

Akademia Ignatianum w Krakowie
Instytut Nauk o Polityce i Administracji
Jesuit University Ignatianum in Krakow
The Institute of Political and Administrative Science

HORYZONTY POLITYKI HORIZONS OF POLITICS

**GLOBALIZACJA – PROBLEMATYKA WŁADZY POLITYCZNEJ
W ŚWIECIE WSPÓŁCZESNYM
GLOBALISATION – THE ISSUE OF POLITICAL POWER
IN THE CONTEMPORARY WORLD**

e-ISSN 2353-950X
ISSN 2082-5897

2021, Vol. 12, N° 39

WYDAWCA / PUBLISHER

Akademia Ignatianum w Krakowie / Jesuit University Ignatianum in Krakow

Zespół redakcyjny / Editorial Board

Wit Pasierbek SJ (redaktor naczelny / Editor-in-Chief)

Piotr Świercz (zastępca redaktora naczelnego / Deputy Editor)

Monika Grodecka (sekretarz redakcji / Secretary)

Wojciech Arndt, Wojciech Buchner, Matthew Carnes (USA), Rocco D'Ambrosio (Italy)

Patrick J. Deneen (USA), Anna Krzynówek-Arndt, Rafał Lis, Krzysztof C. Matuszek

Jan Rokita, Krzysztof Wach

Rada naukowa / International Advisory Council

prof. dr hab. Włodzimierz Bernacki (Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Poland)

prof. dr Stephen Hicks (Rockford University, United States of America), prof. dr Abel

Filomeno Jacob (Pontificia Università Gregoriana, Italy), prof. dr Marek Ingot

(Pontificia Università Gregoriana, Italy), prof. dr David B. Ingram (Loyola University

Chicago, United States of America), prof. dr Alvydas Jokubaitis (Vilniaus Universitetas,

Lithuania), prof. dr hab. Zdzisław Krasnodebski (Universität Bremen, Germany,

Akademia Ignatianum w Krakowie, Poland), prof. dr Faustino Jose Martinez Martinez

(Universidad Complutense de Madrid, Spain), prof. dr Ulrich Riegel (Universität

Siegen, Germany), prof. dr Stuart Sheilds (University of Manchester, United

Kingdom), prof. dr hab. Bogdan Szlachta (Uniwersytet Jagielloński w Krakowie,

Akademia Ignatianum w Krakowie, Poland), prof. dr hab. Ryszard Terlecki (Akademia

Ignatianum w Krakowie, Poland), prof. dr Ben Tonra (University College Dublin,

Ireland), prof. dr Howard Williams (Aberystwyth University, United Kingdom),

prof. dr dr Hans-Georg Ziebertz (Universität Würzburg, Germany)

Redaktor tematyczny / Issue Editor: Wit Pasierbek, Piotr Świercz

Redaktor statystyczny / Statistics Editor: Katarzyna Frodyma

Redakcja tekstów / Copy Editor: Joanna Kulawik

Proofread by: Christopher Reeves

Projekt graficzny i opracowanie techniczne / DTP: Jacek Zaryczny

Wersja elektroniczna jest wersją pierwotną i oryginalną

Wszystkie artykuły są recenzowane, a ich streszczenia indeksowane w międzynarodowych bazach danych / All articles are peer-reviewed, and their summaries are abstracting in international databases, including: ProQuest, EBSCO, CEEOL, CEJSH, RePEc – EconPapers, BazEkon, Index Copernicus, Google Scholar, ERIH Plus

e-ISSN 2353-950X   ISSN 2082-5897

Adres redakcji / Publisher Address

ul. Kopernika 26, 31-501 Kraków

tel. 12 39 99 651

dyżur redakcji / office hours: pn.-pt. / Mo.-Fr. 10.00-14.00

e-mail: horyzonty.polityki@ignatianum.edu.pl

<https://horyzonty.ignatianum.edu.pl>

Nakład 100 egz.

Table of Content / Spis treści

Horyzonty Polityki
2021, Vol. 12, N° 39

Edytorial: Globalizacja – problematyka władzy politycznej w świecie współczesnym	5
Editorial: Globalisation – the issue of political power in the contemporary world	7

ARTYKUŁY TEMATYCZNE / THEMATIC ARTICLES

Przemysław Mikiewicz	11
Localization as an alternative to globalization. Critical reflections of a political scientist	
Małgorzata Michalewska-Pawlak	25
Globalisation as the Determinant of Regional Development Management in the European Union	
Łukasz Brzezicki	41
Czy e-demokracja i rozwiązania znane ze świata biznesu są właściwymi kierunkami zmian politycznych w Polsce?	
Tomasz Litwin	67
The Reflection on the Human Nature and the Power in the Constitution of the Republic of Poland of 1997 from the Legal-Constitutional Research Perspective	
Kamil Olender	89
Globalne procesy erozji demokracji w perspektywie czynników politycznych, społecznych i medialnych	
Joanna Wieczorek-Orlikowska	105
Podmiot ludzki czy nieludzki? Nowe wymiary sprawstwa w obliczu rozwoju technonauki	

- Paulina Pukin-Sowul 127
Strefa euro a utrata autonomii krajowej władzy polityki
ekonomicznej

ARTYKUŁY VARIA / VARIA ARTICLES

- Anna Budzanowska 143
Od chrześcijańskiego racjonalizmu do racjonalistycznego
ateizmu – francuska myśl oświeceniowa
- Małgorzata Łakota-Micker 157
Szara Eminencja czarnogórskiej sceny politycznej – Milo
Djukanović (cz. II)
- Mateusz Bartoszewicz, Paula Wiśniewska 179
Koncepcja *smart university* na przykładzie Uniwersytetu
Wrocławskiego

RECENZJE / REVIEWS

- Piotr Świercz (rec.) 203
Radosław Szyber, „Skądże to zbłążenie świata?” Wojciecha
Dembołęckiego „Wywód jedynowłasnego państwa świata”
(studium monograficzne i edycja krytyczna)

Horyzonty Polityki
2021, Vol. 12, N° 39

Edytorial

Globalizacja – problematyka władzy politycznej w świecie współczesnym

Upadek tak zwanego bloku państw komunistycznych na przełomie dwóch ostatnich dekad dwudziestego stulecia, wraz z współwystępującą z nim rewolucją informatyczną, doprowadził do daleko idącego przewartościowania życia zarówno jednostek, jak i, przede wszystkim, życia społeczno-politycznego. Triumfujący w „zimnej wojnie”, a przynajmniej pozornie triumfujący, świat Zachodu uznał, że dokonało się ostateczne rozstrzygnięcie dyskursu dotyczącego relacji jednostka–państwo, zarówno z perspektywy polityczno-prawnej, jak i ekonomicznej – Francis Fukuyama niemal oficjalnie ogłosił „koniec historii”. Świat miał odtąd podążać jedną właściwą drogą, czyli drogą demokracji i wolnego rynku. Stan wojny miał zostać zastąpiony stanem pokojowej i twórczej rywalizacji. Oczywiście, możliwe, że pojawią się zaburzenia oraz lokalne i czasowe odwroty z właściwego kierunku. Niemniej jednak dzieje najnowsze dowiodły, że relatywizm, będący tworem europejskiej kultury, choć tak mocno trzymający swoje pozycje przez większą część XX stulecia, został przewyżczony. Ewolucja ideowo-polityczna *homo sapiens* skończyła się. Dzieje ludzkości mogą być opisane – twierdzi Fukuyama – jako karawana powozów, zmierzających do tego samego miasta i na swym ostatnim etapie zmuszonych do sforsowania ostatniego pasma górskiego przez tę samą przełęcz. I osiągnąwszy wreszcie owo miasto wszyscy podróżnicy zgodzą się, że w istocie cały czas (wbrew m.in. Samuelowi Huntingtonowi) była „tylko jedna podróż i tylko jedno miejsce docelowe” (Fukuyama, F. *The End of the History and the Last Man*).

Czy jednak rzeczywiście świat doszedł do stanu „końca historii”, nawet rozumianego przenieśnieważnie, jako kresu ewolucji ideowo-politycznej? Nowe wyzwania i problemy, wcześniej bądź nieobecne, bądź drugoplanowe, zaczęły dominować w dyskursie politycznym – globalizacja, ekologizm, gender, terroryzm polityczny, *identity politics* czy wreszcie problem transhumanizmu. Na arenie międzynarodowej swoją pozycję utrwala nowe supermocarstwo – Chiny, które chociaż otwiera się na gospodarkę rynkową, to czyni to w swój specyficzny sposób, pozostając równocześnie poza wspólnotą państw demokratycznych. W świecie zachodnim pojawiają się nowe wyzwania polityczne – coraz bardziej widoczne są postawy krytyczne wobec liberalnej demokracji czy wręcz wrogie tak parlamentaryzmowi, jak i kapitalizmowi. W wywiadzie z roku 2010 przeprowadzonym przez Nathana Gardelsa, redaktora naczelnego *New Perspectives Quarterly*, Fukuyama wciąż jeszcze podtrzymuje swoje twierdzenia sprzed niemal dwudziestu lat, że przyszłością świata jest liberalna demokracja. Ale już na przełomie lat 2016/2017 dostrzega jednak poważne zagrożenie w coraz silniejszych tendencjach odśrodkowych w USA i UE – wskazuje tu na Brexit, rosnącą niechęć wobec UE czy wreszcie sukces Donalda J. Trumpa. Wszystko to ocenia jako m.in. reakcje na skutki globalizacji i interpretuje jako zemstę (*revenge*) „demokratycznej” części liberalnej demokracji na części „liberalnej” (*America: the failed state*). Może więc koniec historii należałoby uznać za przedwcześnie ogłoszony?

Najnowszy numer *Horyzontów Polityki* jest poświęcony różnorodnym aspektom współczesnej refleksji nad władzą polityczną, będących odzwierciedleniem bogactwa współczesnych wyzwań dla liberalnej demokracji, których wspólnym mianownikiem jest proces i rzeczywistość globalizacji.

Wit Pasierbek
Piotr Świercz
redaktorzy tematyczni numeru

Horyzonty Polityki
2021, Vol. 12, N° 39

Editorial Globalisation – the issue of political power in the contemporary world

The collapse of the Communist Block that took place at the turn of the 1990 and the IT revolution that accompanied it have resulted in a far-reaching re-evaluation of both the life of individuals and socio-political life. The Western world, seemingly triumphant in the “Cold War”, believed that the dispute regarding the relations between an individual and a state had been finally resolved in political, legal and economic dimensions – Francis Fukuyama almost officially declared “the end of history”. From now on, the world was to follow the only right path – that of democracy and the free market. The state of war was to be replaced by the state of peaceful and creative competition. Of course, it was admitted that there would be disturbances and local and temporary deviations from the right direction. Nevertheless, recent history has demonstrated that relativism, the ‘product’ of European culture which had been holding a strong position for most of the 20th century, has been overcome. The ideological and political evolution of homo sapiens is over. According to Fukuyama, the history of humanity can be described as a caravan heading for the same city; at the final stage of its journey this caravan has to cross the last mountain range through the same pass. And, having finally reached that city, all travellers would agree that, in fact, all the time (several thinkers including Samuel Huntington do not agree with this claim) it was “one journey with one destination” (Fukuyama, F. *The End of the History and the Last Man*).

But has the world really reached the stage of the “end of history”, even understood metaphorically as the end of ideological

and political evolution? New challenges and problems, previously either absent or not particularly pressing, have begun to dominate political discourse: globalisation, ecologism, gender, political terrorism, identity politics, and transhumanism are a few examples. On the international arena, a new superpower, China, is consolidating its position. Although it is opening up to the market economy, it is doing so in its own specific way, while remaining outside the community of democratic states. New political challenges are emerging in the Western world – attitudes critical towards liberal democracy or even hostile to both parliamentarism and capitalism are becoming increasingly common. In a 2010 interview conducted by Nathan Gardels, editor-in-chief of *New Perspectives Quarterly*, Fukuyama repeated his claim from almost twenty years before that the future of the world lies in liberal democracy. But in 2017 he noticed a serious threat in the increasingly strong decentralisation trends in the US and the EU, the examples of which were Brexit, the growing resentment towards the EU, and Donald J. Trump's success. He viewed them as reactions to the effects of globalisation and interpreted as a revenge of the "democratic" part of liberal democracy on the "liberal" part (America: the failed state). So perhaps the end of history has been prematurely announced?

The latest issue of *Horizons of Politics* is devoted to various aspects of contemporary reflection on political power, which embraces a great number of contemporary challenges to liberal democracy whose common denominator is the process of globalisation and its actual form.

Wit Pasierbek
Piotr Świercz
theme issue editors

ARTYKUŁY TEMATYCZNE

THEMATIC ARTICLES

Horyzonty Polityki
2021, Vol. 12, N° 39

PRZEMYSŁAW MIKIEWICZ

<http://orcid.org/0000-0001-9128-4237>
University of Wrocław
przemyslaw.mikiewicz@uwr.edu.pl
DOI: 10.35765/HP.1840

Localization as an alternative to globalization. Critical reflections of a political scientist

Abstract

RESEARCH OBJECTIVE: The author's goal in the article is to present a few key ideas of localization as an alternative to globalization and a critical analysis of localization from the point of view of possibilities and barriers to their implementation.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: Criticism to the idea of localization can help reformulate the basic assumptions and could make it more relevant to the existing social reality in the future. The author briefly summarized the ideas and then criticized them asking about the chances of their implementation and the basic barriers to building „a better world”.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The article begins with the presentation of the main ideas of localization. The author criticizes the asking how the localization could be implemented and at what price. The question remains who and at what price would choose to support the political program aimed at implementing the idea of localization.

RESEARCH RESULTS: The result of the analysis carried out is the general statement that the implementation of the localization would have to face numerous barriers. The costs of implementing the project also seem enormous when one considers the possible social resistance.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS: Can an attempt to build local reality succeed, remains an open question. We

Sugerowane cytowanie: Mikiewicz, P. (2021). Localization as an alternative to globalization. Critical reflections of a political scientist. *Horyzonty Polityki*, 12(39), 11-23. DOI: 10.35765/HP.1840.

cannot finally verify projects that have not (yet?) been implemented. However, we can point to a number of doubts that must arise when analyzing projects based on the idea of localization. Indication of project defects does not mean its discrediting. Identifying the unexpected consequences of implementing major social change projects can help improve a project that remains open.

KEYWORDS:

localization, globalization, idea, social order

INTRODUCTION

The idea of localization as a direct response to the overwhelming globalization is one of the basic concepts propagated by the social and intellectual activists and thinkers – critics of modern globalization. In addition to the idea of participatory democracy or projects to establish a global civil society, the idea of economic localization is at the forefront of concepts which guiding theme is the attempt to find a universal remedy for the negative consequences of globalization. Contestation of modern globalization combined with opposition to the ideological order of the modern world that supports it, guaranteed by the neoliberal hegemonic discourse, has emerged as an idea of localization as its direct opposite. Of course, this is not the only or even the most important alternative, but it is a direct response to the trends that globalization brings. In this approach, it can also be treated as the most direct ideological response to the challenges of the era of accelerated globalization (Scholte, 2005, pp.13-84).

Each project of the alternative, according to the founders, of a better organization of social order, contains valuable proposals that are worth a deeper consideration. These proposals for building a „better world” in the context of the subject of this article are consistent with the alterglobalist slogan „another world is possible” (World Social Forum!). That is why they contain valuable material for reflection and thoughts, guiding attention to the basic question: is the designed world really possible and desirable? The question posed in this way is not so much about answering the question is it really possible to organize society in accordance with the adopted assumptions, but rather about chances, but also barriers and potential costs of implementing the projected social order. Considering alternatives should

not be treated as creating utopian scenarios, but rather as seeking better solutions than those that currently exist and are potentially feasible. This is the approach that Immanuel Wallerstein called utopistics (Wallerstein, 1998, *passim*).

CRUTIAL IDEAS OF LOCALIZATION

Globalization, in turn, is a very ambiguous concept (Scholte, 2005, pp. 49-84) and raises justified disputes as to the nature and content that lies behind it. From the perspective of the purpose of this article, however, disputes over the definition, scope and history of globalization are secondary. It is important to make globalization a reference point for localization. From this perspective, it is only important that critics of globalization see it as a set of processes against which action is taken. For its critics, globalization is not so much a natural process as it is a political concept that aims to make the world unified to maximize the benefits of multinational corporations. Many elements described as the fundamental features of globalization are even considered by critics to be lies (globalization as an old or new phenomenon, bringing progress, development, free choice, broadening the range of democratic decisions, etc.), whose goal is ideological support for corporate profits (Starr, 2000, pp. 3-7).

Localization as a project to build a different social order has been embedded in a broader context that provides it with a starting point, which is provided by corporate globalization. This aspect of corporate power is described and explained in his project by American economist David Korten. His vision of a better world is embedded in a sharp criticism of corporate globalization, which he associates with death, and compares the corporations themselves to cancer developing on healthy social tissue. The opposite of the corporate world is therefore the reality that comes from the experience of life. Watching life in the social sense means, first of all, the policy of self-organization of societies, which in turn stems the postulate of delegating powers to the lowest possible levels of local government. This policy would also apply to the economy, based on a significant number of small enterprises owned by local communities. Korten reserves, claiming possible associations with central planning, that the system designed

in this way does not eliminate free market principles. According to Korten, it is modern corporate capitalism that is in conflict with market principles. (Korten, 2000, pp. 37-64). In later works, he also emphasizes that the change in the economic model of our management must take place through local ways of organizing social life, which is why we should „cultivate relationships within strong, caring communities” (Korten, 2008, p. 161).

According to Korten future human life takes place in small communities, rather rural than urban, based on the principles of neighborly co-existence. The project takes on the character of a kind of idyll, when its creator assumes that along the roads are rows of houses built from locally available materials. Between the houses there are free spaces, which are gardens, where hens and goats are bred. There is a city within walking distance that provides more advanced services, such as high schools, workshops, repair shops, administrative offices, and public services (Korten, 2000, pp. 119-134).

Public transport plays a very important role in this vision: here small towns are connected with larger centers by bus and rail communication systems. This eliminates the need for private cars. In addition, an eco-friendly hydrogen or solar drive protects the environment. This protection is also strengthened by closed material circulation systems, and organic waste is used for biogas production. The economy is in balance with local ecosystems through appropriate tax systems and fees. These fees replace income tax. Human work is a source of fulfillment, and human needs are not artificially created, which means that there are no unnecessary goods. Traveling massively for business is a thing of the past, and the use of water and rail transport allows a better understanding of the environment and the discovery of a new dimension of travelling (Korten, 2000, pp. 130-131).

A similar message can be found in the project developed by a team of American economists under the direction of John Cavanagh and Jerrey Mander. The important content of their message is building sustainable societies. To a large extent, they remain complementary to Korten’s previously presented vision. According to the vision of Cavanagh and Mander, sustainable societies are to be based on a new formula of democracy, promoting responsibility for the community. This general premise boils down to the principle that decisions on

the communities in question would have to be accepted in each case, and that all decision-makers would have to take full responsibility for any damages resulting from their decisions. Such a subsidiarity model should be the basis of a locality-oriented system. The concept promotes a market-oriented economy, local production and local consumption. These assumptions fully correspond to the principles of localization as a response to globalization.

The economy would also be based on the principle of sustainability, and this would mean the adoption of management rules consistent with the principles of intergenerational justice. The sense of this principle boils down to the fact that future generations have the same rights to use natural diversity as current generations. Globalization in its current form is treated as particularly harmful in this dimension of social life, because it is based on the intensification of exports and international trade, which are extremely burdensome for the resources of the natural environment. The determinant of real common wealth – in accordance with such a designed social order – would be both natural resources (natural resources, biodiversity, forests, etc.) and cultural (public health, education, security). These resources could be used by accepting a moral commitment on the part of people and communities to be guardians of nature and its resources. Not only natural but also cultural diversity should be protected everywhere. (Cavanagh, Mander, 2002, pp. 54-77)

Further clarification on the issue of locality is provided by *Manifesto on Global Economic Transition*, a document prepared by the International Forum on Globalization, an institution within which both of these authors form. This document emphasizes the urgent need for global changes in the way management is done. The premise for this necessity is the convergence of three factors: accelerating climate change affecting all regions of the Earth, the ending of the era of cheap energy, and the progressing depletion of our planet's key resources (water, biodiversity, forests, wild life, fertile soil) (Mander, 2007, p. 1).

According to *Manifesto*, neoliberal globalization driven by transnational corporations has created a system that leads to climate chaos and resource depletion. The inherent mechanisms of the system, i.e. increasing production, the huge scale of international transport, the constantly increasing consumption of resources, the expansion of

markets, are not sustainable in conditions of the planet's limited resources. Therefore, to ensure continued viability, the global economy must evolve into local economies with a local or regional government (subsidiarity principle) that emphasizes, where possible, local production and local consumption, but even local ownership and use of local materials. Local economies are less dependent on long-distance transport and the supply of raw materials, and have less negative effects on the planet. It is stipulated that this does not mean the end of international trade or travel, but a reversal of priorities towards the localization of economic activity. The functioning of these principles would be based on a stable democratic model (Mander, 2007, pp. 12-13).

Collin Hines details the economic localization design. He defines localization as a process that deters globalization trends by diversifying processes in favor of locality. Depending on the context, the term 'local' means part of a nation state, nation state or regional group of nation states. Localization understood in this way does not mean a return to all-powerful state control, but provides a conceptual framework that allows people, groups of people and business to diversify local economies (Hines, 2007, p. 5).

The most elementary justification for the localization as a design is based on a simple assumption: The shorter the distance between the producer and the consumer, the greater the chance that the latter controls the former. More specifically, Hines's location would consist of several more rules:

- protecting national and regional economies against imports of goods and services that could be produced locally,
- 'produce here and sell here' rules,
- location of cash flows in order to rebuild the Community economy,
- the introduction of resource taxes and other taxes to support fundamental transformations and environmental protection,
- support and concern for democratic involvement in the economic and political system,
- reorganizing trade and international assistance to help build a more local economy than support international competitiveness. (Hines, 2007, p. viii)

But why should economic localization be better to some extent than globalization? Why do alternative thinkers claim that system change is necessary? British ecological and alterglobalist activists Michael Woodin and Caroline Lucas provide an interesting justification for the need for systemic change. They assume that the modern economic system, which does not meet the needs of people and does not contribute to maintaining a satisfactory state of the natural environment, can no longer persist and thus must be unconditionally completely changed. In this context, the idea of economic localization seems to be somewhat natural, becoming the only true alternative to corporate globalization. Therefore, localization is understood as oriented towards maintaining national and local economies and thus becomes a true antithesis of globalization. The introduction of localization principles into the practice of social life would change the logic of management by the fact that the governing principle in this system would not be competition oriented at the lowest price, but cooperation undertaken to achieve the common good. As a consequence of this transformation, goods and services should be produced and delivered locally.

Woodin and Lucas stipulate that the ideas of localization are not intended to create the power of an all-encompassing state, which is associated with the experience of former „socialist“ states, but to implement policies that promote diversification that would promote the cohesion of local communities, reduce poverty and inequality, and improve the standard of living , support social resources, security and protect the environment. In addition, they point out that the localization would support poorer countries and their emerging industry and protect it from the devastating effects of goods and their competition from highly developed countries. A separate argument boils down to the fact that localization also has a huge advantage over globalization as the guiding principle of economic organization when it comes to the natural environment, because it does not require transporting goods over huge distances. On a political level, the localization also has the advantage of being democratic because it allows local communities to decide on the direction of their economic development. The local economy could be regulated according to their own needs and goals expressed by the given communities, and regions should be able to create their own money exchange (Woodin, Lucas, 2004, pp. 87-90).

Summing up the localization ideas, it is worth noting that despite the obvious reference to the sphere of economic relations, the core of the idea are the issues of relevant policies. In the statement prepared by Eva Frankowa and Nadia Johanisova among the ideas related to the localization represented by several authors (Shuman, Desai and Riddlestone, Hines, Hopkins, Douthwaite, Horberg-Hodge) the theme of protecting the local quality of life, which is threatened by transnational corporations, is constantly repeated. The emphasis is on protecting economies against imports of goods and services that can be produced locally and therefore do not have to be huge. There is also an argument about the democratic right of communities to decide about their lives. All these issues have their roots in the sphere of political strategies, which ultimately determine the institutional shape and rules of social action. Therefore, the principles and conceptual foundations of social order should be subject to debate and criticism.

QUESTIONS AND CRITICAL REMARKS

The idea of localization arouses interest and justified criticism. Arguments against the idea of localization have already been put forward by Don Robotham, but he focused primarily on the economic dimension of the problem. According to Robotham, supporters of localization should take into account the experience of operating „socialist regimes“. Robotham claims that the localization leads to central planning, creating bureaucratic controlled societies. This issue is supplemented by wider critical remarks. The problem of the size of the economy among the supporters of the localization project is gaining in importance. They argue that globalization is growing beyond the human or local scale, assuming that in itself it leads to an undemocratic concentration of corporate power. However, according to Robotham, in reality this assumption ignores the issue of technology and the scale of production. The localization proposal shows a return to the eighteenth-century ideas of the era of the industrial revolution with its vision of perfect competition for companies of a similar scale. Localization supporters argue that such a reduction in the scale of business ventures would be based on the assumption of maintaining the current standard of living, leading to questions

of feasibility and assuming that resources needed for research, environmental protection, health and debt relief of the Third World would be available. However, the question should be asked where the resources needed to implement the above undertakings would come from. A significant misunderstanding is the claim that small businesses produce for local markets (Robotham, 2004, pp. 127-142).

The arguments presented above deserve to be taken seriously, but the issues raised are only part of the broader issues that emerge from reading the work of localization supporters. It is worth paying attention to a few issues that have not been considered further or have been signaled, but have not been developed. Localization does not have to be interpreted solely in terms of opposition to globalization. In a broader sense, globalization can be understood as a manifestation of modernization processes. George Ritzer argues that bureaucratic harmonization and standardization are effects of modernization covering the whole world (Ritzer, 1996, *passim*). Roland Robertson convinces that globalization and locality do not have to be treated as opposing forces (Robertson, 1992, p.15). In this process, what the local absorbs, shapes, changes what is global and stands in opposition to it and ultimately co-shapes the global form (Almas, Lawrence, 2018, p. 10).

The localization designs therefore include the idea of grassroots self-organization of social life. But its attempt to make it happen may reveal new problems. To achieve locality, people would need to organize themselves within local communities. Local communities, according to the analyzed projects, would obviously have such an advantage over globalized systems that political and economic responsibility for decisions would be closer to the citizens, which would encourage the ruling local elites to be more honest and work towards realizing the will of the community. But why should we assume that the basic motive of action would be to achieve the good (benefits, development, prosperity) of the community, and not to realize their own goal and achieve private (and not public) benefit by individuals using positions in the system. Furthermore, the assumption that grassroots social self-organization will always act for a noble purpose remains doubtful.

Similar questions should be asked regarding the assumption that local communities will be the actual protectors of Earth. It is assumed that decentralized authorities will be careful about the state of the

natural environment. There is no guarantee, however, that communities will undertake far-reaching actions for the natural environment, and only such undertakings could in total prove effective on a global scale. The sum of local actions as a remedy for the global ecological crisis can only seemingly seem a rational enterprise. It is true that the community is usually interested in the quality of the environment and is able to take rational measures to ensure the good condition of the environment. But the degree of care for the environment could in fact turn out to be very diverse, especially since it may depend on many factors: material current interests, ideas, degree of awareness and the importance of ecological problems. In addition, there is a cost problem. There is always the temptation to transfer the costs of environmental protection to other communities. Will there not be a resentment for a stronger superior authority?

Important questions should be asked about the systemic lack of way to the imaginary goal or the underestimation of barriers that would inevitably have to arise if attempts were made to realize the vision of the localization. In many visions, there is no reflection on the path to achieving the goal being put together. Some even programmatically do not deal with this issue (design by David Korten). The problem, however, lies in the fact that when attempting to realize a better social order, it is not enough to have a good vision of a better world. You need to have an idea for its implementation, that is, indicate a specific way to implement the project. It is obvious that every social change causes counteraction. For many reasons many social groups resist change. Essential in this context is the question: what social groups would be interested in change and at what price and what groups would be against change. If we admit that the moderne system is based on comprehensive globalization, then transforming it into a system based on the idea of localization would have to be the deepest revolution in the history of the world, taking place additionally on a global scale. What to do with opposition: Persuade, buy support (for what means?) And what to do with opponents? Would resistance be broken by force, if persuasion failed, denied the idea of community rule? Would it be the new totalitarianism of local rural autocrats? How would this work in practice?

Particularly noteworthy are the ideas of returning to or learning from nature as a program to build a new, greener society within

localization-based ideas. David Korten eagerly refers to the wisdom of observing nature, opposing its corporate capitalism and treating it as a perversion. According to such assumptions, he treats return to locality as a return to nature. Capitalism based on constant rivalry in the current reality contrasts the vision of a world in which nature is cooperative. Korten stating directly that nature values cooperation. However, the problem is that both competitive and cooperative interactions occur in nature. Claims that nature is cooperative or competitive are only partially true. Real ecological relationships are in fact much more complex and cannot be described with one concise formula. By using a selective approach to nature, you can justify your unauthorized analogies with people's social life. Cooperative behavior of social insects (ants, bees, termites) cannot be an argument in favor of analogous mechanisms of life in human communities, because social insects adopted a completely different evolutionary strategy. The approach that boils down to using examples confirming the preconceived thesis is not useful.

From the point of view of political science, one of the most important problems that can be created by attempts to implement the localization idea lies in the specific apoliticality of projects. They are characterized by abstracting from the political conditions of the modern world and from the political consequences of attempts to change and implement them. The issue of social conflict with its inherent political dimension was omitted in the above-mentioned localization ideas. The concepts of localization do not assume new ways of regulating the conflict, which would inevitably have to arise when the assumed project was implemented, as well as in the hypothetical phase of its functioning. One can get the impression that the creators of the localization concept assume the emergence of a conflict-free society or assume that a localization-based system would find itself to find a way to regulate conflict processes inevitably. One cannot accept the thesis that the realization of the localization project and the realization of human potential would put an end to conflicts over power, distribution of goods, ideological, religious and ideological issues. To adopt such a position would mean underestimating politics, and the very complex issue of political power, which could have extremely adverse consequences.

The institutional shape of the world based on the localization project remains poorly defined. It seems to be the most concrete in David

Korten's concept, where the mainstay of the system are local communities in which the decision-making mechanism is focused. Therefore, it can be assumed that this is a self-government-type mechanism. However, the problem arises when considering potential conflict situations, because it is in such circumstances that systemic defects are revealed. How would the political conflict over power be allocated. What about the distribution of common goods within and between local communities? Should the state intervene or any conciliation bodies? Would the abolition of „pathological capitalism” and the creation of a system of power based on territorial communities in itself prevent the destructive consequences of conflicts and the possible destruction of the system itself? What should be done if the system were not resistant to social and political conflicts and unstable in situations of intensified conflicts of interest? Could this not create informal systems and out-of-system solutions and create the danger of non-legal solutions, including the use of force? How would the political conflict about power, resources allocation, the distribution of common goods within and between local communities be regulated? Should the state intervene or any conciliation bodies? Would the abolition of „pathological capitalism” and the creation of a system of power based on territorial communities in itself prevent the destructive consequences of conflicts and the possible destruction of the system itself? What should be done if the system were not resistant to social and political conflicts and unstable in situations of intensified conflicts of interest? Could this not create informal systems and out-of-system solutions and create the danger of non-legal solutions, including the use of force?

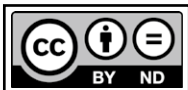
CONCLUSIONS

There is more unknown here, because social life remains unpredictable, even if it seems to us that we have sufficient experience or knowledge in a given field to determine the rules for the future functioning of systems. Potentially faulty systems, as noted above, can generate unpredictable and uncontrollable conflicts. Political practice indicates that even well designed institutional solutions do not always prevent undesirable social processes, and belief in good institutions can be a manifestation of wishful thinking.

BIBLIOGRAPHY

- Archibugi, D. (2008). *The Global Commonwealth of People. Toward Cosmopolitan Democracy*. Princeton: Princeton University Press.
- Almas, R., Lawrence, G. (2018). Introduction: The Global \ Local Problematic. In R. Almas, G. Lawrence (eds.), *Globalization, Localization and Sustainable Livelihoods*. New York: Routledge.
- Cavanagh, J., Mander, J.(2002). *Alternatives to economic globalization*. San Francisco CA: Berrett-Koehler.
- Frankova, E., Johannisova, N. (2012). Economic Localization Revisited. *Environmental policy and Governance*, 22 (5). <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/eet.1593>
- Hines, C. (2007). *Localization. A Global Manifesto*. London – New York: EARTHSCAN.
- Korten, D.C. (2000). *The Post-Corporate World. Life After Capitalism*. San Francisco CA: Berrett-Koehler Publishers.
- Korten, D.C. (2008). *Agenda for a New Economy*. San Francisco CA: Berrett-Koehler Publishers.
- Mander, J. et. All. (2007). *Manifesto on Global Economic Transitions*. <http://ifg.org/v2/wp-content/uploads/2014/05/manifesto.pdf>
- Ritzer, G. (1996). *The McDonaldization of Society: An Investigation Into the Changing Character of Contemporary Social Life*. Thousand Oaks: Pine Forge Press.
- Robertson, R. (1992). *Globalization. Social Theory and Global Culture*. London: SAGE Publications.
- Robotham, D. (2004). *Culture, Society and Economy. Bringing Production Back in*. London Sage Publications.
- Scholte, J.A. (2005). *Globalization. A Critical Introduction*. New York: PALGRAVE MACMILLAN.
- Starr, A. (2000). *Global revolt. A guide to the movements against globalization*. London, New York: Zed Books.
- Wallerstein, I. (1998). *Utopistics. Or historical choices of the twenty-first century*. New York: The New Press.
- Woodin, M., Lucas, C.(2004). *Green Alternatives to globalisation. A Manifesto*. London: Sterling.
- World Social Forum. <https://fsm2016.org/en/>

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Horyzonty Polityki
2021, Vol. 12, N° 39

MAŁGORZATA MICHALEWSKA-PAWLAK

<http://orcid.org/0000-0003-1371-1242>

University of Wrocław

malgorzata.michalewska-pawlak@uwr.edu.pl

DOI: 10.35765/HP.2019

Globalisation as the Determinant of Regional Development Management in the European Union

Abstract

RESEARCH OBJECTIVE: The aim of this article is to explain why the European Union perceives globalisation as the challenge for its regional development and how this assumption influences on regional development management.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The research problem concerns the issue of globalisation as the process which is estimated by the EU as the opportunity and challenge for its regional development at the same time. As a result the EU develops multi-level political system in which, along sovereign states, there are transnational and subnational political actors which have been engaged in regional development management. The research methods used in the study consist of an institutional and legal analysis of the major policy documents, actors and regional development management instruments that they use.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The introduction presents the principal methodological assumptions concerning the analysed research area, the applied conceptual approach and the research methods. The main body of the article discusses why the European Union perceives globalisation as the challenge and opportunity for regions' competitiveness.

RESEARCH RESULTS: The analysis shows that the scope of competences of the EU with regard to regional development management was laid out in the Treaty on the Functioning of the European Union; however, the globalisation affects the formulation of strategic directions of EU actions in this area and

Sugerowane cytowanie: Michalewska-Pawlak, M. (2021). Globalisation as the Determinant of Regional Development Management in the European Union. *Horyzonty Polityki*, 12(39), 25-39. DOI: 10.35765/HP.2019.

implementation of relevant interventions of the European Regional Development Fund and European Social Fund.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS AND RECOMMENDATIONS: In accordance to the European Commission globalisation creates conditions and challenges in the scope of regions' economic development. In order to prepare the regions for global competitiveness in the EU, authority is spread among different decision making and implementing levels which have the sources and knowledge required in the process of increasing regions' competitiveness.

KEYWORDS:

competitiveness, European Union, globalisation,
multi-level governance, region

INTRODUCTION

Globalisation processes, visible in different aspects of the society and economy, are widely described in scientific literature and affect countries and their national economies, as well as territorial units, e.g. regions. Globalisation simultaneously results in an increase of interdependence between different entities and addressees of the policies and an increase of their susceptibility to external factors, originating at the global level. One result of globalisation processes is the increase in competitive pressure towards territorial units in which economic processes take place, which concurrently leads to the emergence of a new political order. This process is not only apparent in the manner governance and development management is carried out by nation states, but also in relations to institutions at transnational and regional decision-making and implementing levels. In the political and economic reality of the integrating Europe, individual states – construed as sovereign political entities – lose their monopoly for controlling the dynamics of economic processes taking place within their territories. On the other hand, in accordance to Keating (2004, pp. 10-11) we observe the increase of significance the territory and its specific features, connected with institutional and cultural order which influence on the economic processes in regional level.

This article attempts to explain why the European Union perceives globalisation as a challenge for regional development and how this

assumption influences on regional development management in the European Union. The article characterises the scope of official authority of the EU in relation to determining strategic priorities, programming and financing regional development of member states, as well as instruments for support of regions' competitiveness implemented under the 2014-2020 financial perspective. Furthermore, the qualitative role of regions in the process of improving economic competitiveness is discussed in the context of available instruments within the EU regional policy. Regions' capacity to govern development is determined by numerous political and economic factors such as the nature of the territorial division of the state, access to resources and endogenous potential; We also have to remember about the institutional density and cultural processes enumerated by Keating, however, the article focuses solely on regions' opportunities which became available thanks to their membership in the EU.

As demonstrated in the next part of the article, the globalisation is estimated by the EU both as the costs and benefits and reinforces the significance of EU institutions and regions in the process of developing and implementing solutions for increase of regional competitiveness; thereby, the pressure supports the multi-level governance (MLG) system of power, whereby the state loses its monopoly. Within the EU political system, power is dispersed between different decision-making levels which perform different roles within the framework of that system (Czaputowicz, 2018, pp. 174-175). MLG was defined for the first time by Gary Marks in the context of how the EU functioned after the Maastricht Treaty and has since been the subject of many an academic analysis of governance processes in a system where power is spread between different decision-making levels and actors (Stephenson, 2013, pp. 818-820). This article presents an analysis of the perspective of deepening of the multi-level aspect of European integration in the context of management of regional development, under conditions of global competitive pressure, which requires a redefinition of the traditional model of governance and a shift towards decision-making and implementing solutions which support regions in the process of global competition.

The subject of analysis are EU documents such as strategies, communications, reports and regulations concerning regional development management instruments.

GLOBALISATION PROCESSES ESTIMATION BY THE EUROPEAN UNION

Globalisation is treated by the EC as the complex phenomenon which impact is not universal and vary according to the varied regions and economic sectors. This process offers incentives for the regions with high level of productivity, employment and educational attainment and some disadvantages especially for those which have a high share of employment in traditional sectors, where competitive advantage is based on low cost factors. EC claims that the ability to compete in products and services with high knowledge content can generate profits from globalisation for the European regions. Most important advantages for competitive regions connected with globalisation are the following: better living standard, lower prices, a wider choice of goods, more attractive wages for skilled labour force. Non competitive regions are affected by negative changes like lowered living standards, reduction of economic activities free to relocate to where conditions are more favourable, job losses, a reduction of real wages for unskilled jobs and overall reduction of social welfare (Commission of the European Communities, 2009, pp. 8-10).

The diversity in regions' capacity and ability to adapt to the requirements of global competition also results in them having a heterogeneous level of development. Inequalities in development between regions is evidence of diversification of their competitive position. This phenomenon is also apparent at NUTS-2 level EU regions, whose level of competitiveness has been measured since 2012 and summarised in the European Regional Competitiveness Index, which is published on a triennial basis. The most recent, 2019 results measure 70 indicators which affect the competitiveness of a region, including economic indicators (concerning the level of GDP or labour market participation) and indicators related to innovativeness, quality of human capital, education, health services or quality of management in EU regions. The results clearly demonstrate that there is significant disproportion in terms of regions' competitiveness, including within a single member state (Annoni, Dijkstra, 2019).

In Reflection Paper on Harnessing Globalisation, globalisation processes and their impact on the development of the EU are characterised by the EC as a challenge which simultaneously creates

a number of risks and opportunities. In order to meet the demands of global competition, the EU invests in innovations and development of human capital which opens opportunities for European companies to compete on world markets. This analysis also applies to regional economies which, according to the EC, on the one hand, are the largest beneficiaries and, on the other hand, are potentially most punished by global competitiveness. Regions that are capable of withstanding competitive pressure gain a comparative advantage in the world economy, while other regions are at risk of economic decline and job losses. The above diagnosis was the groundwork for formulating recommendations in the scope of change governance in response to globalisation. Therefore, the system for governance of adjusting to the challenges of globalisation should, in the EC's view, be multi-level, divided between EU, state, regional and local institutions (European Commission, 2017, pp. 16-20).

THE EUROPEAN UNION AS AN ENTITY RESPONSIBLE FOR REGIONAL DEVELOPMENT MANAGEMENT IN THE CONTEXT OF GLOBAL COMPETITION

Legal and financial solutions for a regional development policy at a transnational level have been implemented in the Single European Act (SEA) in 1987, in which economic and social cohesion were stated as one of the objectives of the Community. According to SEA's assumptions, the objective was to be attained through intervention by the structural funds (Michalewska-Pawlak, 2016, p.139). According to the Treaty on the Functioning of the European Union, competences connected with management of regional development, formally referred to as action on economic, social and territorial cohesion, are divided between the EU and its member states. At a transnational level, the European Commission is the key institution which sets the objectives, priorities and directions of regional development management (Mendez, Bachtler, 2015, p. 34).

In the first years the regional development governance operated at a transnational level, objectives connected with achieving cohesion

through reduction of disparities in the level of development between regions were in the majority. Since 2000, alongside adoption of the Lisbon Strategy, there has been a gradual reorientation of regional policy objectives towards creating conditions for improvement of regional competitiveness. The main objective of the Lisbon Strategy was to make the EU the most competitive economy in the world; it is noteworthy, that EU regions were supposed to contribute to this objective (European Council, 2000). Despite that the goal was not achieved, and researchers and experts found a number of issues connected with, among other things, formulation of divergent objectives and implementation of the strategy (por. Grosse, 2010; Meyer et al., 2007), since 2000 the EU regional policy is predominantly oriented towards building an economy based on knowledge and innovation as a source of competitive advantage of the entire Union, as well as individual regions in the world economy. In case of the Lisbon Strategy, the barrier to implementation of successful actions which were to improve the economy of the EU and its regions was the fact that the EC failed to develop successful solutions for implementing strategic objectives.

The correlation between innovativeness and increase of economic competitiveness is emphasised by the next EU development strategy. Europe 2020, which was developed by the EC in 2010, sets smart and sustainable development, utilising knowledge and innovations based on efficient use of resources and support of social inclusion, which takes into account high employment, as its development priority (European Commission, 2010, p. 10). On the one hand, the strategy aims to support the entrepreneurial sector by internationalising and expanding it into global markets; on the other hand, new green technologies were to be developed and utilised by companies in the EU, making them leaders of eco-innovation (Grosse, 2010, p. 15). Therefore, environment protection, efficient resource management and combating climate change are not only important for the EU from an ecological standpoint, but are also its idea on how to improve the competitive position of its economic operators who implement such solutions.

The component of the strategy related to social issues is primarily connected with the paradigm of investing in human capital. In light of its assumptions, the strategy to combat poverty and social

exclusion is based on integration of groups at risk of social exclusion with the labour market. Factors which are the foundation of the economic competitiveness of the EU and its regions is not limited to innovations and technologies; equally important are human capital resources, which are indispensable in the process of generating economic growth (Klimowicz et al., 2018, pp. 68-69). Social innovations have been engaged in the process of competitive knowledge based economy creation at regional level (Wiktorska-Świąćka, 2015, p. 78).

In order to measure and monitor the implementation of the Europe 2020 strategy, the EC introduced a system of indicators applicable to the postulated targets: participation of people aged 20-64 in the labour market at the level of 75%, expenditure on R&D at the level of 3% of the EU's GDP, reduction of CO₂ emissions by 20%, increase in use of renewable energy by 20%, increase in energy efficiency by 20%, reduction of the number early school leavers to 10%, increase in the number of degree-holders to 40% and reduction of the number of people at risk of poverty in the EU by 20 million (European Commission, 2010, pp. 10-11). It is worth noting that these indicators were assigned to the entire EU. Individual member states have different obligations concerning the extent to which the indicators are implemented and, within the open coordination framework, they take independent decisions on how the strategy's objectives are achieved. The fact that there are no implementing powers in the scope of enforcing the objectives of the strategy at a transnational level reinforces the multi-level nature of the decision-making and implementing powers in development management.

OVERVIEW OF INSTRUMENTS FOR SUPPORT OF REGIONAL COMPETITIVENESS IN THE EU

Linking financial instruments for management of regional development with objectives connected with increase of competitiveness of the EU economy through investments in innovation was introduced as part of implementation of the revised Lisbon Strategy in the 2007-2013 financial perspective in order to increase efficiency of meeting pro-competition aims of the EU. Member states and regions were required to allocate at least 60% of EU funding in regions eligible

under the Convergence objective and 75% in regions eligible under the Regional competitiveness and employment objective to the so-called 'pro-Lisbon' expenditures, i.e. projects which contribute to the increase of competitiveness of EU regions (Murzyn, 2016, p. 171).

Structural funds, which are key to implementing objectives defined in the Europe 2020 strategy, still remain the most important instrument for support of competitiveness of EU regions. In the context of contributing to the increase of competitiveness of regional economies, the European Regional Development Fund (ERDF) is the most significant instrument. In the 2014-2020 perspective, the ERDF supported, among other things, research and innovations, development of information and communication technologies, increase of competitiveness of SMEs; hence, building economies based on knowledge in EU regions was the primary focus. Funds were given to areas which varied significantly in terms of social and economic circumstances, not only to the poorest regions. Therefore, the fact that competitiveness is not a state, but a dynamic process was accepted; accordingly, the most developed territorial units are under constant competitive pressure and must keep developing their economic potential in order to meet these demands. Innovativeness, entrepreneurship and new technologies are doubtlessly of primary significance; concentration of ERDF funding on these activities testifies to that. The less developed regions, regions in transition and more developed regions are required to allocate 50%, 60% and 80% of ERDF resources respectively to implementing two out of four major priorities which serve to develop an economy based on knowledge and efficient use of resources (Regulation EU No 1301/2013).

The second fund which supports increase of regional competitiveness is the European Social Fund (ESF). Although it has operated since the 1960s, its priorities have changed over time. The ESF was created with the purpose of supporting geographical and labour mobility of employees in the European Economic Community and in its initial period it was oriented towards combatting unemployment and developing national labour markets (Zarębski, 2010, pp. 112-113).

Between 2014 and 2020, at the Union, national and regional levels, the ESF focused on priorities which aimed to adapt human resources and enterprises to face challenges posed by globalisation and ensuing economic and social change. The ESF's priorities that

may contribute to improving regions' competitiveness include the following: employment activation of the labour force, modernisation of education and training systems to adjust them to the requirements of the labour market and needs of the regional economy and support of labour mobility. In the context of improving the quality of human capital, there are investments in education, trainings and lifelong learning (Regulation EU No 1303/2013). Knowledge, skills and social competencies of a region's inhabitants directly translate into the level of innovativeness of a local economy because individuals convey knowledge in regional economies. The quality of human capital in an economy founded on knowledge is one of the decisive factors in measuring a region's investment attractiveness; hence, EU regions access the ESF in order to develop the labour force, while having the needs of regional economies in mind.

THE ROLE OF REGIONS IN THE PROCESS OF PROGRAMMING AND IMPLEMENTING SMART SPECIALISATION STRATEGIES

An intrinsic characteristic of management of regional development processes in the EU is the place-based nature of actions and commitment to the utilisation of diverse and endogenous potential of individual regions. The first consequence applies to a situation which, in light of unequal development potential of individual territorial units, e.g. hub or peripheral regions, entails an irreconcilable discrepancy in the level of their competitiveness. The second consequence is connected with the process of empowerment of regions as units of territorial administration which, due to direct access to knowledge and information about specific needs and developmental conditions in their region, share responsibility for regional development management processes.

The multi-level political system of the EU creates direct possibilities for the Union regions' involvement in the process of improving their competitiveness. One of the instruments for building and bolstering competitiveness of regional economies is smart specialisation strategies (RIS3). In the 2014-2020 financial perspective, all EU

regions, regardless of their level of development and competitive position, which are interested in receiving financial aid from the ERDF must programme such strategies (ibidem, p. 338). Implementation of a strategic approach aims to assist regions in diagnosing the innovative potential of their economies, analysing their available resources and advantages and formulating a limited list of priorities for economic growth of the region. Furthermore, the strategic approach is an aspect of implementing a reformed regional policy model which is based on a place-based policy (Pavone et al., pp. 3-4).

McCann and Ortega-Argilés (2016, pp. 281-282) argue that „the smart specialisation approach offers a policy- prioritisation framework for thinking about resource allocation issues logic and a way forward for regions making policy choices in difficult and challenging budgetary environments“. The intention of RIS3 is to allow for more efficient allocation of financial resources in sectors of local economies which are able to successfully utilise knowledge and innovations in order to improve competitiveness of products and services. Implementation of the strategy means access to ERDF resources for projects carried out by regional economic operators who, thanks to the allocated funding, are able to improve their competitive position in the economy.

Actions in the scope of regional development management taken by EU regions are rooted in the knowledge of the specificity of the potential and development barriers of a region. Furthermore, these actions also create institutional conditions for development of knowledge and innovation and their transfer from the R&D sector to regional companies. Thus, they are bottom-up initiatives, which account for the specificity of each region. Through RIS3, it is possible to support modernisation of traditional branches of regional economies by improving their innovativeness; create new areas of economic activity for local businesses; as well as be oriented towards finding solutions to a series of problems or challenges regional economic growth faces, which are connected with social, environmental or technological changes (Uyarra et al., 2018). The process of programming regional strategic development priorities is itself different than the traditional process of programming a public policy in which administration plays a key role. As primary stakeholders of RIS3, regional entrepreneurs are directly involved in the selection of smart specialisations,

in tight cooperation with research centres and universities, which should be able to respond to enterprises' developmental needs and possibilities. What follows is that the range of entities participating in regional development management includes the private sector, whose resources of knowledge are utilised in defining actions for increasing the economic competitiveness of the region. The process is referred to as the entrepreneurial process of discovery, which is characterised by mobilisation of stakeholders and use of research-based methodologies and approaches (Eklinder-Frick et al., 2020).

The final and complete evaluation of the results of RIS3 implementation in the context of increase of regions' competitiveness will be possible after 2022; however, the EC declares that it intends to continue to implement this instrument in the upcoming 2021-2027 financial perspective (Michalewska-Pawlak, 2019, p. 72). After 2020 new challenges for regional development in the EU appear. The European Green Deal as the new growth strategy with its priorities focus on resource-efficient and competitive economy where there are no net emissions of greenhouse gases in 2050 and where economic growth is decoupled from resource use (European Commission, 2019) will probably determine the RIS3 programming and implementation processes.

CONCLUSIONS AND RECOMMENDATIONS

The analysis put forward in the article indicates that the increasing pressure of global competition empowers non-state actors in the regional development management process. EU institutions have regulatory and financial resources which both define their competences in the scope of managing regional development and formulating strategic objectives for increase of competitiveness of the EU economy. At the regional level of governance, a formula for allocating structural funds based on mandatory smart specialisation strategies incentivises regions to perform in-depth analyses of their development potential and develop original ideas for growing their economies. Despite that, as statistics prove, competitive potential of the EU's regions is diversified, and the characteristics and location of a territory are very often decisive factors about their position in

the global economy, rational governance based on investing public resources in actions that increase regional competitiveness, which are implemented by public authorities at different levels, may improve the equality of opportunities in less developed regions.

Additionally, it seems justified to recommend further research on how pandemic situation affects the EU regions competitiveness and the policy responses for COVID-19 crisis (Kudęłko, Rynio, 2020) The regional impact of COVID-19 is varied in the EU and probably it can generate the changes in the EU system of regional management in the nearest future.

Finally, it is worth to signal an issue which, even though it is beyond the scope of this article, is relevant to the subject of this paper. The sole fact that regions were given extensive competences in the scope of allocation of funds for implementing regional development strategies is not, however, a decisive factor which proves that regions, as administrative units, are capable of efficient governance of development processes. In order for a multi-level governance system at a regional level to function, it is vital that not only decision-making and implementing powers be decentralised and adequate funding be provided, but also that the endogenous institutional governance conditions for development management be considered at the level of the region.

BIBLIOGRAPHY

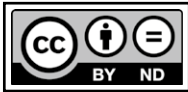
- Annoni, P. & Dijkstra, L. (2019). *The EU Regional Competitiveness Index 2019*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/work/2019_03_rci2019.pdf (access: 17.09.2020).
- Czaputowicz, J. (2018). *Teorie integracji europejskiej*. Warszawa: PWN.
- Commission of the European Communities (2009). *Globalisation Challenges for European Regions*, Brussels January 2009. Directorate General for Regional Policy Background Document to Commission Staff Working Document SEC(2008)2868 Final Regions 2020 an Assesment of Future Challenges for EU Regions. https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/working/regions2020/pdf/regions2020_globalisation.pdf (access: 07.03.2021).
- Eklinder-Frick, J.O., Perna, A. & Waluszewski, A. (2020). What's smart about smart specialization – a new EU innovation strategy or more

- of the same?, *Journal of Business & Industrial Marketing*, 12(35), 1997-2010. <https://doi.org/10.1108/JBIM-05-2019-0203>
- European Commission (2010). *Communication from the Commission: Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth*. Brussels, 3.3.2010: COM(2010) 2020 final. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52010DC2020&from=en> (access: 28.10.2020).
- European Commission (2017). *Reflection Paper on Harnessing Globalisation*. Brussels: COM(2017) 240 of 10 May 2017. https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/reflection-paper-globalisation_en.pdf (access: 18.10.2020).
- European Commission (2019). *Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of Regions: The European Green Deal*. Brussels, 11.12.2019: COM(2019) 640 final. https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:b828d165-1c22-11ea-8c1f01aa75ed71a1.0002.02/DOC_1&format=PDF (access: 13.12.20).
- European Council (2000). *Lisbon European Council 23 and 24 March 2000. Presidency Conclusions*. Retrieved from: https://www.europarl.europa.eu/summits/lis1_en.htm (access: 23.10.20).
- Grosse, T.G. (2010). Doświadczenia Strategii Lizbońskiej – perspektywy Strategii „Europa 2020”: o kontynuacji i zmianach w polityce UE. *Zarządzanie Publiczne*, 1(11), 5-24.
- Keating, M. (2004). *Tworzenie miejsca. Terytorium, instytucje, rozwój gospodarczy*. Warszawa: Centrum Europejskie Natolin. file:///C:/Users/Ma%C5%82gorzata/Desktop/Ksi%C4%85%C5%BCka%20Keating.pdf
- Klimowicz, M., Makarewicz-Marcinkiewicz, A., Michalewska-Pawlak, M. & Moroń, D. (2018). *Inwestycje społeczne jako innowacyjna metoda zarządzania zmianą społeczną w kontekście regionalnym i krajowym w Polsce*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Kudęłko, J. & Rynio, D. (2020). Level of Regional Development and The Dynamics of Unemployment During The COVID-19 Crisis, Based on Observations of German And Polish Regions. In Soliman K.S. (ed.). *Sustainable Economic Development and Advancing Education Excellence in the Era of Global Pandemic. Proceedings of the 36th International Business Information Management Association Conference (1890-1904)*. International Business Information Management Association. <https://u.pcloud.link/publink/show?code=kZCeIokZrrbe3SiQcHyryACEYOALQ51wpz9X#folder=7802801347> (access: 10.05.21).
- McCann, P. & Ortega-Argilés, R. (2016). Smart Specialisation: Insights from the EU Experience and Implications for Other Economies. *Investigaciones Regionales – Journal of Regional Research*, 36, 279-293.

- Mendez, C. & Bachtler, J. (2015). Prospects for Cohesion Policy in 2014-2020 and Beyond: Progress with Programming and Reflections on the Future. *European Policies Research Paper*, 88, 1-49.
- Michalewska-Pawlak, M. (2016). Wielopoziomowy system zarządzania politykami regionalnymi państw członkowskich Unii Europejskiej jako rezultat procesów europeizacji na przykładzie Polski. In R. Riedel (ed.), *Europeizacja polityk publicznych w Polsce*, (135-153). Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Michalewska-Pawlak, M. (2019). Wpływ wieloletnich ram finansowych 2021-2027 Unii Europejskiej na zarządzanie rozwojem regionalnym w Polsce. *Polityka i Społeczeństwo*, 3(17), 66-81. <https://doi.org/10.15584/polispol.2019.3.4>
- Michalewska-Pawlak, M. & Klimowicz, M. (2020). Wzrost znaczenia instrumentów inwestycyjnych w polityce regionalnej Unii Europejskiej w perspektywie finansowej 2014-2020. *Politeja*, 4(67), 129-148. <https://doi.org/10.12797/Politeja.17.2020.67.07>
- Murzyn, D (2016). Polityka spójności a konkurencyjność UE na arenie międzynarodowej. *Studia Ekonomiczne*, 269, 165-176.
- Pavone, P., Pagliacci, F., Russo, M. & Giorgi, A. (2019). R&I smart specialisation strategies: classification of EU regions' priorities. Results from automatic text analysis. *DEMB Working Paper Series*, 148. https://www.researchgate.net/publication/334029783_RI_smart_specialisation_strategies_classification_of_EU_regions%27_priorities_Results_from_automatic_text_analysis
- Regulation (EU) No 1301/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 on the European Regional Development Fund and on specific provisions concerning the Investment for growth and jobs goal and repealing Regulation (EC) No 1080/2006.
- Regulation (EU) No 1303/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 laying down common provisions on the European Regional Development Fund, the European Social Fund, the Cohesion Fund, the European Agricultural Fund for Rural Development and the European Maritime and Fisheries Fund and laying down general provisions on the European Regional Development Fund, the European Social Fund, the Cohesion Fund and the European Maritime and Fisheries Fund and repealing Council Regulation (EC) No 1083/2006.
- Stephenson, P. (2013). Twenty years of multi-level governance: 'Where Does It Come From? What Is It? Where Is It Going?'. *Journal of European Public Policy*, 6(20), 817-837. DOI: <https://doi.org/10.1080/13501763.2013.781818>

- Uyarra, E., Marzocchi, C. & Sorvik, J. (2018). How outward looking is smart specialisation? Rationales, drivers and barriers. *European Planning Studies*, 26(12), 2344-2363
- Wiktorska-Święcka, A. (2015). Increasing the European Union's Innovative Potential by Supporting Social Innovation as a Source of Global Competitiveness within EU's Public Policy, *Horizons of Politics*, 6(17), 86-87. DOI: 1017399/HP.2015.061704
- Zarębski, M. (2010). Rola Europejskiego Funduszu Społecznego w rozwoju zasobów ludzkich. *Acta Universitatis Nicolai Copernici Oeconomia XLI-Nauki Humanistyczno-Społeczne*, 397, 111-121.

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Horyzonty Polityki
2021, Vol. 12, N° 39

ŁUKASZ BRZEZICKI

<http://orcid.org/0000-0002-0761-1109>

Uniwersytet Gdański
brzezicki.lukasz@wp.pl

DOI: 10.35765/HP.1969

Czy e-demokracja i rozwiązania znane ze świata biznesu są właściwymi kierunkami zmian politycznych w Polsce?

Jest zło – widziałem je pod słońcem,
to błąd ze strony władcy:
wynosi się głupotę na stanowiska wysokie,
podczas gdy zdolni siedzą nisko.

Księga Koheleta (Eklezjastesa), 10: 5-6.

Streszczenie

CEL NAUKOWY: Celem artykułu jest zaproponowanie zmian obecnego systemu demokratycznego w Polsce, opartych na rozwiązaniach biznesowych i e-demokracji, poprawiających jego funkcjonowanie.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Problem badawczy dotyczył rozważenia, czy wdrożenie e-demokracji oraz rozwiązań znanych ze świata biznesu może przyczynić się do ograniczenia wybranych problemów i lepszego sprawowania demokratycznej władzy, a także podwyższenia jej jakości? Podstawową metodą była zarówno analiza badań opinii publicznej o różnych aspektach polskiego systemu demokracji, jak i przegląd literatury przedmiotu dotyczącej koncepcji i teorii naukowych związanych z badaniem systemów demokratycznych.

PROCES WYWODU: W pierwszej części przedstawiono wyniki badań opinii publicznej o demokracji i jej poszczególnych obszarach działania. W drugiej części zaprezentowano koncepcje i teorie naukowe związane z badaniem systemów

Sugerowane cytowanie: Brzezicki, Ł. (2021). Czy e-demokracja i rozwiązania znane ze świata biznesu są właściwymi kierunkami zmian politycznych w Polsce? *Horyzonty Polityki*, 12(39), 41-66. DOI: 10.35765/HP.1969.

demokratycznych i jego mechanizmów. Trzecia część przedstawia wybrane problemy demokracji w Polsce i propozycje ich zmian.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Kryzys zaufania do obecnego modelu demokracji wynika z niedopasowania jej formy do wyzwań rozwojowych. Wdrożenie zarówno koncepcji e-demokracji proponowanej przez Parlament Europejski, jak i rozwiązań znanych z świata biznesu, ogranicza wybrane problemy i przyczynia się do zwiększenia sprawności działania demokracji.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: Pomimo ogromnej liczby publikacji w literaturze przedmiotu oraz prasie poświęconej demokracji, to przeważnie skupiano się w nich albo na ocenie obecnego stanu systemu lub jego elementów, albo teoriach naukowych związanych z danym obszarem demokracji. Sporadycznie wskazywano *ad hoc* propozycje zmian, jednak i wtedy miały one przeważnie charakter bieżącego reagowania na negatywne zjawiska, bez głębszego spojrzenia na cały system demokracji. W niniejszym artykule przezwyciężono powyższe ograniczenia poprzez połączenie oceny obecnego postrzegania demokracji zarówno z teorią naukową, jak i rozwiązaniami praktyki gospodarczej, które jednocześnie stanowią podstawy propozycji rozwiązań systemowych mających poprawić sprawność działania demokracji.

SŁOWA KLUCZOWE:

demokracja, polityka, publiczny, wybór, politycy

Abstract

ARE E-DEMOCRACY AND SOLUTIONS KNOWN
FROM THE BUSINESS WORLD THE RIGHT
DIRECTIONS FOR POLITICAL CHANGES IN POLAND?

RESEARCH OBJECTIVE: The aim of the article is to propose changes to the current democratic system in Poland, based on business solutions and e-democracy, improving its functioning.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The research problem was to consider whether the implementation of e-democracy and solutions known from the world of business can contribute to the reduction of selected problems and more efficient exercise of democratic power, as well as increase its quality? The basic method was both the analysis of public opinion polls on various aspects of the Polish democracy system and a review of the literature on concepts and scientific theories related to the study of democratic systems.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The first part presents the results of public opinion surveys on democracy and its individual areas of operation.

The second section presents concepts and scientific theories related to the study of democratic systems and its mechanisms. The third section presents selected problems of democracy in Poland and proposals for their changes.

RESEARCH RESULTS: The crisis of confidence in the current model of democracy results from a mismatch between its form and development challenges. Implementation of both the concept of e-democracy proposed by the European Parliament and solutions known from the business world reduces selected problems and contributes to increasing the efficiency of democracy.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS: Despite the huge number of publications in the literature and press devoted to democracy, the main focus was either on the assessment of the current state of the system or its elements, or scientific theories related to a given area of democracy. Occasionally, ad hoc proposals for change were indicated, but in this case, they were mostly, without a deeper and broad view of the entire democratic system. This paper overcomes the above limitations by combining an assessment of current perceptions of democracy with both academic theory and solutions to economic practice, which at the same time form the basis of proposals for systemic solutions to improve the efficiency of democracy.

KEYWORDS:

democracy, politics, public, choice, politicians

WPROWADZENIE

W 2019 roku minęło kilka znaczących rocznic, ważnych z punktu widzenia polskiej państwowości, m.in. rocznica polskiego parlamentaryzmu, 100-lecie pierwszych wyborów parlamentarnych w Polsce w 1919 roku oraz 30-lecie częściowo wolnych wyborów w 1989 roku. Skłaniają one do refleksji i oceny aktualnego stanu demokracji w Polsce. Z cyklicznie przeprowadzonego badania CBOS (2019a) o stanie demokracji wynika, że dla większości badanych, tj. 71% (kwiecień 2019) demokracja ma przewagę nad wszelkimi innymi formami rządów, jednak już konkretne opinie o funkcjonowaniu demokracji w Polsce są bardzo spolaryzowane, gdyż 47% ankietowanych jest zadowolonych, a 45% niezadowolonych z jej działania. Wyrazem słabości demokracji i jakości rządzenia w Polsce jest opinia aż 29% badanych, którzy zgadzają się z stwierdzeniem, że niekiedy rządy niedemokratyczne mogą być bardziej pożądane niż rządy demokratyczne. Takie stwierdzenie

respondentów nie musi oznaczać sprzeciwu wobec demokracji jako takiej, ale może wskazywać na rozczarowanie, niesprawność i nieskuteczność sposobu sprawowania władzy przez elity polityczne w systemie demokratycznym. Wyborcy oczekują przede wszystkim od sfery polityki konkretnych rozwiązań, które będą służyć społeczeństwu, np. uzyskanie korzyści materialnych i niematerialnych. Rozczarowanie obywateli rządami demokratycznymi jest bardzo zróżnicowane i związane przede wszystkim z charakterem oraz zadaniami instytucji publicznej – oczekiwaniami społecznymi oraz częstotliwością kontaktów obywatela z tymi instytucjami lub efektami działań podejmowanych przez te instytucje. Z wyników badania CBOS (2018) można wywnioskować, że największym zaufaniem spośród instytucji publicznych cieszą się władze lokalne miasta/gminy (65%), a najmniejszym zaufaniem obywatele obdarzają partie polityczne (23%). Tylko o 11 p.proc. większym zaufaniem niż partii politycznych respondenci obdarzyli Sejm i Senat. Z innego badania CBOS (2019b) wynika, że blisko połowa badanych (48% – czerwiec 2019) ocenia negatywnie pracę Sejmu, przeciwnego zdania było 35% respondentów. W przypadku Senatu zbliżona liczba ankietowanych zarówno dobrze, jak i źle ocenia jego pracę – odpowiednio 36% i 38%. Zdecydowanie więcej obywateli ma problem z oceną pracy Senatu aniżeli Sejmu, gdyż odsetek osób niezdecydowanych jest większy w przypadku Senatu (26%) niż Sejmu (17%). Wskazywać to może, że obywatele nie widzą efektów pracy Senatu, a tym samym potrzeby istnienia tej instytucji, gdyż jej przedstawiciele są wybierani w tych samych wyborach, co do Sejmu. Z badania oceny prestiżu zawodów i funkcji społecznych (CBOS 2019d) wynika, że najmniejszym poważaniem społecznym cieszy się działacz partii politycznej (18%), niewiele więcej uzyskał poseł na Sejm (27%) czy minister (33%).

Na koniec wstępnych rozważań o stanie demokracji należy również zaznaczyć, że z badań opinii publicznej wynika (CBOS 2019b), iż 67% ankietowanych dobrze ocenia działalność Państwowej Komisji Wyborczej (PKW), jednak aż 27% stwierdza, że „trudno powiedzieć” – podobnie, jak miało to miejsce w przypadku Senatu. Należy zauważyć, że PKW stoi na straży przeprowadzania demokratycznych wyborów i jako organ niezależny i niepolityczny powinien cieszyć się zdecydowanie wyższym zaufaniem i oceną sprawności

działalności niż ma to miejsce. Prawdopodobnie jest to związane z nowelizacją kodeksu wyborczego i nowego sposobu wyboru przedstawicieli do składu PKW, przez co „organ wyborczy będzie w zdecydowanej większości pochodził z nadania politycznego” (Urbaniak 2018, s. 159). Ponadto większość respondentów (65%) zapytanych o ocenę funkcjonowania demokratycznych mechanizmów i procedur wyborczych w Polsce zwraca uwagę, że telewizyjne programy informacyjne faworyzują rządzącą partię (CBOS 2019c), z czego 19% uważa, iż dzieje się tak zawsze, a 26% stwierdza, że bardzo często.

Z wyżej przytoczonych opinii społecznych wyłania się dość negatywny obraz demokracji, w której przedstawiciele społeczeństwa są traktowani jak zło konieczne, a ocena ich pracy jest przeważnie wyrażana w kategoriach negatywnych. Nie można nie zgodzić się z Jerzym Wilkinem (2012a, s. 281), który stwierdza, że „poprawa jakości rządzenia stanowi więc dla naszego kraju kwestię priorytetową”. Instytucje demokratyczne (np. Sejm i Senat) i inne organy wspierające (np. PKW), ale również media nie funkcjonują do końca dobrze. W związku z powyższym należy uznać, że obecny model demokracji i sprawowania władzy daleki jest od ideału i oczekiwań społecznych. Głównym powodem negatywnej oceny demokracji są źle oceniani reprezentanci społeczeństwa, którzy tworzą pejoratywne ramy prawno-ekonomiczne dla społeczeństwa, ale również prawno-organizacyjne dla instytucji publicznych. Dlatego w dalszej części zostanie na nich w głównej mierze skupiona uwaga. Celem artykułu jest zaproponowanie zmian obecnego systemu demokratycznego w Polsce, opartych na rozwiązaniach biznesowych i e-demokracji, poprawiających jego funkcjonowanie. Motywacją autora do podjęcia się omawianej problematyki było znamienne sformułowanie znajdujące się w recenzji do publikacji *Teoria wyboru publicznego. Wstęp do ekonomicznej analizy polityki i funkcjonowania sfery publicznej* z 2005 roku pod redakcją J. Wilkina, w której Dariusz Grzybek wskazuje, iż

można mieć też nadzieję, że praca warszawskich uczonych będzie punktem wyjścia do dalszych prac krytycznych i twórczych, rozwijających idee z kręgu teorii wyboru publicznego (Grzybek, 2007, s. 173).

PRZEGLĄD LITERATURY

Autorzy zajmujący się analizą demokratycznych systemów zarządzania państwem stworzyli i rozwinęli wiele różnych teorii, koncepcji i modeli, mających zbadać i wyjaśnić m.in. sposób wyboru przedstawicieli wyborców, podejmowanie decyzji w społeczeństwie w zakresie podziału ograniczonych zasobów oraz mechanizmy ich przepływu między różnymi stronami społeczeństwa, a także możliwości ich racjonalnego wykorzystania. Wśród wielu dostępnych w literaturze przedmiotu teorii i koncepcji związanych z demokracją i systemem sprawowania władzy w państwie znajdują się takie, które są powiązane z celem niniejszego artykułu. Dla usystematyzowania warto przytoczyć kilka z nich, a mianowicie: teorię wyboru publicznego, teorię wyboru społecznego, ekonomiczną teorię demokracji Anthony'ego Downsa, ekonomiczną teorię regulacji, ekonomię konstytucyjną, ekonomiczną teorię prawa, teorię grup interesu Mancura Olsona, nową ekonomię instytucjonalną oraz nową ekonomię polityczną. Ponadto Wilkin (2012c, s. 29) wskazuje, że „rozwijają się też nurty badawcze na styku różnych dyscyplin nauk społecznych, które mają duże znaczenie dla teorii wyboru publicznego”, jaką jest m.in. ekonomia behawioralna. Ten sam autor (Wilkin, 2012c, s. 11) sugeruje, że

ekonomiści zainteresowali się polityką, jej instytucjami i mechanizmami wyboru z co najmniej dwóch powodów: w sferze tej wykorzystuje się dużą część zasobów i wytwarzanego Produktu Krajowego Brutto (30-60%), a także zwraca uwagę na decyzje polityczne, które kształtują ład instytucjonalny i inne ważne warunki, w jakich prowadzona jest działalność gospodarcza.

Uwagi krytyczne kierowane w stosunku do teorii wyboru publicznego (Hauptmann, 1996) czy innych teorii i koncepcji są naturalną konsekwencją prowadzonego dyskursu naukowego, który ma na celu poszukiwanie najlepszych rozwiązań. Na podstawie tych rozważań modyfikowane są obecne i tworzone nowe teorie i koncepcje. Warto również zaznaczyć, że coraz większa złożoność procesów społeczno-ekonomicznych, a także przenikanie się działalności cyfrowej i realnej wpływa wieloaspektowo na sposób funkcjonowania systemu demokracji. Dlatego klasyczne podejście badawcze dotyczące

demokracji coraz częściej ustępuje interdyscyplinarnemu, które łączy w sobie wiedzę z wielu dziedzin nauki. Przykładem takiej konwencji badawczej może być publikacja Contucci i in. (2019). Niniejsza praca również wpisuje się w ten nurt badawczy.

Należy w tym miejscu podkreślić, że celem tej części jest wyłącznie przedstawienie teoretycznych podstaw w zakresie różnych teorii, koncepcji i modeli związanych z systemem demokratycznym, będących jedynie punktem odniesienia dla autorskich propozycji zmian demokracji przedstawionych w dalszej części artykułu. Intencją autora jest zatem uwypuklenie pojedynczych zagadnień ugruntowanych w literaturze przedmiotu, które posłużą w dalszej części do zaproponowania rozwiązań praktycznych opartych na omawianych podstawach teoretycznych.

W rozwoju gospodarczym bardzo często nie docenia się roli i znaczenia instytucji, które przyczyniają się do skutecznej realizacji przyjętej polityki publicznej. W literaturze (Legiędź, 2013) wskazuje się, że odpowiedzią na te mankamenty jest nowa ekonomia instytucjonalna, która stara się włączyć instytucje do ekonomii. Jak się okazuje badanie instytucji może być kluczem do zrozumienia rozwoju gospodarczego w różnych krajach.

Teoria wyboru publicznego, opierając się na nowej ekonomii instytucjonalnej i teorii gier, wyjaśnia proces kształtowania instytucji w sferze polityki i poszukuje rozwiązań instytucjonalnych, które minimalizują koszty transakcyjne (Przesławska, 2006). Jakość instytucji decyduje zarówno o sprawności oraz efektywności funkcjonowania sfery politycznej, jak i sfery ekonomicznej (Wilkin, 2012c, s. 11). Cechą charakterystyczną teorii wyboru publicznego jest to, że

zastosowuje zasady standardowej analizy ekonomicznej do sfery zjawisk nierynkowych lub quasi-rynkowych. Na tę sferę zainteresowań teorii wyboru publicznego składają się przede wszystkim obszary decyzji politycznych, kształtowanie się porządku publicznego i mechanizm dostarczania dóbr publicznych. Teoria bada instytucjonalne uwarunkowania mechanizmu osiągania korzyści ekonomicznych poprzez proces polityczny „na rynku politycznym” (Wilkin, 2012c, s. 21).

Przedstawiając teorię wyboru publicznego nie sposób nie wymienić politycznej pogoni za rentą czy niesprawności (zawodności) państwa. Polityczna pogoń za rentą jest

formą korzyści związanej z wykorzystaniem ograniczonych zasobów (pracy i kapitału) do działalności, która nie zwiększa ilości produktów ani usług, służących poprawie dobrobytu społecznego. Korzyści, występujące w postaci renty politycznej, są jedynie formą transferu dochodów od jednych podmiotów do innych przy wykorzystaniu władzy politycznej (Wilkin, 2012b, s. 222-223).

Pogoń za rentą polityczną powoduje negatywne skutki ekonomiczne i prowadzi do utrzymywania się PKB poniżej możliwości produkcyjnych kraju, gdyż część zasobów renty nie zostaje spożytkowana produkcyjnie, na skutek czego pogarsza się efektywność alokacji zasobów gospodarczych, jak i skutki społecznie, bowiem w sposób systemowy deformuje się mechanizm polityki oraz kulturowo-normatywną tkankę społeczeństwa i wzmacnia brak poczucia sprawiedliwości (Zybertowicz, 2010; Przesławska, 2006). Niesprawność państwa występuje w rzeczywistym świecie podobnie jak niesprawność rynku, która jest jednak częściej analizowana w literaturze przedmiotu niż zawodność sfery publicznej. Według Josepha E. Stiglitz (2004) są cztery główne przyczyny zawodności państwa (Bochenek, 2010): ograniczony zasób dostępnej informacji, ograniczona kontrola nad skutkami działań państwa na prywatnych rynkach, ograniczona kontrola nad biurokracją i ograniczenia o charakterze politycznym obejmujące poczynania rządu, których realizacje są uzależnione od decyzji politycznych.

W literaturze nauk społecznych oprócz teorii wyboru publicznego jest rozwijany nurt wyboru społecznego, który według Grzegorza Lissowskiego (2010, s. 5)

zajmuje się warunkami nakładanymi na sposoby realizacji pożądanych dla społeczeństwa rozwiązań, przy ustalonych preferencjach i użytecznościach członków grupy lub społeczeństwa. Zadanie tej teorii może być jednak sformułowane również ogólniej – badanie teorii normatywnych, które wskazują, jakie rozwiązania są bardziej pożądane ze społecznego punktu widzenia.

Następnym nurtem badawczym służącym objaśnieniu mechanizmu zachowania wyborców i partii politycznych w warunkach demokratycznej konkurencji jest ekonomiczna teoria demokracji. Zaproponowany przez Downs'a model zakłada, że demokracja jest swojego rodzaju rynkiem politycznym, a podmioty polityczne, tj. wyborcy

i politycy, kierują się przede wszystkim racjonalnością wyboru oraz zasadą maksymalizacji swoich indywidualnych korzyści, a nie altruizmem (Sell i Tkaczyński, 2011). Oznacza to, że „politycy formułują programy polityczne w celu zdobycia władzy” (Przesławska, 2006, s. 39), która przyniesie im korzyści zarówno materialne, jak i niematerialne, „a nie dążą do władzy w celu wprowadzenia programów politycznych” (Przesławska, 2006, s. 39) jako takich, jednak ignorowanie woli wyborców przez dłuższy czas może spowodować ich ukaranie i nie wybranie w kolejnych wyborach. Zatem choć część programu wyborczego musi być przez nich zrealizowana. Natomiast „prospołeczne zachowania rządu wymusić mogą jedynie instytucje i mechanizmy ograniczające polityków w ich prywatnych dążeniach (włącznie z wyborem nowego rządu przez społeczeństwo)” (Przesławska, 2006, s. 39). W modelu Downs’a wyborca jest racjonalną jednostką, która podejmuje decyzje o udziale w wyborach, biorąc pod uwagę przede wszystkim bieżące zróżnicowanie partii oraz porównanie kosztów i oczekiwanych korzyści, jakie może uzyskać. Jednak wyborcy częstokroć odczuwają niepewność co do odpowiedniego wyboru, gdyż nie mają lub nie są w stanie przetworzyć wszystkich niezbędnych informacji, aby zrozumieć programy wyborcze i przewidzieć skuteczność ich realizacji, dlatego zamiast analizy merytorycznej przechodzą do oceny partii na podstawie ideologii, która pozwala im szybciej dokonać rozróżnienia między partiami. Natomiast partiom pozwala to wzmacniać zjawisko przywództwa, czyli takiego wpływania na wyborców, aby przyjmowali opinie partii jak swoją własną. Oznacza to, że wyborcy w warunkach niepewności, trudności w dostępie i zrozumieniu programów wyborczych, bez skondensowanych i rzetelnych informacji podejmują decyzje na podstawie swoich przeczuć i ideologicznego zróżnicowania partii. Mimo wszystko wyborcy starają się czerpać informacje o partiach i programach wyborczych od innych podmiotów (np. mass mediów), jednak zawsze jest to informacja przetworzona (Michalak, 2012).

Z uwagi, że rynek polityczny charakteryzuje się dużą asymetrią informacji, a jej indywidualne pozyskiwanie i przetwarzanie jest kosztowne oraz czasochłonne, grupy interesu stosują swoje wewnętrzne mechanizmy koordynacji i wymiany, przez co mają przewagę nad niedoinformowanymi wyborcami. Wykorzystują skuteczniej presję polityczną niż społeczeństwo jako całość, dążąc do

zaspokojenia własnych potrzeb kosztem innych grup. Wskazuje to, że działanie grup interesu nie jest korzystnym zjawiskiem dla kraju, gdyż skutkuje nieefektywnością sfery gospodarczej. W odróżnieniu od nich partie w zinstytucjonalizowanej formie rywalizują na rynku politycznym o zdobycie bezpośredniej władzy i podejmowania decyzji formalnie wpływających na społeczeństwo. Grupy interesu dążą natomiast do maksymalizacji wpływu na władzę publiczną bez konieczności jej zdobywania i rywalizowania na rynku politycznym, przez co zachowują status podmiotów apolitycznych, które reprezentują oraz promują interesy poszczególnych grup społecznych (Ogonowski, 2018). Jednak zgodnie z teorią przedstawioną przez Olsona, odnośnie do ekonomicznej analizy formowania się grup interesu i indywidualistycznego podejścia do współdziałania grupowego, wynika że „przesłanką kolektywnego działania na arenie politycznej nie jest wspólny cel grupy, a partykularne interesy liderów grupy” (Przesławska, 2006, s. 41). Olson stwierdza wprost, że

w rzeczywistości, jeśli liczba jednostek w grupie nie jest znikoma i nie funkcjonują w niej specjalne mechanizmy wymuszające na członkach działanie w interesie wspólnym, racjonalne, zorientowane na interes własny jednostki nie podejmą działań dla osiągnięcia wspólnego, czyli grupowego celu (Olson, 2012, s. 10).

Jak słusznie z kolei zauważa Wilkin (2012c, s. 25):

koncepcja Olsona, podobnie jak reprezentantów teorii pogoni za rentą podważa twierdzenie charakterystyczne dla sporego odłamu przedstawicieli teorii wyboru publicznego, że polityczny rynek demokracji jest dobrą płaszczyzną efektywnego transferu bogactwa.

Ponadto warto zaznaczyć, że

Olson opracował, w ramach teorii wyboru publicznego, teorię wzrostu gospodarczego. Teoria ta zakłada, że wyższe tempo wzrostu gospodarczego wymuszają radykalne zmiany społeczne i polityczne. Zmiany te zwiększają bowiem elastyczność struktury społecznej, pozabawiając wpływów grupy interesu. Z teorii tej wynika więc, że polityczna stabilność umacnia negatywny wpływ *lobbies* na politykę gospodarczą rządu (Przesławska, 2006, s. 41-42).

Nowa ekonomia polityczna, jak wskazuje Przesławska (2006, s. 35),

obejmuje teorię wyboru publicznego i teorię cykli politycznych oraz próbuje wyjaśnić zmiany struktury instytucji pod wpływem konkurencji między jednostkami i organizacjami na rynku politycznym.

Polityczny cykl koniunkturalny związany jest z współzależnością między dynamiką polityki gospodarczej kraju a dynamiką systemu politycznego (wyborczego). Oznacza to, że w zależności od cyklu wyborczego, tj. przed lub po wyborach, polityka gospodarcza albo ma charakter ekspansji, albo recesji (Przesławska, 2006).

Kolejne trzy teorie związane są m.in. prawnymi uwarunkowaniami sprawowania władzy w systemach demokratycznych oraz oceną podejmowanych przez nich decyzji wpływających na sferę społeczno-ekonomiczną. Pierwszą z nich jest ekonomia konstytucyjna, która stanowi próbę

wyjaśnienia właściwości działań alternatywnych zestawów prawno-instytucjonalno-konstytucyjnych reguł ograniczających wybory i działania aktorów ekonomicznych i politycznych oraz określających ramy, w których dokonują oni zwykłych wyborów (Metelska-Szaniawska, 2012, s. 110).

W ramach tej teorii wyróżnia się dwie gałęzie badawcze, z których pierwsza dotyczy legitymizacji działań publicznych i jej przedstawicieli, a druga analizy i modyfikacji reguł konstytucyjnych oraz oceny skutków jej istnienia (Metelska-Szaniawska, 2012). Drugim programem badawczym jest natomiast ekonomiczna analiza prawa, która polega na zastosowaniu

teorii ekonomii i właściwych jej narzędzi do badania, tworzenia, struktury, procesów i znaczenia prawa, przy czym jest ono analizowane nie jako element egzogeniczny wobec systemu gospodarczego, ale jako jego zmienna wewnętrzna (Guzik, 2017, s. 31).

Trzecią koncepcją jest ekonomiczna teoria regulacji, która polega na wykorzystaniu różnych narzędzi prawnych w celu osiągnięcia zakładanych efektów społeczno-ekonomicznych. W jej ramach można wyróżnić dwa nurty badawcze, z których pierwszy dotyczy analizy regulacji pod względem efektywności lub optymalności rozwiązania,

a drugi wyjaśnienia regulacji prawnych oraz badania skutków ich wprowadzania i funkcjonowania (Metelska-Szaniawska i Olender-Skorek, 2012). W kontekście powyższych koncepcji szczególnego znaczenia nabiera ekonomia behawioralna, która jest swoistym połączeniem dokonań ekonomii z psychologią.

Większość z przedstawionych powyżej teorii i koncepcji zostało sformułowane na podstawie zaobserwowanych reguł w funkcjonujących wówczas systemach demokratycznych, które były i dalej są dalekie od doskonałości. Jednak postęp społeczno-ekonomiczny sprawia, że dostępne są obecnie nowe możliwości i szanse rozwojowe, które uprzednio nie były przez wielu autorów w ogóle brane pod uwagę. W związku z powyższym, istnieje ogromna potrzeba przedstawienia propozycji zmian systemu demokratycznego, biorąc pod uwagę współczesne uwarunkowania i możliwości cywilizacyjne, tak aby system zarządzania państwem był skuteczniejszy i efektywniejszy w stosunku do obecnego.

NIEDOSKONAŁOŚCI OBECNEGO SYSTEMU I PROPONOWANE KIERUNKI ZMIAN

Z danych przytoczonych w pierwszej części artykułu można wywnioskować, że utrzymuje się kryzys zaufania do demokracji przedstawicielskiej, objawiający się osłabieniem zaufania do elit politycznych, sprawności systemu demokratycznego jako takiego, czy jego możliwości skutecznej, racjonalnej i efektywnej redystrybucji dobrobytu społecznego. W literaturze wskazuje się, że

teoretycy, i historycy demokracji podkreślają, że jej koncepcje oraz wynikające z nich rozwiązania instytucjonalne podlegają charakterystycznej ewolucji. [...] Co jakiś czas pojawiał się również problem kryzysu demokracji, który jak się potem okazywało dotyczył jej konkretnych koncepcji, a zwłaszcza praktycznej ich realizacji. Kryzysy demokracji najczęściej towarzyszyły bądź były jedną z przyczyn ogólnych kryzysów systemów, bądź niedopasowania jej form do wyzwań rozwojowych. Stawały się one jednocześnie impulsem do poszukiwania nowych form demokracji, nowych jej instytucji” (Gilejko, 2012, s. 59).

W konsekwencji można postawić następujące pytania. Czy obecna formuła demokracji funkcjonującej w Polsce nie wyczerpała się? Czy jej postać odzwierciedla rozwój cywilizacyjny? Czy odpowiada na oczekiwania społeczeństwa i wyzwania rozwojowe? O potrzebie zmian obecnej formy demokracji i dostosowanej jej do wymagań współczesności wskazuje się od kilku lat w światowej literaturze. Warto chociażby przytoczyć pracę Pii Mancini (2015, s. 69), w której występują następujące stwierdzenia:

Współczesne systemy polityczne nie są zsynchronizowane z czasami, w których żyjemy. Choć internet umożliwia nam bezprecedensowy dostęp do informacji, niskie koszty współpracy i uczestnictwa, a także możliwość wyrażania naszych pragnień, żądań i obaw, nasz wkład w kształtowanie polityki ogranicza się do głosowania raz na dwa do pięciu lat. Innowacyjne narzędzia, zarówno online, jak i offline, są potrzebne, aby ulepszyć nasze demokracje. Społeczeństwo potrzebuje instrumentów i procesów, które pozwolą mu decydować o tym, jak jest rządzony. Należy ustanowić instytucje, które odzwierciedlają dzisiejsze realia i wartości technologiczne, kulturowe i społeczne.

Pośrednio w odpowiedzi na kryzys zaufania obywateli do obecnego modelu demokracji przychodzi stanowisko Parlamentu Europejskiego, który 16 marca 2017 roku przyjął rezolucję dotyczącą e-demokracji w Unii Europejskiej, podkreślającą potencjalne korzyści płynące z e-demokracji. Natomiast ją samą definiuje się jako wsparcie i wzmocnienie demokracji tradycyjnej za pomocą technologii informacyjno-komunikacyjnej (ICT), która może uzupełniać i wzmacniać procesy demokratyczne przez dodanie elementów służących wzmocnieniu pozycji obywateli, dzięki różnym działaniom online, obejmującym m.in. administrację elektroniczną, e-rządzenie, e-debaty, e-uczestnictwo i e-głosowanie. Warto podkreślić, że celem e-demokracji jest propagowanie kultury demokratycznej, która ubogaca i wzmacnia praktyki demokratyczne przez zapewnianie dodatkowych środków zwiększających przejrzystość i uczestnictwo obywateli. Celem e-demokracji nie jest zatem ustanowienie alternatywnego systemu demokratycznego ze szkodą dla demokracji przedstawicielskiej, dlatego działania na rzecz e-demokracji należy połączyć z równoczesną działalnością skierowaną do tradycyjnych środowisk sprzyjających uczestnictwu obywateli w życiu politycznym. Ponadto w rezolucji zwraca się uwagę na e-uczestnictwo jako

kluczowy element charakterystyczny dla e-demokracji. Obejmuje ona trzy formy interakcji między rządami z jednej, a obywatelami z drugiej strony, tj.: e-informacje, e-konsultacje i elektroniczne podejmowanie decyzji. Oznaczać to może wykorzystanie elementów demokracji bezpośredniej przez obywateli za pomocą narzędzi i możliwości, jakie daje internet i związane z nim technologie. Warty odnotowania jest fakt, że w rezolucji stwierdzono, iż wiele krajowych, regionalnych i lokalnych przypadków e-uczestnictwa może być uważanych za dobre przykłady wykorzystania ICT w demokracji uczestniczącej, zatem zachęca się państwa członkowskie do dalszego rozwijania takich praktyk na szczeblu krajowym i lokalnym.

W literaturze można znaleźć krytyczne publikacje odnoszące się do e-demokracji (np. Hindman, 2009). Istotne argumenty prezentują zarówno jej oponenti, jak i popularyzatorzy – główne wady i zalety e-demokracji przedstawiono w tabeli poniżej. Należy zaznaczyć, że e-demokracja ma jedynie wspierać tradycyjną demokrację, a nie ją zastąpić, więc część negatywnych opinii kierowana pod jej adresem jest w ocenie autora na wyrost, gdyż wskazują one na rozważane, teoretyczne, bądź mało istotne, a nie rzeczywiste problemy. Jednak obserwując kierunek rozwoju cywilizacyjnego ludzkości nie można zanegować wpływu ICT na obecne przemiany w różnych aspektach, m.in. ekonomicznych, społecznych i kulturowych (Carayannis, 2014). Idea e-demokracji nie jest oderwanym zagadnieniem czy postulatem, ale wpisuje się w szerszy megatrend – czwartą rewolucję przemysłową (tzw. przemysł 4.0.), w której zwraca się uwagę na wykorzystanie nowych technologii cyfrowych i komunikacyjnych między urządzeniami a ludźmi w różnych aspektach działalności społeczno-ekonomicznej (Tvaronaviciene i Burinskas, 2020). Odnosi się zatem do integracji systemów i tworzenia sieci powiązań między nimi. Dlatego należy przypuszczać, że koncepcja e-demokracji będzie dalej rozwijana mimo wielu potencjalnych zagrożeń (Barth i Schlegelmilch, 2014), a jej elementy coraz częściej poddawane będą badaniu (Lindner i Aichholzer, 2020). W kontekście e-demokracji i jej popularyzacji warto zwrócić uwagę na interesujący nurt badawczy, a mianowicie wykorzystania komputerowych gier strategicznych o demokracji (np. „Democracy 4”, „Realpolitik II”, „New Shores – a Game for Democracy”), z jednej strony jako narzędzia edukacyjnego mającego uatrakcyjnić partycypację obywatelską i wpływać

na kreowanie odpowiednich postaw obywatelskich, a z drugiej jako rozwiązania badawczego do przeprowadzania symulacji i eksperymentów w zakresie zmian systemu demokracji (Lerner, 2014), jakie mogą być realizowane w ramach np. ekonomii behawioralnej czy ekonomii eksperymentalnej.

Tabela.

Wady i zalety e-demokracji

Wady	Zalety
<ol style="list-style-type: none"> 1. Nie każdy obywatel skorzysta z narzędzi e-demokracji z powodu: <ol style="list-style-type: none"> a) wykluczenia cyfrowego (braku dostępu do internetu oraz braku urządzeń komunikacji cyfrowej), b) braku umiejętności cyfrowych, c) braku zaufania do nowoczesnych technik komunikacji elektronicznej, d) modelu zachowań i preferencji osobistych (np. myślenie o wyższości głosowania stacjonarnego nad elektronicznym). 2. Problemy informatyczne (oprogramowania i sprzętu): <ol style="list-style-type: none"> a) zawodność sprzętu komputerowego (awarie: komputerów, serwerów itp.), b) zawodność oprogramowania (np. błędny algorytm zliczania głosów, transparentność rozwiązania informatycznego, tzn. jego kod w języku programowania). 3. Zabezpieczenia cyfrowe: <ol style="list-style-type: none"> a) anonimowość (tajność) oddania głosu, b) problem głosowania za kogoś (np. po zainfekowaniu komputera i przejęcia nad nim kontroli), c) cyfrowa kradzież wyników głosowania przed ich oficjalnym udostępnieniem, d) manipulowanie globalnymi wynikami głosowań przez hakerów (np. przez państwa nieprzychylnie). 4. Ograniczona kontrola dobrowolności oddania głosu (np. poprzez zmuszenie, zastraszenie lub przekupstwo danej osoby). 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Szybsze uzyskiwanie wyników głosowania. 2. Ułatwienie dla osób z niepełnosprawnością (zgłaszania e-petycji, uczestnictwa w e-głosowaniu itd. Nie zawsze stacjonarny lokal wyborczy jest przystosowany dla osób z niepełnosprawnością – niedostępność architektoniczna obiektów). 3. Łatwy i mniej kosztowny proces informowania obywateli o działaniach władzy poprzez darmowe ogólnodostępne serwisy internetowe (np. strony www, twitter itp.). 4. Mniejsze koszty e-głosowania w stosunku do jej stacjonarnej formy (redukcja kosztów wydruku, dystrybucji, liczenia i wprowadzania danych do systemu elektronicznego, liczby pracowników).

<p>5. Negatywne zjawiska elektroniczne, które mogą wpływać na zachowania obywateli i ich decyzje wyborcze:</p> <ul style="list-style-type: none"> a) <i>fake news</i> (nieprawdziwa lub częściowo nieprawdziwa wiadomość), b) farmy trolli (firmy zajmujące się masowym rozpowszechnianiem określonych treści zleconych przez zleceniodawcę, wpływających na postrzeganie rzeczywistości i zmianę zachowań ludzkich. Często ingerują w sprawy polityczne, światopoglądowe itd.), c) flaming (celowe wzbudzenie negatywnych reakcji u innych użytkowników), d) mowa nienawiści (hejt). <p>6. Jednorazowe wysokie koszty stworzenia i wdrożenia systemu informatycznego obsługującego różne narzędzia e-demokracji (np. e-głosowania).</p>	<p>5. Łatwa i intuicyjna obsługa narzędzi e-demokracji (np. e-głosowania).</p> <p>6. Możliwość szybszej modyfikacji i elastycznego dostosowania platform elektronicznych do bieżącej sytuacji.</p> <p>7. Zredukowanie do minimum głosów nieważnych (jedynie błędy techniczne mogą powodować nieważność oddanych głosów, np. przerwanie połączenia internetowego).</p> <p>8. Oddanie głosu w formie elektronicznej w dowolnym miejscu, wpłynie na wzrost frekwencji wyborczej.</p> <p>9. Redukcja części biurokracji wyborczej poprzez generowanie danych z publicznych systemów bazodanowych.</p> <p>10. Wzmocnienie społeczeństwa obywatelskiego (łatwiejsze i szybsze wysuwanie inicjatyw obywatelskich).</p> <p>11. Możliwość przeprowadzenia głosowań nawet w sytuacjach nadzwyczajnych (np. klęsk żywiołowych, pandemii itd.).</p> <p>12. Większa transparentność oraz możliwość kontrolowania i rozliczania działań politycznych.</p>
--	---

Źródło: opracowanie własne.

Z danych GUS (2019a; 2019b) wynika, że stale wzrasta liczba osób korzystających z usług publicznych za pomocą internetu. Należy jednak podkreślić, że wszystkie projektowane i wdrożone e-usługi (np. e-PIT, ePUAP, PUE ZUS, ZIP NFZ itd.) dotyczą jedynie administracji publicznej (Ministerstwo Cyfryzacji, 2020), a nie procesu wyborczego, co jest zasadniczym problemem i ograniczeniem e-demokracji. Wdrożenie zarówno zasad zgodnych z duchem Parlamentu Europejskiego, jak i sprawdzonych rozwiązań znanych ze świata biznesowego, pozwala ograniczyć wiele ułomności obecnego systemu oraz stwarza wiele szans przyspieszających rozwój społeczno-ekonomiczny kraju w krótszym czasie, ale również umożliwia zmianę samej formy i sposobu funkcjonowania demokracji przedstawicielskiej (pośredniej), o czym będzie mowa w dalszej części artykułu.

Obecnie można elektronicznie wyrażać swoją wolę w stosunku do administracji publicznej w postaci kierowania wniosków i opinii (np. ePUAP), a także spełniać obowiązki obywatelskie w postaci

płacenia i rozliczania elektronicznego podatków (e-PIT), dlatego nie można znaleźć merytorycznego uzasadnienia, aby obywatel nie mógł elektronicznie głosować w wyborach politycznych, które są filarem demokracji. Tym bardziej, że z przeprowadzonych badań przez Magdalenę Musiał-Karg (2020) wynika, iż Polacy przychylnie odnoszą się do możliwości elektronicznego głosowania.

Pierwszym i zarazem głównym postulatem jest wprowadzenie możliwości głosowania elektronicznego oprócz obecnej standardowej formy osobistego oddania głosu w lokalu wyborczym. Warto w tym miejscu podkreślić, że elektroniczne głosowanie zostało wdrożone w Estonii już w 2005 roku i stale zyskuje na popularności wśród obywateli (Musiał-Karg, 2020). Drugim użytecznym rozwiązaniem łączącym tradycyjne i elektroniczne głosowanie byłoby ustawienie w lokalach wyborczych maszyn (terminali) do głosowania (Musiał-Karg, 2020). Podobne rozwiązanie stosowane jest m.in. od wielu lat w jednostkach samorządu terytorialnego (JST) czy innych instytucjach publicznych, a także w bankach, które mają za zadanie ukierunkować obywatela i wyznaczyć tzw. miejsce w kolejce. Wdrożenie zarówno głosowania elektronicznego przez internet, jak i ustawienie terminali do głosowania w lokalach wyborczych, rozwiązałoby w części problem długiego oczekiwania na wyniki wyborów, przyspieszając proces ich publikacji.

Z wyborami politycznymi nierozzerwalnie jest związana PKW, która po wprowadzeniu elektronicznego głosowania powinna nie tylko rejestrować partie polityczne, ale też pełnić funkcję agregatora (porównywania ofert biznesplanów politycznych według przyjętych wspólnych kryteriów, co będzie wyjaśnione w dalszej części artykułu) i dostarczyciela rzetelnych informacji o partiach politycznych. Po pierwsze w celu zmniejszenia asymetrii informacji w społeczeństwie, a po drugie – zmniejszenia barier wejścia nowych partii na rynek polityczny. Obywatele muszą mieć szybki dostęp do szczegółowych i porównywalnych informacji o partiach i ich biznesplanach politycznych. Idea praktycznego porównywania funkcjonuje w sieci internetowej od wielu lat, warto chociażby wspomnieć o porównywarce cenowych, ofert czy produktów w serwisach i sklepach internetowych, z których często korzystają użytkownicy. Wystarczyłoby wdrożyć podobne rozwiązanie na stronie internetowej PKW, dostosowując je do specyfiki wyborczej i politycznej. Obecnie partie polityczne tworzą

programy polityczne, które są dalekie od realnych i rzetelnych dokumentów strategicznych czy operacyjnych, bowiem nie opierają się na danych. Nie mają sprecyzowanego harmonogramu ani zakresu czasowego bądź merytorycznego, stanowią jedynie ogólne życzenia pretendujących do władzy ustawodawczej. W związku z powyższym nie są użytecznym narzędziem zarządczym. Wracając do wcześniejszych teorii demokracji, w których scena polityczna jest specyficznym rynkiem politycznym, a stosując analogie do wolnorynkowego mechanizmu gospodarowania – podmiot gospodarczy rozpoczynając działalność tworzy biznesplan, w którym są zawarte ściśle określone uwarunkowania, wyliczenia i kierunki rozwoju przedsiębiorstwa. W związku z powyższym należy przyjąć, że byłby on również użytecznym narzędziem zarządczym na scenie politycznej oraz umożliwiającym obywatelom zarazem ocenę danej partii w trakcie wyborów, jak i podczas sprawowania przez nich władzy.

Polityczny biznesplan powinien opierać się, podobnie jak biznesplan gospodarczy, na danych, wyliczeniach i możliwych scenariuszach podejmowanych działań. Po pierwsze, powinien dotyczyć przede wszystkim głównych zagadnień, jak np. system podatkowy, przedsiębiorczość itd. Po drugie, winien przedstawiać możliwe rozwiązania w trzech wariantach (negatywnym, neutralnym, pozytywnym) oraz dotyczyć terminu krótko- i średniookresowego. Takie podejście wymusi na partiach politycznych nie tylko dbanie o popularność w krótkim okresie, jak jest dotychczas, ale również myślenie i podejmowanie decyzji strategicznych, które mogą być niepopularne w społeczeństwie, ale konieczne do wdrożenia. Natomiast ocena skuteczności i efektywności przyjętej strategii rządzenia i realizacji biznesplanu politycznego (przed, w trakcie i po zakończeniu kadencji) może zostać oszacowana albo na podstawie syntetycznego wskaźnika demokracji, opierającego się na agregacji różnych wymiarów rozwoju, mających zobrazować zmiany ilościowe i jakościowe, albo ich poszczególnych wskaźnikach, jakie dotychczas zostały opracowane. Należy zauważyć, że powszechny wskaźnik PKB ma swoje zasadnicze ograniczenia, niejednokrotnie podkreślane w literaturze, dlatego w celu kompleksowej oceny należy stosować znacznie szerszy wachlarz wskaźników, które mają znaczenie dla rozwoju społeczno-gospodarczego. Natomiast sam rozwój musi być zauważalny również z perspektywy obywatela i znajdować

odzwierciedlenie w różnych miarach. W literaturze można znaleźć wiele propozycji pomiaru rozwoju społeczno-gospodarczego, np. wskaźnik zadowolenia z życia, wskaźnik rozwoju społecznego HDI, wskaźnik nierówności społecznej, wskaźnik społeczeństwa obywatelskiego, wyniki rankingu Banku Światowego *Doing Business*, czy wskaźniki z globalnego raportu konkurencyjności itd. Najważniejsze jednak, aby ocena sytuacji społeczno-gospodarczej była dokonywana na podstawie kompleksu miar, gdyż tylko wtedy można zaobserwować różne jego aspekty. Powyższa propozycja opiera się na biznesowym rozwiązaniu w zakresie kluczowych wskaźników efektywności (ang. *Key Performance Indicators* – KPI) wskazujących czy podjęte działania zbliżają do osiągnięcia określonego celu.

Z powyższym zagadnieniem związana jest kolejna propozycja, aby wysokość wynagrodzenia posłów (a także senatorów) uzależnić od miar społeczno-gospodarczych. Obecnie posłowie nie mają dostatecznej motywacji do skutecznego rządzenia, gdyż zawsze mają stałe wynagrodzenie, dlatego należy wprowadzić minimalne wynagrodzenie, a dużo wyższe zależne od syntetycznego wskaźnika demokracji lub ich poszczególnych miar, o czym była mowa wcześniej. Koncepcja nie jest nowa, gdyż od wielu lat jest wykorzystywana przez świat biznesu do wynagradzania za rzeczywiste efekty pracy (stałe wynagrodzenie podstawowe oraz premia w zależności od efektów pracy). Rozwiązanie z jednej strony motywuje pracownika do efektywnej pracy, a z drugiej pozwala lepiej kontrolować postępy w realizacji założonych celów organizacji. Nie bez znaczenia w tym kontekście jest również aspekt psychologiczny, wskazujący że osoba jest najbardziej produktywna i skuteczna na początku rozpoczęcia pracy, a następnie w miarę upływu czasu traci zapał, co przekłada się na uzyskiwane coraz słabszych efektów. Dlatego postuluje się kolejne rozwiązanie. Należy ograniczyć zjawisko zawodowych polityków, wiele lat funkcjonujących w świecie polityki, którzy poprzez swoją rozpoznawalność, koligacje i sieci współpracy, jakie się wytworzyły w ciągu lat ich pracy, a nie dzięki wiedzy i umiejętności w sprawnym sprawowaniu władzy, utrzymują się na rynku politycznym. Wielokrotnie wykorzystując różne segmenty sektora publicznego (samorząd, rząd, spółki skarbu państwa), aby przez wiele lat funkcjonować w polityce nie wnosząc za wiele do rozwoju gospodarki i kraju lub stosując metodę trampoliny – najpierw samorząd, a później władza

rządowa. W celu urzeczywistnienia koncepcji skuteczniejszego sprawowania władzy należy przyjąć, że biznesplan polityczny będący propozycją rozwoju społeczno-gospodarczego, a także partia i jej nazwa z złożenia powinna być projektowa (chwilowa). Oznacza to na przykład, że nazwa nie powinna się powtarzać, aby zniwelować tendencje do ciągłego głosowania obywateli na tę samą partię, niezależnie od tego co robi. Wynika to z faktu, że obywatele nie mają możliwości podejmowania ekonomicznych i racjonalnych wyborów o charakterze publicznym, gdyż nie mają specjalistycznej wiedzy. Dlatego, na podstawie społecznego podziału pracy i specjalizacji pracy, obywatele zakładają i ufają, że pretendenci do władzy czy też obecni przedstawiciele władzy mają bardzo wysoką i specjalistyczną wiedzę, są najlepszymi osobami mogącymi podjąć działania mające poprawić sytuację w kraju. Jednak, jak pokazuje praktyka, jest to nieprawda, gdyż obecna forma polityki opiera się na ideologii, partykularnych interesach partii, podejściu światopoglądowym oraz emocjonalnym, nie zaś na wiedzy merytorycznej i danych. W kontekście wcześniej przytoczonych propozycji zmian systemu demokracji szczególnie wydzźwięku nabiera wypowiedź Janusza Lewandowskiego, który zapytany o sytuację fiskalną Polski wprost stwierdza, że „wszystkie bardziej radykalne reformy są jednak politycznym samobójstwem”. Ponadto zaznaczył, że „źle kończyli nawet «Ci» wtedy, gdy reformy były zgodne z polską racją stanu” (Zybertowicz 2010, s. 39). Warto w tym miejscu zaznaczyć, że

Wyniki badań empirycznych, przeprowadzonych przez EBOiR, potwierdzają dodatnią zależność między stopniem zaawansowania reform a konkurencyjnością systemu politycznego. Częste zmiany rządu sprzyjają postępom w reformach (utrudniają powstawanie stosunków opartych na klientyzmie) (Przesławska 2006, s. 41-42).

Usprawnieniem wyborczym byłaby rezygnacja z głosowania na osoby z danej partii na rzecz głosowania wyłącznie na partię podczas wyborów. Propozycja jest znów wzięta wprost z konkurencyjnego rynku dóbr i usług, gdzie obywatele wybierają je pod względem swoich preferencji i własnych ograniczeń (np. budżetowych), nie mając wpływu na to, kto w danej firmie pracuje i za co odpowiada. Tak samo na rynku politycznym obywatele wybierają biznesplan polityczny (wizja rozwoju oraz działań podejmowanych w przyszłości),

będący wyrazem powstania i egzystencji projektowej (chwilowej) partii politycznej. Powyższe rozwiązanie ograniczyłoby z jednej strony problemy na karcie do głosowania, które można było zaobserwować we wcześniejszych wyborach organizowanych przez PKW (zmniejszając jej rozmiary i upraszczając ją), a po drugie zmusiłoby obywateli do interesowania się biznesplanami politycznymi, dzięki ich łatwemu porównywaniu za pomocą gotowych rozwiązań informatycznych dostarczanych przez PKW, co zostało przedstawione w powyższych propozycjach. Zmiana reguł funkcjonowania wyborów będzie wpływać na powstanie nowych wzorców zachowań obywateli. Biorąc pod uwagę modele zachowań i upodobania obserwowane u użytkowników zakupów internetowych, można domniemywać, że podobne pozytywne wzorce (bierny konsument stał się aktywnym prosumentem) wystąpią również w przestrzeni wyborczej. Natomiast dzięki temu partia miałaby większą swobodę wyboru osób na konkretne stanowiska.

Najbardziej radykalną zmianą, ale podyktowaną przesłankami merytorycznymi, jest ograniczenie liczby kandydatów w wyborach politycznych, stosując rozwiązania dostępne w praktyce gospodarczej. Nie jest to *sensu stricto* ograniczenie biernych praw wyborczych, a jedynie *sensu largo* odpowiednia selekcja kandydatów, dających rękojmię z jednej strony skutecznego i efektywnego wykonywania prac wpływających na dobrobyt społeczeństwa, a braku marnotrawstwa zasobów z drugiej strony. Kandydaci na „polityków” muszą być ekonomistami lub przynajmniej mieć wiedzę ekonomiczną, gdyż rozwój nauki tak został usystematyzowany, że różne dziedziny zajmują się odmiennymi lub tymi samymi zagadnieniami, ale z innej strony (perspektywy). Nauki ekonomiczne z definicji zajmują się badaniem tego, jak społeczeństwo wykorzystuje swoje ograniczone zasoby, aby w jak najlepszym stopniu zaspokoić swoje zróżnicowane potrzeby. Warto zaznaczyć, że ekonomia nie jest chrematystyką, która skupia się na zarabianiu pieniędzy, a nauką dotyczącą gospodarowania, mająca za cel poprawę życia ludzi. Osoby będące lekarzami, prawnikami lub zajmujące się innymi profesjami mogą być wybitnymi specjalistami w swojej dziedzinie, ale nie ekonomistami, a przez to już mają ograniczone możliwości rozwiązywania problemów przy wykorzystaniu nauk ekonomicznych. Należy w tym miejscu podkreślić, że we wszystkich obszarach działalności społeczno-gospodarczej, oprócz

wyborczej (politycznej), od osób świadczących prace wymagane jest, aby posiadały odpowiednią wiedzę merytoryczną i kompetencje, a częstokroć niezbędne kwalifikacje (albo uprawnienia), bez których nie można wykonywać niektórych prac lub zawodów (np. lekarz, inżynier budownictwa itd.). Z nieznanых powodów sfera polityczna została wyłączona z tych wymagań, jakie musi mieć każdy pracujący, choć politycy mają zdecydowanie większy wpływ na funkcjonowanie branż czy nawet całych sektorów (np. wprowadzając odpowiednie regulacje prawne, wyznaczając kierunki rozwoju kraju itd.) niż przeciętny obywatel. Jednak to od zwykłego pracującego obywatela wymaga się zdecydowanie większego wachlarza wiedzy, kompetencji i kwalifikacji niż od polityka. Interesujący jest fakt, że w skali mikroekonomicznej, tzn. pojedynczego podmiotu, zgodnie z art. 19 ustawy z dnia 16 grudnia 2016 roku o zasadach zarządzania mieniem państwowym (ustawa o zasadach zarządzania mieniem państwowym, 2016), wskazuje się katalog wymagań (np. odpowiednie kierunkowe wykształcenie) w stosunku do kandydata na członka organu nadzorczego w spółce z udziałem Skarbu Państwa, a w skali makroekonomicznej, tj. polityka zarządzającego jednym z działów sektora publicznego (np. opieki zdrowotnej, nauki, energetyki, itd.), takich wymagań nie ma, choć może on jednocześnie wpływać na wiele podmiotów gospodarczych i instytucji publicznych. Dlatego tym bardziej dziwi brak odpowiednich regulacji prawnych i rozwiązań systemowych w tym zakresie.

Wprowadzenie głosowania elektronicznego dałoby społeczeństwu dwie kolejne korzyści, które nie były uprzednio dostępne. Obecnie społeczeństwo nie ma narzędzi oceny czy wpływu na podejmowane decyzje rządzących, gdyż nie każdemu wyborcy będzie się podobał w 100% polityczny biznesplan, a w trakcie kadencji nie ma narzędzia wyrażenia sprzeciwu. Natomiast gdy rząd przedstawi kilka opcji rozwiązania kwestii społecznych czy gospodarczych do wyboru, wówczas obywatele będą mieli możliwość selekcji najlepszego rozwiązania z kilku alternatywnych opcji. Warto zwrócić uwagę

na fakt, że idea e-demokracji bezpośrednio łączy się z koncepcją demokracji deliberacyjnej. [...] Skupia się ona na sferze praktyki i poszukuje odpowiednio zaprojektowanego mechanizmu rozwiązywania konkretnych problemów, poprzez zasięganie opinii obywateli (szeroko rozumiane konsultacje społeczne) (du Vall, Walecka-Rynduch, 2011, s. 45).

Drugą korzyścią z wdrożenia elektronicznego głosowania może być wprowadzenie możliwości odwołania władzy w trakcie kadencji, gdyż w rękach społeczeństwa obecnie nie ma takiego narzędzia. Rozwiązanie nawiązuje wprost do demokracji szwajcarskiej i jej uwarunkowań, z której można czerpać dobre praktyki. Oczywiście nie może być mowy o jednorazowym e-referendum odwołującym rząd w trakcie kadencji, gdy prowadziłyby to do chaosu i braku stabilności państwa, a o cyklu występujących po sobie głosowań obywateli w równych odstępach czasu (np. co pół roku) w danej kadencji parlamentu i spełnienia innych założeń, m.in. w zakresie frekwencji. Natomiast wiążąca decyzja odwołująca obecną władzę mogłaby dopiero wystąpić po minimum trzech następujących po sobie negatywnych wynikach e-referendów. Przeprowadzenie jedynie pojedynczego e-referendum po wprowadzeniu niepopularnych rozwiązań (np. podatkowych) mogłoby niekorzystanie wpływać zarówno na sprawczość władzy, która nie podejmowałaby koniecznych reform, jak i zniekształcałaby obraz działań polityków w oczach społeczeństwa jedynie przez pryzmat konkretnego rozwiązania prawnego, a nie realizowanej strategii i kierunków rozwoju kraju przez daną partię polityczną.

PODSUMOWANIE

Z przytoczonych problemów obecnego modelu demokracji, a także zaproponowanych kierunków zmian wynika, że społeczeństwo od wielu lat, w mniejszym lub większym stopniu, odczuwa straty korzyści gospodarczych (społeczno-ekonomicznych), wynikających z podjętych przez polityków decyzji lub ich zaniechania. Różnica między obecnym modelem demokracji a stanem optymalnym, którego oczekuje społeczeństwo (przyjmując domniemanie wynikające z badań CBOS), stanowi stratę cywilizacyjną. W związku z powyższym należy zmienić obecny model demokracji i wdrożyć zasady usprawniające działanie państwa w sferze polityki, korzystając przy tym m.in. z szans rozwojowych i cywilizacyjnych (w tym technologii ICT), a także bogatych doświadczeń świata biznesu, który od lat poszukuje i wdraża coraz to nowsze koncepcje zmniejszające koszty i usprawniające przedsiębiorstwa w różnych aspektach działalności.

W niniejszym artykule przedstawiono tylko wybrane zagadnienia związane z wyborem w warunkach demokracji, w związku z powyższym przyszłe kierunki badań powinny rozszerzyć problematykę badawczą, uwzględniając m.in. tematykę sektora publicznego, w tym zagadnienie administracji publicznej i finansów publicznych.

BIBLIOGRAFIA

- Barth, T.D., Schlegelmilch, W. (2014). *Cyber Democracy: The Future of Democracy?* W: E.G. Carayannis, D.F.J. Campbell, M.P. Efthymiopoulos (red.), *Cyber-Development, Cyber-Democracy and Cyber-Defense. Challenges, Opportunities and Implications for Theory, Policy and Practice* (s. 195-206). New York: Springer.
- Bochenek, M. (2010). Bruno S. Frey i Joseph E. Stiglitz o zawodności państwa i zawodności rynku. *Ekonomia i Prawo*, 6, 71-85.
- Carayannis, E.G. (2014). *Cyber-Development, From Development as Democracy to Innovation as Development*. W: E.G. Carayannis, D.F.J. Campbell, M.P. Efthymiopoulos (red.), *Cyber-Development, Cyber-Democracy and Cyber-Defense. Challenges, Opportunities and Implications for Theory, Policy and Practice* (s. 1-22). New York: Springer.
- CBOS (2018). O nieufności i zaufaniu. Komunikat z badań nr 35/2018.
- CBOS (2019a). Polacy o demokracji. Komunikat z badań nr 68/2019.
- CBOS (2019b). Oceny działalności parlamentu, prezydenta, PKW i Kościoła rzymskokatolickiego. Komunikat z badań nr 82/2019.
- CBOS (2019c). Ocena funkcjonowania demokratycznych mechanizmów i procedur wyborczych w Polsce. Komunikat z badań nr 89/2019.
- CBOS (2019d). Które zawody považamy? Komunikat z badań nr 157/2019.
- Contucci, P., Omicini, A., Pianini, D., Sîrbu, A. (2019). *The Future of Digital Democracy. An Interdisciplinary Approach*. Cham: Springer.
- du Vall, M., Walecka-Rynduch, A. (2011). Netarchia jako propozycja modelu demokracji przyszłości. W: M. du Vall, M. Majorek, A. Walecka-Rynduch (red.), *Współczesna przestrzeń polityczna. Ewolucja czy rewolucja?* (s. 39-60). Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM.
- Gilejko, L.K. (2012). Trzy wymiary demokracji: polskie problemy. W: Ł. Danel, J. Kornaś (red.), *Dylematy polskiej demokracji* (s. 59-73). Kraków: Fundacja Gospodarki i Administracji Publicznej.
- Grzybek, D. (2007). Recenzja. *Zarządzanie Publiczne*, 3, 169-173.
- GUS (2019a). Społeczeństwo informacyjne w Polsce w 2019 r.

- GUS (2019b). Społeczeństwo informacyjne w Polsce Wyniki badań statystycznych z lat 2015-2019.
- Guzik, T. (2017). Ekonomiczna analiza prawa jako metoda prawoznawstwa. *Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ*, 8(38), 25-36.
- Hauptmann, E. (1996). *Putting Choice Before Democracy: A Critique of Rational Choice Theory*. Albany: State University of New York Press.
- Hindman, M. (2009). *The Myth of Digital Democracy*. Princeton: Princeton University Press.
- Legiędź, T. (2013). Nowa ekonomia instytucjonalna a zmiany paradygmatu rozwoju gospodarczego. *Ekonomia*, 4 (25), 77-91.
- Lerner, J. (2014). *Making Democracy Fun. How Game Design Can Empower Citizens and Transform Politics*. London: Massachusetts Institute of Technology.
- Lindner, R., Aichholzer, G. (2020). E-Democracy: Conceptual Foundations and Recent Trends. W: L. Hennen, I. Van Keulen, I. Korthagen, G. Aichholzer, R. Lindner, R.Ø. Nielsen (red.), *European E-Democracy in Practice* (s. 11-45). Cham: Springer.
- Lissowski, G. (2010). Uzasadnienia metod wyboru społecznego. *Decyzje*, 14, 5-32.
- Mancini, P. (2015). Why it is time to redesign our political system. *European View*, 14, 69-75.
- Metelska-Szaniawska, K. (2012). Ekonomia konstytucyjna – ekonomia polityczna ładu gospodarczego. W: J. Wilkin (red.), *Teoria wyboru publicznego. Główne nurty i zastosowania* (s. 109-135). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
- Metelska-Szaniawska, K., Olender-Skorek, M. (2012). Ekonomia i polityka regulacji. W: J. Wilkin (red.), *Teoria wyboru publicznego Główne nurty i zastosowania* (s. 238-272). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
- Michalak, T. (2012). Ekonomiczna teoria demokracji Anthony'ego Downs'a. W: J. Wilkin (red.), *Teoria wyboru publicznego Główne nurty i zastosowania* (s. 90-108). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
- Ministerstwo Cyfryzacji (2020). *E-usługi w administracji*. <https://www.gov.pl/web/cyfryzacja/e-uslugi>
- Musiał-Karg, M. (2020). *Elektroniczne głosowanie w opiniach Polaków. Postawy i poglądy na temat e-voting*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Politycznych i Dziennikarstwa UMK.
- Ogonowski, A. (2018). Udział grup interesu w publicznych procesach decyzyjnych. *Tarnowskie Colloquia Naukowe*, 5, 85-101.
- Olson, M. (2012). *Logika działania zbiorowego. Dobra publiczne i teoria grup*, tłum. S. Szymański. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.

- Przesławska, G. (2006). Ekonomiczna rola państwa w ujęciu nowej ekonomii politycznej. *Ekonomia i Prawo*, 2, 35-48.
- Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 16 marca 2017 r. w sprawie e-demokracji w Unii Europejskiej: potencjał i wyzwania (2016/2008(INI)). Pobrano z: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX:52017IP0095>
- Sell, F.L., Tkaczyński, J.W. (2011). Racjonalność wyborcy według ekonomicznej teorii demokracji Anthony'ego Downs'a. *Przegląd Prawa Konstytucyjnego*, 3, 49-65.
- Stiglitz, J.E. (2004). *Ekonomia sektora publicznego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Tvaronavičienė, M., Burinskas, A. (2020). Industry 4.0 Significance to competition and the EU competition policy. *Economics and Sociology*, 13(3), 244-258.
- Urbaniak, K. (2018). Wybory jako demokratyczny sposób kreowania organów władzy publicznej a dobro wspólne. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 1(80), 151-167.
- Ustawa z dnia 16 grudnia 2016 r. o zasadach zarządzania mieniem państwowym. Dz.U. 2016 poz.2259 (2020) (Polska). <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20200000735/U/D20200735Lj.pdf>
- Wilkin, J. (2012a). Koncepcja dobrze rządzonego państwa i uwarunkowania jej praktycznej realizacji. W: J. Wilkin (red.), *Teoria wyboru publicznego Główne nurty i zastosowania* (s. 273- 281). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
- Wilkin, J. (2012b). Pogoń za rentą za pomocą mechanizmów politycznych. W: J. Wilkin (red.), *Teoria wyboru publicznego Główne nurty i zastosowania* (s. 221-237). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
- Wilkin, J. (2012c). Teoria wyboru publicznego – homo oeconomicus w sferze polityki. W: J. Wilkin (red.), *Teoria wyboru publicznego Główne nurty i zastosowania* (s. 9-30). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
- Zybertowicz, A. (2010). Polityczna pogoń za rentą jako zagrożenie dla spójności społecznej i modernizacji: (Część I: Perspektywa teoretyczna). *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, 16, 32-52.

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Horyzonty Polityki
2021, Vol. 12, N° 39

TOMASZ LITWIN

<http://orcid.org/0000-0001-6956-6959>
Jesuit University Ignatianum in Krakow
tomasz.litwin@gmail.com

DOI: 10.35765/HP.1841

The Reflection on the Human Nature and the Power in the Constitution of the Republic of Poland of 1997 from the Legal-Constitutional Research Perspective

Abstract

RESEARCH OBJECTIVE: The main research aim of the article is the analysis of the relations between the conception of the human nature and the main purposes of the power in the rules of the Constitution of Poland.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The research problem of the article is how the constitutional conception of the human nature influences the conception of power and its purposes expressed in the Constitution. The article presents the legal-constitutional research perspective and is based on various methods of interpretation of the constitutional rules.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The article analyses the constitutional conceptions of the human nature, power and its purposes, as well as their mutual relations.

RESEARCH RESULTS: It seems that the constitutional conception of the human nature has only partial influence on the rules of the constitution describing the power and its purposes.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS AND RECOMMENDATIONS: The conception expressed in the preamble of the Constitution describing the Polish citizens as accepting such fundamental and universal values as truth, justice, good and beauty is inadequate. It should be removed and these values

Sugerowane cytowanie: Litwin, T. (2021). The Reflection on the Human Nature and the Power in the Constitution of the Republic of Poland of 1997 from the Legal-Constitutional Research Perspective *Horyzonty Polityki*, 12(39), 67-88. DOI: 10.35765/HP.1841.

could be introduced to art. 8 along with such value as “wisdom”, as the set of fundamental values protected by the Constitution.

KEYWORDS:

power, authority, human nature, constitution, values

INTRODUCTORY REMARKS

The main research aim of the article is to analyse the relations between the human nature and the power in the rules of the Constitution of Poland of 1997. The constitutional construction of the rules concerning the organisation of power is very often influenced by the general conviction about the human nature – should people be regarded as good or bad. Moreover, such construction should also respond to the general assumption that the power generally corrupts people who hold it. These convictions inspired Founding Fathers to introduce to the Constitution of the USA legal mechanisms of the separation of power and checks and balances (Małajny, 1985, pp. 165-174). Therefore, I would like to analyse if the Constitution of Republic of Poland of 1997 presents some vision of the human nature and if so what such vision is. I also would like to check the potential influence of such vision on the constitutional construction of the rules concerning the organisation of power. This aim is associated with the following questions: how the rules of the Constitution describe human nature and power?; what are the relations between the human nature and the power with its purposes that justify it?

The human nature seems to be broadly described in the preamble of the Constitution stating that the Polish citizens are equal and truth, justice, good and beauty are the universal values. According to art. 30-31, every person possesses the dignity and is free. According to art. 4, the supreme power shall be vested in the Nation that shall exercise it through its representatives or directly. The public power is limited, as the state power it is divided and balanced (art. 10) and the whole public power is decentralised (art. 15 para. 1). The general purposes of the Republic of Poland are proclaimed in art. 5: safeguarding the independence and integrity of territory of Poland, ensuring the human freedoms and rights, security of the citizens, safeguarding the

national heritage and ensuring the protection of the natural environment pursuant to the principles of sustainable development. If such are purposes of the existence for Republic of Poland, it seems that an assumption could be made that these general purposes are the reason for existence of the organs of public power (authority) and the power on its own in Poland.

It seems that the text of Constitution suggests rather positive vision of the human nature. The Constitution seems to regard humans as worthwhile beings stating that they pose dignity, freedom (liberty) and are equal. Moreover, Constitution declares such values as truth, justice, good and beauty as universal, which would mean that they should somehow influence our way of life. This suggests that the adequate constitutional conception of power would not provide limitations and would include mechanisms of a broad participation in performing the power. However, the constitutional conception of power does not seem to be influenced by this vision of the human nature. The purposes of power from art. 5 of the Constitution are only partially justified by the conception of the human nature presented in the Constitution. The organisation of power in Poland is based on the principle of division of power and sovereignty of Nation, and the latter one has little influence on the ordinary exercising of power. Therefore, it seems that the constitutional vision of human nature does not correspond to the rules of the Constitution concerning the organisation of power.

This article is written from the constitutional-legal research perspective based on the interpretation of the rules of the Constitution. Language-logical, teleological, systematic, judicial and doctrinal (legal literature) methods of the interpretation of the legal rules were used. It should be emphasised that this article will not contain general considerations on what "power", "truth", "justice", "good", or "beauty" is, I only want to focus on how we understand such terms according to the Constitution.

THE CONCEPTION OF THE HUMAN NATURE IN THE POLISH CONSTITUTION

The term “human nature” means a group of characteristics that constitutes and determines human identity¹. The preamble of the Constitution, which is an integral and normative fragment of the legal text (Tuleja, 2019, pp. 23-24; Garlicki, Derlatka, 2016, pp. 36-40), states that:

we, the Polish Nation – all citizens of the Republic, both those who believe in God as the source of truth, justice, good and beauty, as well as those not sharing such faith but arising those universal values from other sources, equal in rights and obligations towards the common good – Poland².

This fragment of the preamble lists four fundamental values: truth, justice, good and beauty and calls them “universal”. These values are also described further in the preamble as “universal human values” (Piechowiak, 2020, *Legalis*). Moreover, the fragment above somehow links these values with “all citizens of Republic” (of Poland). This link leads to the question what, in the light of text of the Constitution, is the relation between the Polish citizens and these values. There could be different answers. One answer is that these values have only importance to help interpreting the rules of the Constitution. Another answer is that these values should be considered in the process of interpretation of the Constitution but they are also recognised as values in the Polish society. The next answer is that these values are not only recognised as such but also similarly understood. The last possible answer is that these values are not only recognised as such and similarly understood, but are also determining the way of life of the Polish citizens. I would cautiously support the view that the described universal constitutional values can be useful in the interpretation of the Constitution but also that the Constitution expresses a vision of the Polish society, where the truth, justice, good

---

1 Descriptions of the terms: “human nature”, “truth”, “justice”, “good” and “beauty” in further text are based on the definitions published in: <https://encyklopedia.pwn.pl/> and <https://sjp.pwn.pl/> (access: 09.01.2020).

2 <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.html> (access: 25.12.2019).

and beauty are recognised values and there is common general understanding of them. People should be regarded as conscious individuals, as according to the art. 53 para. 1 they possess freedom of conscience. Therefore, they possess “conscience”, so they consciously recognise and differentiate moral values (Judgement of the Constitutional Tribunal – K 12/14³), e.g. what is right/wrong, or what is true/false. Hanna Suchocka regards these four fundamental constitutional values as universal because they bring together people of different worldviews – believers and nonbelievers (Suchocka, 2018, p. 55). Moreover, the Constitutional Tribunal declared in one of its judgements that truth, beauty and justice are values acknowledged by the whole society (Judgement of the Constitutional Tribunal – K 28/15). In other judgement Tribunal described good as a value precious for believers and non-believers (Judgement of the Constitutional Tribunal – K 52/13). It also seems that according to the Tribunal these values have a timeless character, as they should create bonds between generations (Judgement of the Constitutional Tribunal – Kp 2/15). So, it seems that assumption about common general understanding of them in the Polish society is justified.

The terms: truth, justice, good and beauty are generally the subject of analysis in many branches of science, especially philosophy and ethics. These researches and their results have many aspects. For the purpose of this article and because of the character of legal science as well as the constitutional characteristics of these values as “universal” there is a need to establish a clear meaning of these terms. It requires to use the language-logical method of the interpretation. The language-logical interpretation is based on the assumption that the terms used in the legal act, if not explained, should be understood according to their everyday meaning. Therefore the term “truth” means the logical characteristics of the statement which is vested to it only when in the reality there is a situation according to the statement matter. The term “justice” means a right and fair action or to award a person appropriately according to her/his influence on the work or to her/his achievements. The “good” means something that is beneficial, worthwhile or in accordance with ethics. The term “beauty”

---

3 The Polish Constitutional Tribunal judgements are available at: www.tribunal.gov.pl

means a group of characteristics concerning the particular issue that make it likeable, it also means a high moral value.

The preamble also declares the “equality [of all citizens] in rights and obligations towards the common good – Poland” (Piechowiak, 2016, p. 138). Polish Constitution, like other constitutions, specifies some freedoms and rights as citizens’ freedoms and rights and others as human freedoms and rights that belong to all people living in Poland. Therefore, it seems that the Polish citizens have more constitutional rights and freedoms than the foreigners and some freedoms and rights are accessible only for them (see: art. 11, art. 36, art. 60-62, art. 67, art. 99 and art. 127). However, as the Constitutional Tribunal stated in one of its verdicts, that if the Constitution describes “Polish citizen(s)” as the subject of the particular freedom or right it does not mean that it has to be restricted only to Polish citizens. The approach based on such “exclusivity” of the citizens’ rights is not clearly justified by constitutional rules and not every extension of the citizens’ freedom or right to other persons leads to the infringement of constitutional guarantees for such right (Judgement of the Constitutional Tribunal – K 18/04).

The phrase from the preamble on the equality of the citizens corresponds with art. 32-33 that concerns everyone (Piechowiak, 2016, p. 138). The first rule introduces the equality before the law and equal treatment by the public authorities. The second paragraph of this rule prohibits discrimination for any reason. The next article declares equal rights of men and women. These rules introduce the principle of the equality of citizens, as well as foreigners, stateless persons or organised units (Zajadło, 2012, p. 431). There is no reason that would justify public authorities to treat people differently in similar legal situation. Moreover, the public authorities should create the conditions for the actual equality of citizens, for example by progressive system of taxes (Litwin, 2016, pp. 206-211).

The most important aspect of the human nature is the human dignity. It is the right of every person (and only concerns the humans) to the self-fulfilment and to be treated as the subject of the actions. It concerns all spheres of human life (Garlicki, 2016, pp. 33-34, 43, 48-54). It should also be regarded as the right of every person of being the subject of respect of others (Granat, 2014, p. 16). The individual should be treated as free, autonomous and able to

self-develop (Granat, 2014, pp. 16-17). According to art. 30 of the Constitution, the human dignity is “inherent, inalienable and inviolable”. The term “inherent” means that human dignity starts from the moment of birth (Garlicki, 2016, p. 44). It is “inalienable”, so it concerns, the entire human life (Garlicki, 2016, p. 44-45). It also means that an individual cannot effectively resign from the dignity even if that would be the act of the free will (Garlicki, 2016, p. 45). Also, there are no circumstances, conditions or actions committed by an individual that would allow to deprive him/her of dignity. (Garlicki, 2016, p. 45). The human dignity is also “inviolable”, it remains with human being all the time, it cannot be “suspended” even in some special circumstances or conditions (Garlicki, 2016, p. 43). The art. 31 para. 3 can not be exercised towards human dignity, it is the only right from the constitutional catalogue of rights and freedoms that cannot be limited according to this rule of the Constitution (Judgement of the Constitutional Tribunal – K 2/98). The human dignity cannot be limited even when extraordinary measure is introduced (martial law, a state of emergency or a state of natural disaster) or even for potential protection of life of others (Judgement of the Constitutional Tribunal – K 44/07). Every violation of dignity should be automatically regarded as illegal (Granat, 2014, p. 17). It is also the “source of human and citizens’ rights and freedoms”. Hence, protection of the human dignity is the core of human rights in Poland and other detailed rights and freedoms expressed in the rules of law were introduced to protect the human dignity. Therefore, because of the source of human rights and inviolable character, in case of a conflict of human dignity with other constitutional value, human dignity should always be regarded as more important (Polak, Trzciński, 2018, p. 258). So, the protection of human dignity of individual justifies the limitation of rights and freedoms of others, for example freedom of speech (Judgement of the Constitutional Tribunal – P 10/06). Moreover, this also means that protection of the human dignity, as well as its specific aspects: freedom and equality of people should be included in the principles of state policies (Garlicki, 2016, pp. 39-40). Such interpretation is confirmed by the second phrase of art. 30 which states that “the respect and protection thereof shall be the obligation for public authorities”. According to the preamble it includes “paying respect to the inherent dignity of the person” and respect for this principle is

“the unshakeable foundation of the Republic of Poland”. Therefore, there is a clear obligation for public authorities to protect the human dignity of the individual, although “paying respect to the inherent dignity of the person” is also an obligation concerning other subjects, such as private companies (Garlicki, 2016, pp. 45-48). This obligation could be regarded for example as an obligation for state authorities to ensure minimal standard of living for every person (Granat, 2014, pp. 18-19; Judgement of the Constitutional Tribunal – K 11/00). From this state obligation could be derived the requirement of minimal dignified salary which allows to meet certain justified living needs of an individual (minimum standard of a dignified life) (Judgement of the Constitutional Tribunal – K 31/03).

The last basic characteristics of the human nature that could be found in the Constitution is the freedom. This term should be regarded as the autonomy of an individual concerning her/his decisions in all aspects of her/his life. This autonomy concerns the possibility of taking up the particular action or refrain from it. It is also a general obligation to restrain from the interference in this sphere of autonomy of the individual (Judgement of the Constitutional Tribunal – K 1/14). It also means also that “no one shall be compelled to do that which is not required by law” (art. 31 para. 2). Therefore, art. 31 establishes the presumption that an individual possesses such autonomy which could be limited only by the rule of law (Garlicki, Wojtyczek, 2016, p. 58-59). The freedom of the individual is also a very important element of the constitutional axiology. According to the preamble, the Constitution was based on the respect of the freedom of the individual. The Constitution should be applied by “paying respect to the individual right to freedom” which is “unshakeable foundation of the Republic of Poland”. Such “respect to the individual freedom” is an obligation for the public authorities but also it has a horizontal effect (Garlicki, Wojtyczek, 2016, pp. 65-68). The individual freedom has many aspects that were detailed in the Constitution (see: art. 20, art. 47, art. 52-54, art. 57-58, art. 65) (Bosek, 2016, p. 764). However, all constitutional rules concerning different aspects of human freedom are not covering all of the scope of the constitutional human freedom (Judgement of the Constitutional Tribunal – Sk 35/12). Because of its importance “freedom of the person shall receive legal protection” (art. 31 para. 1) and this is also an obligation for the public authorities

(Garlicki, Wojtyczek, 2016, 65-66). According to art. 31 para. 2, the basic limitation of individual freedom are freedoms and rights of others, however, para. 3 of this rule allows to introduce other limitations – “only when they are necessary in a democratic state”. This requirement brings the question if the conception of the “necessary in the democratic state” allows to limit the particular freedom or right. As previously mentioned, the art. 30, clearly regarding the human dignity as “inviolable”, does not allow to introduce the limitations mentioned in art. 31 para. 3 (Garlicki, Wojtyczek, 2016, p. 74). The “democratic state” is a state with legal-political system which ensures conducting free, fair and universal elections in a regular and moderate time periods (Judgement of the Constitutional Tribunal – K 7/09) that allow for cyclic alternation of power. Moreover, it is a state where introduction of the law is based on broad social dialogue. It is also a state that complies with high standards of the protection of human rights and freedoms (Judgement of the Constitutional Tribunal – U 10/07, Litwin, 2019, pp. 11-12). Therefore, the considered limitation of the particular freedom should be accompanied by a question whether it is in conformity with the conception of human rights in the democratic state. For example, art. 40 prohibits the tortures or cruel treatment or punishment. Although this rule does not refer to art. 31 para. 3, the limitation of this prohibition would be against the conception of the democratic state (Garlicki, Wojtyczek, 2016, pp. 71-72). The limitation of the freedom could be introduced by the bill and a legal act that has similar or higher power in the Polish legal system, e.g. Constitution, international agreement ratified according to art. 89 and secondary law of the EU (Garlicki, Wojtyczek 2019, pp. 79-80). As the principle, the limitation of the freedom could be introduced only for the protection of state security, public order, natural environment, health, public morals or the freedoms and rights of other persons (art. 31 para. 3). However, some of the rules of the Constitution include different premises of the limitation of the particular freedom. Such rules should be treated as *lex specialis* in contrast to art. 31 para. 3 which should be treated as *lex generalis*, however other requirements specified in art. 31, especially in para. 3, are still binding (Garlicki, Wojtyczek, 2016, pp. 75-77). Even if the particular limitation of freedom meets all these requirements, it still should not violate the essence of limited freedoms and rights (art. 31 para. 3).

In general, the “essence of limited freedoms and rights” should be regarded as violated when the legal regulations, which formally do not abrogate the particular freedom or right, would practically make impossible to exercise it (Banaszak, 2012, p. 223). This rule inspired the Constitutional Tribunal to prepare verification of whether the particular regulation meets the requirements of proportionality, based on four questions:

1. Does the evaluated regulation is positive and necessary to construct the legal order in the particular area of the social relations?
2. Does the planned aim of the regulation is possible to reach without violation of the basic legal standards constructing the essence of the freedom or right which it concerns?
3. Does the statutory regulation is necessary to protect constitutional interest or values with which it is linked?
4. Does the effect of the introduced regulation remain in the appropriate proportion to the duties of the citizens? (Judgement of the Constitutional Tribunal – K 23/98)

THE CONCEPTION OF POWER IN THE CONSTITUTION OF POLAND

Generally, the term “power” seems to be regarded by law experts in two aspects: subjective and objective. In regard to the first aspect, “power” is a subject playing supreme role in the particular social relation and able to enforce the particular way of behaviour of others, for example: monarch, state organ, nation. In regard to the second aspect “power” is a social phenomenon resulting in the conscious interactions of the people as members of the society. Therefore, the “power” is a subordination of one individual towards another one, specific relation of dependence that allows the subject of power (governing individual) to enforce the desired behaviour of the object of power (governed individual) (Banaszak, 2012, p. 58).

The Constitution in its text distinguishes three sorts of power: supreme power, public power and state power. In general, the supreme power is regarded as having such characteristics as: originality, permanence, self-determination, omni-comprehensiveness and

illimitability. The “originality” means that supreme power is not legitimised by any other sorts of power, the source of the legitimisation should be other than power. The “permanence” means that the supreme power is not influenced by the passage of time, even if the system of governance, governments, or institutions of the legal-political system change. The “self-determination” means the independence, albeit not absolute, of the supreme power from the external power. The essence of it is independence in the legal sense concerns decisions on the relations with other states. The “omni-comprehensiveness” means that the supreme power is independent in the internal relations from any factors and free in shaping the internal relations such as political system or socioeconomic system. The supreme power concerns the whole territory of state and every individual on its territory, although if there is a strong bond between the state and an individual, like citizenship, the power can be exercised even outside of the state territory. The “illimitability” of the supreme power brings the most controversies. In Poland, a “democratic state ruled by law” (art. 2 of the Constitution) limitations include law, constitution or rules of law that guarantee the human rights and freedoms (Banaszak, 2012, pp. 58-60; Winczorek, 2008, p. 24).

The art. 4 para. 1 declares that “supreme power in the Republic of Poland shall be vested in the Nation”. The term “Nation” should be understood as “political nation” not ethnic (Judgement of the Constitutional Tribunal – K 15/04), as explained in the preamble “all citizens of the Republic of Poland” but also Poles living abroad (art. 6 para. 2 of the Constitution) (Szmyt, 2008, p. 304). According to art. 4 para. 2, the general form of exercising the power is to make it through “the representatives of the Nation”, which term according to the Tribunal should be understood broadly (Judgement of the Constitutional Tribunal – K 17/98), but it does not exclude to exercise by nation its power concurrently in the form of direct democracy. However, even when such representatives exercise the “supreme power”, it remains with the Nation (Szmyt, 2008, p. 303), being only delegated to the organs of “public power”, divided according to art. 10, and is subordinate to the “supreme power” (Florczak-Wątor, 2016, p. 271; Kuca, 2014, pp. 29-30; Litwin, 2018, pp. 18-20).

The public power and state power are exercised, respectively, by organs of public power and organs of state power. The state power is

exercised by the state and state organs, the public power is exercised by the state, its organs and by the institutions of the self-government (Winczorek, 2011, pp. 31-32).

According to art. 10 of the Constitution which expressly introduces the principle of division of power (Kuca, 2014, p. 89), the state power exercised by the public authorities is divided into legislative, executive and judicial branches (functional division). All these branches are vested, respectively, by the appropriate and different state organs: Sejm and Senate (organs of legislative power), President and Council of Ministers (organs of executive power), courts and tribunals (organs of judicial power) (the structural aspect of organisational division). Therefore, there are constitutional state organs that are not included in the principle of division of power scheme, e.g. National Council of Radio Broadcasting and Television (Judgement of the Constitutional Tribunal – K 4/06). However, there are also constitutional organs of public power that are not mentioned in the art. 10 but can be assigned to the particular branch of power. The Constitutional Tribunal for example regards self-government as assigned to executive branch (Judgement of the Constitutional Tribunal – P 16/04). This aspects of the principle of division of power is also linked with the obligation to establish appropriate competences for each of the mentioned organs, according to the assignment of the particular organ to the appropriate branch of power. Also, the organs of state power that are assigned to the particular branch of power should possess at least minimal scope of competences that would enable them to realise it. The principle of division of power has also the personal aspect, which should be understood as general prohibition of holding at the same time the offices in the organs belonging to different branches of power. This aspect of the principle was dealt with in art. 103 para. 2, art. 108, art. 132 and art. 178 para. 3. The combined interpretation of these rules limits the possibility of holding the office of President of Republic of Poland together with parliamentary mandate or position of a judge and also excludes holding the office of judge and parliamentary mandate. The only exception from that principle in its personal aspect is the clear allowance expressed in art. 103 para. 1 *in finé* to hold at the same time parliamentary mandate and membership in the Council of Ministers. In the European legal systems, the principle of division of power linked with the parliamentary system of governance allows

for relations between the legislative power and the executive power based on various forms of cooperation and interactions. It is also admissible to establish areas where the competences of organs of these two branches of power “crisscross” or “overlap”. By contrast, relations between the judiciary and the other branches of power must be based on the principles of separation and prohibition of interference with other branches in the area of independence of courts and justices. The mutual relations between all branches of power are also based on the principles of balance which should be ensured by the system of checks that guarantees each branch of power to restrain the other two branches (Kuca, 2014, pp. 89-114, 120-126; Małajny, 2017, pp. 97-123, Judgement of the Constitutional Tribunal – K 39/16). However, the principle of division of power does not require the balance between the organs of particular branch as for example Sejm have stronger constitutional position than Senate as both are the organs of legislative power (Judgement of the Constitutional Tribunal – K 24/04).

Such regulation should limit the possibility of concentration of power by one of the public power organs, that could possibly replace the Nation as the subject in which supreme power should be vested, and therefore it also safeguards individual’s human rights and freedoms from abuse of power (Pach, Tuleja, 2016, p. 342; Kuca, 2014, p. 13; Judgement of the Constitutional Tribunal – K 8/99). Still it should be remembered that according to the preamble the organs of state power are not separate institutions but they should cooperate with each other because it is one of the “basics of the Constitution of Republic of Poland” (Kuca, 2014, pp. 114-120).

The power in Poland is also decentralised (art. 15 para. 1). The decentralisation concerns all “public power” which means all sorts of it and all public organs. There are three basic aspects of the decentralisation of power. The first one concerns the division of competences between “central” organs and other organs associated with the territorial system of Poland. Even when a particular competence was devolved from “central” to “non-central” organ, it could be returned back to the “central” organ (Judgement of the Constitutional Tribunal – K 34/01). Such division should be established by the act of law. The competences of “non-central” organs should be significant. Such understanding of the decentralisation is also supported by the principle of subsidiarity meaning that that the responsibility

for public business should be vested in the organs of public authority that are most accessible for the citizens, i.e. local organs of public power. Therefore, the structure of the organs of public power should include “central” and “local” organs of public power with the necessary scope of competences. The second aspect of the decentralisation concerns the appropriate scope of independence and autonomy of “non-central” organs in exercising their particular competences. The last aspect deals with ensuring appropriate financial measures and independence in financial policy of “non-central” organs (Skoczylas, Piątek 2016, pp. 403-406).

The principle of decentralisation of power is closely related to the principles of democracy and sovereignty of the nation. The decentralised structure of the public power allows to better satisfy citizens’ needs and it also enables citizens to easier influence the functioning of the organs of public power (Sarnecki, 2016, p. 467). This principle seems to be even more closely related to the principle of division of power, as it is sometimes called the vertical aspect of the latter principle (Winczorek, 2008, p. 37-38; Florczak-Wątor, 2019, p. 55). The decentralisation could be regarded as concerning all three branches of power: legislative, judicial and executive. The right of Polish citizens to participate in referendum and possibility of adopting the law by self-government might be regarded as examples of decentralisation of the legislative branch. Such examples are also two instance structure of judiciary system as well as exercising the tasks of executive power by self-government (Kieres, 2020, pp. 68-70). Both principles should also ensure mutual restraint of the organs of public power and their mutual completion (Wójtowicz, 2012, pp. 33, 375-376).

THE PURPOSES OF POWER AND THEIR RELATIONS WITH THE CONCEPTION OF HUMAN NATURE

The general purposes that should justify the existence of power are described in art. 5 of the Constitution. According to this rule:

The Republic of Poland shall safeguard the independence and integrity of its territory and ensure the freedoms and rights of persons and citizens, the security of the citizens, safeguard the national heritage

and shall ensure the protection of the natural environment pursuant to the principles of sustainable development.

This rule applies to all organs of public power, which are responsible for the realisation of those aims (Banaszak, 2012, p. 69; Florczak-Wątor 2016, pp. 286, 288; Sarnecki, 2016, p. 231), including organs of executive, legislative, and judiciary power as well as organs of self-government, which should all of its competences for their realisation (Judgement of the Constitutional Tribunal – Kp 2/09).

Are such purposes justified by the constitutional conception of the human nature? The first purpose, “to safeguard the independence of Poland and integrity of its territory”, justified by the history of Poland (Florczak-Wątor, 2016, p. 285), seems to be the most important and also essential for realisation of the other purposes described in art. 5 (Skrzydło, 2013, p. 20). The “independence of Poland” should be understood as autonomy of Poland and independence in international relations and from external subjects (Florczak-Wątor, 2016, p. 285). The “safeguarding” means using many measures for the protection of independence, such as different sorts of policies (Banaszak, 2012, p. 69). However, this aim cannot be understood as supporting the policy of isolationism and against Poland’s membership in the EU (Sarnecki, 2016, p. 232). The question is if such purpose could be an obstacle for further integration with EU which could become a guarantee of the safety of Poland. Moreover, EU can also be regarded as a guarantee of high standards of human rights protection. The “integrity of the territory” is one of the elements concerning population and political power constructing the state. Therefore, the loss of supremacy on a part of its territory should be regarded as the danger for the existence of state. The Polish state exercises the supremacy on its whole territory, however, it can transfer some scope of the supremacy on a part of territory to other states or international organisations by the way of bill or international agreement (art. 90 and art. 117) (Florczak-Wątor, 2016, pp. 286-287). Therefore, in the light of art. 5 and other rules of the Constitution. public authorities cannot allow to loose any part of the Polish territory in result of any sort of action, not even by the way of profitable selling. It also seems that the Constitution does not allow to increase the territory of Poland, especially at the expense of the other countries. Such strict

interpretation of the term “integrity of the territory of Republic of Poland” from art. 5 seems to be supported by art. 9 and fragment of the preamble regarding “cooperation with all countries for the good of the Human Family” as the constitutional value.

The purpose “to ensure the freedoms and rights of persons and citizens”, corresponds with the obligation of the of public authorities to protect human dignity (art. 30) which is the source of every human freedom and right and with international agreements on the protection of human rights (art. 9 of the Constitution) (Tuleja, 2019, p. 41). The obligation to ensure human freedoms and rights should be understood as obligation of organs of public power to act or to restrain from acting in order to protect the mentioned freedoms and rights (Florczak-Wątor, 2016, p. 287). However, it should be remembered that very often it is the action(s) of public authorities that endanger human rights and freedoms (Complak, 2014, p. 18).

The next purpose is to protect “security of the citizens”. The term “security” should be understood broadly as concerning the internal and external security and their various aspects (Banaszak, 2012, p. 73; Florczak-Wątor, 2016, p. 288). An assumption could be made that under normal circumstances the main danger for the safety of citizens are actions of other citizens (Sarnecki, 2016, p. 234), such as crime or road traffic accidents. Crime and hazardous driving are not in accordance with the constitutional description of the human nature saying that Polish citizens accept truth, justice, good and beauty as universal values.

Other purpose expressed in art. 5 of the Constitution, is to “safeguard the national heritage”. This aim should be understood as the obligation to protect all material and non-material factors which existed during the history of development of the Polish state and society, confirming its identity and equal position among other nations. The national heritage developed by one generation should be passed to the next one for further development. It could, however, also include some negative phenomena that should be passed to the next generations for educational reasons (Florczak-Wątor 2016, pp. 288-289; Sarnecki, 2016, pp. 234-235). This purpose could be regarded as an element of integration of the Polish society.

The last purpose “protection of the natural environment” could be regarded as a general order (Banaszak, 2012, p. 74). The unique

natural environment of Poland should be treated as equally important to culture or the Polish language, as the elements constructing the Polish state and its identity (Sarnecki, 2016, p. 235). This purpose should also be understood as the obligation for the public authorities to conduct strategic policy concerning the environmental issues that supports not only protection of the natural environment but also its development (Sarnecki, 2016, p. 235). However, the protection should be made “pursuant to the principles of sustainable development”. This means that the policy of the state supporting broadly regarded civilizational development should consider its influence on the natural environment. This influence should have the least harmful effect and social profits should exceed the potential environmental damages. The principles of sustainable development include not only the protection of nature or shaping the spatial order, but also due care for social and civilisational development, related to the need to build appropriate infrastructure necessary for the life of people and individual communities and taking into account civilisation needs. Therefore, the principle of sustainable development requires to balance different constitutional values (Judgement of the Constitutional Tribunal – K 23/05). In this context, the protection of the natural environment should allow the present and future generations to equally benefit from it (Banaszak, 2012, pp. 74-75; Florczak-Wątor, 2016, pp. 289-290). Such purpose of the public power does not seem to be justified by the constitutional conception of the human nature. The citizens who recognise the “beauty” and “good” as (“universal”) values shall effectively protect environment and not undertake actions worsening its state.

FINAL REMARKS

The analysis of relations between the vision of the human nature and the construction and general purposes of the power presented in the Constitution leads to the conclusion that the construction and general purposes of power are only partially justified by the constitutional vision of human nature. According to the preamble and rules of the Constitution people seem to be regarded as conscious individuals who by their conscience recognise as values: truth, justice, good and

beauty. The power in Poland is limited because it is divided and decentralised. Taking into account quite positive constitutional vision of the human nature, such position of power seems to be surprising. If we regard people in such way as it is presented in the Constitution, all the limitations of power seem to be unnecessary obstacles. The construction of power, however, seems to be based on other presumption concerning the human nature. The power should be limited because of mixed nature of people who are exercising the power and because of the conviction that "power tends to corrupt". The purposes justifying the existence of the power and state expressed in art. 5 seem to be rational, however, they are also not correspondent with the conception of the human nature presented in the preamble but rather correspondent with the conception of human nature presented above.

It is because the conception of the described universal values recognised in Polish society is artificial and unnecessary. First of all, no sociological or anthropological research confirm that such values are important for the Polish citizens. Even if eventual research would confirm that the mentioned values are important in the Polish society, this would only concern the declarations not the actions of the Polish citizens. Moreover, even if we would make an assumption that Polish citizens believe in the mentioned values and try to live according to them we should take into account that people do not always behave in such manner, often our actions depend on the particular circumstances. The preamble proclaim those values as being "universal" it means that they are also "universally" understood by Polish citizens. The last assumption also seems to be false because societies are very often strongly divided. The context of the formulation of the values also makes the impression that in Poland there is special need to justify the equal status of believers and non-believers, although equality of citizens is natural characteristic of the democratic state which Poland is (art. 2 of the Constitution).

In my opinion the constitution should not make any declarations concerning human nature, such values as: truth, justice, good and beauty should be rather regarded as the part of the constitutional axiology but not the generally accepted values among Polish citizens. The appropriate regulation could be a result of the amending art. 8 of the Constitution which characterises the Constitution as the supreme law in Poland and confirm as the principle the direct application of its

rules. This rule could be developed that the Constitution safeguards such values as: truth, justice, good and beauty. All these values had roots in the philosophy of ancient Greeks (Piechowiak, 2016, p. 135) however this enumeration does not include one value, also very important in the philosophy of ancient Greeks, which is wisdom.

It seems that general characteristics of the construction of power and the presumption concerning the human nature on which it is based is right. The supreme power shall be vested in nation, the power shall be divided and decentralised accordingly to the principle of subsidiarity. However, the problem with power in Poland is that detailed provisions are not in conformity with the described general characteristics of power. The detailed analysis of this problem is beyond the scope of this article, however I would like to present some general proposals aimed at improving that conformity:

- introduction of referendum conducted on demand of citizens;
- strengthening the separation and independence of judicial power;
- reform of electoral system of President and Senate;
- strengthening the position of self-government, especially concerning the constitutional rules on its competences and financial autonomy.

BIBLIOGRAPHY

- Banaszak, B. (2012). *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Bosek, L., (2016b). Uwagi do art. 31 ust. 1-2. In M. Safjan & L. Bosek (eds.), *Konstytucja RP. Tom I. Komentarz. Art. 1-86* (pp. 751-770). Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Complak, K. (2014). Uwagi do art. 5. In M. Haczkowska (ed.) *Komentarz. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej* (pp. 18-19). Warszawa: LexisNexis.
- Florczak-Wątor, M. (2016) Uwagi do art. 4-5. In M. Safjan & L. Bosek (eds.), *Konstytucja RP. Tom I. Komentarz. Art. 1-86* (pp. 256-278). Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Florczak-Wątor, M. (2019). Uwagi do art. 10. In: P. Tuleja (ed.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz* (pp. 55-58). Warszawa: Wolters Kluwer.

- Garlicki, L., Derlatka M. (2016). Wstęp. In L. Garlicki & M. Zubik (eds.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz* (pp.17-40). Vol. 1. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Garlicki, L. (2016). Uwagi do art. 30. In L. Garlicki & M. Zubik (eds.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz* (pp. 27-54). Vol. 2. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Garlicki, L., Wojtyczek K. (2016). Uwagi do art. 31. In: L. Garlicki & M. Zubik (eds.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz* (pp.55-100). Vol. 2. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Granat, M. (2014). Godność człowieka z art. 30 Konstytucji RP jako wartość i jako norma prawna. *Państwo i Prawo*, LXX (8), 3-22.
- Judgement of the Constitutional Tribunal, reference symbol: K 17/98, 26th May 1998.
- Judgement of the Constitutional Tribunal, reference symbol: K 23/98, 25th February 1999.
- Judgement of the Constitutional Tribunal, reference symbol: K 2/98, 23rd March 1999.
- Judgement of the Constitutional Tribunal, reference symbol: K 8/99, 14th April 1999.
- Judgement of the Constitutional Tribunal, reference symbol: K 11/00, 4th April 2001.
- Judgement of the Constitutional Tribunal, reference symbol: K 34/01, 25th November 2002.
- Judgement of the Constitutional Tribunal, reference symbol: K 15/04, 31st May 2004.
- Judgement of the Constitutional Tribunal, reference symbol: K 31/03, 10th January 2005.
- Judgement of the Constitutional Tribunal, reference symbol: K 24/04, 12th January 2005.
- Judgement of the Constitutional Tribunal, reference symbol: K 18/04, 11th May 2005.
- Judgement of the Constitutional Tribunal, reference symbol: P 16/04, 29th November 2005.
- Judgement of the Constitutional Tribunal, reference symbol: K 23/05, 6th June 2006.
- Judgement of the Constitutional Tribunal, reference symbol: K 4/06, 23rd March 2006.
- Judgement of the Constitutional Tribunal, reference symbol: P 10/06, 30th October 2006.
- Judgement of the Constitutional Tribunal, reference symbol: K 44/07, 30th September 2008.

- Judgement of the Constitutional Tribunal, reference symbol: Kp 2/09, 13th May 2009.
- Judgement of the Constitutional Tribunal, reference symbol: K 7/09, 21st July 2009.
- Judgement of the Constitutional Tribunal, reference symbol: U 10/07, 2nd December 2009.
- Judgement of the Constitutional Tribunal, reference symbol: Sk 35/12, 17th July 2014.
- Judgement of the Constitutional Tribunal, reference symbol: K 52/13, 10th December 2014.
- Judgement of the Constitutional Tribunal, reference symbol: Kp 2/15, 25th May 2015.
- Judgement of the Constitutional Tribunal, reference symbol: K 12/14, 7th October 2015.
- Judgement of the Constitutional Tribunal, reference symbol: K 1/14, 4th November 2015.
- Judgement of the Constitutional Tribunal, reference symbol: K 28/15, 12th July 2016.
- Judgement of the Constitutional Tribunal, reference symbol: K 39/16, 11th August 2016.
- Kieres, L. (2020). Decentralizacja w ujęciu Konstytucji RP: Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego. *Samorząd Terytorialny*, (3), 65-81.
- Kuca, G. (2014). *Zasada podziału władzy w Konstytucji RP z 1997 roku*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Litwin, T. (2016). Konstytucyjność zmiany skali podatku PIT z 2006 roku. *Horyzonty Polityki*, 7 (20), 195-213. DOI: 10.17399/HP.2016.072010
- Litwin, T. (2018). Pojęcie „przedstawiciela Narodu” w świetle art. 4 ust. 2 Konstytucji RP z 1997 r. *Horyzonty Polityki*, 9(26), 11-31.
- Litwin, T. (2019), Wstęp. In T. Litwin, K. Łabędź & R. Zyzik, *Aktualna debata wokół zasad ustrojowych w Polsce* (pp. 7-16). Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie.
- Małajny, R.M. (1985). *Doktryna podziału władzy „Ojców Konstytucji” USA*. Katowice: Uniwersytet Śląski.
- Małajny, R.M. (2017). Podział władzy w Konstytucji RP z 1997 roku. Analiza formalna. *Przegląd Sejmowy*, 6 (143), 97-123.
- Pach, M., Tuleja P. (2016). Uwagi do art. 10. In: M. Safjan & L. Bosek (eds.), *Konstytucja RP. Tom I. Komentarz. Art. 1-86* (pp. 335-352). Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Piechowiak, M. (2016). Preambuła. In M. Safjan & L. Bosek (eds.), *Konstytucja RP. Tom I. Komentarz. Art. 1-86* (pp. 118-158). Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.

- Piechowiak, M. (2020). *Preambuła Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 r. Aksjologiczne podstawy prawa*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Polak, P., & Trzeciński, J. (2018). Konstytucyjna zasada godności człowieka w świetle orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego. *Gdańskie Studia Prawnicze*, (XL), 257-274.
- Sarnecki, P. (2016a). Uwagi do art. 5 i art. 15. In L. Garlicki & M. Zubik (eds.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz* (pp. 230-236, 464-472). Vol. 1. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Koczyłtas, A., Piątek W. (2016). Uwagi do art. 15. In M. Safjan & L. Bosek (eds.), *Konstytucja RP. Tom I. Komentarz. Art. 1-86* (pp. 397-411). Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Skrzydło, W. (2013), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Suchocka, H. (2018). Aktualność wartości chronionych przez konstytucję z 1997 r. *Gdańskie Studia Prawnicze*, XL, 49-63.
- Szmyt, A. (2009). Normatywny wyraz idei demokracji przedstawicielskiej i bezpośredniej w Konstytucji RP z 1997 roku. *Gdańskie Studia Prawnicze*, XX, 301-313.
- Tuleja, P. (2019a). Uwagi do preambuły, art. 5. In P. Tuleja (ed.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz* (pp. 21-24, 40-42). Warszawa: Wolters Kluwer.
- Winczorek, P. (2008). *Komentarz do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku*. Warszawa: LIBER
- Winczorek, P. (2011). *Nauka o państwie*. Warszawa: LIBER.
- Wójtowicz, D. (2012). Decentralizacja władzy publicznej we Francji w drugiej połowie XX wieku. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Zajadło, J. (2012). Godność, wolność i równość w Konstytucji RP (szkiec encyklopedyczny). *Gdańskie Studia Prawnicze*, XXVII, 423-435.

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Horyzonty Polityki
2021, Vol. 12, N° 39

KAMIL OLENDER

<http://orcid.org/0000-0001-9322-0915>

Uniwersytet Wrocławski
kamil.olender@uwr.edu.pl

DOI: 10.35765/HP.1993

Globalne procesy erozji demokracji w perspektywie czynników politycznych, społecznych i medialnych

Streszczenie

CEL NAUKOWY: Próba przedstawienia problemu erozji demokracji w perspektywie czynników politycznych, społecznych i medialnych oraz weryfikacja ich zasięgu globalnego na przykładzie ruchów populistycznych w Polsce i na Węgrzech.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Problemem badawczym jest proces autokratyzacji w kontekście rosnącego zainteresowania ruchami populistycznymi w wielu państwach na całym świecie. Dla zweryfikowania celu posłużono się redukcjonistyczną metodą analizy i konstrukcji logicznej, w której zbadano występowanie pojawiających się w literaturze aspektów pod kątem ich występowania w obu krajach.

PROCES WYWODU: Zreferowano bieżącą sytuację polityczną na świecie. Następnie wyeksplifikowano trzy kluczowe czynniki destabilizujące demokracje na świecie: polityczne, społeczne i medialne, by ostatecznie opisać, jak w połączeniu wpływają one na globalne procesy erozji demokracji.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Wykazano, że czynniki te mają charakter globalny oraz wskazano na ich sprzężenie i wynikowość, służące w konsekwencji pogłębieniu polaryzacji poprzez wspieranie poglądów populistycznych, co może być przyczyną poważnych skutków politycznych i zmniejszenia poparcia dla demokracji w przyszłości.

Sugerowane cytowanie: Olender, K. (2021). Globalne procesy erozji demokracji w perspektywie czynników politycznych, społecznych i medialnych. *Horyzonty Polityki*, 12(39), 89-104. DOI: 10.35765/HP.1993.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: Opisywane czynniki i zależności między nimi powinny prowadzić do głębszej refleksji aktantów oraz obserwatorów polityki względem skutków komunikatów medialnych w dłuższej perspektywie czasowej.

SŁOWA KLUCZOWE:

demokracja, władza, media, populizm

Abstract

GLOBAL PROCESSES OF DEMOCRATIC EROSION
IN THE PERSPECTIVE OF POLITICAL, SOCIAL
AND MEDIA FACTORS

RESEARCH OBJECTIVE: An attempt to present the problem of the erosion in democracy in the perspective of political, social and media factors along with verification of their global reach based on example of populist movements in Poland and Hungary.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The researched problem is the autocratization process in the context of the growing interest in populist movements in many countries around the world. To verify the goal, a reductionist method of analysis and logical construction was used, in which the occurrence of aspects appearing in the literature was examined in terms of their occurrence in both countries.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The current world political situation was presented. Then, three key factors destabilizing democracies in the world were exposed: political, social and media to finally describe, when combined, their influence on global processes of democracy erosion.

RESEARCH RESULTS: It was indicated that these factors are global in nature and their linkage and resultant have been shown, which in turn serve to deepen polarization by supporting populist views, which may cause serious political consequences and reduce support for democracy in the future.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS: The described factors and dependencies between them should lead to deeper reflection of actors and policy watchers in relation to the effects of media messages in the long term.

KEYWORDS:

democracy, authority, media, populism

WSTĘP

Problemem badawczym, który podejmuje niniejszy artykuł, jest proces autokratyzacji w kontekście rosnącego zainteresowania ruchami populistycznymi w wielu państwach na całym świecie (zob. np. Eatwell, Goodwin, 2020).

Celem niniejszego artykułu jest próba przedstawienia problemu erozji demokracji w perspektywie czynników do tego prowadzących wraz ze zweryfikowaniem, czy występują one lokalnie, czy też ich działanie ma zasięg globalny. Dla osiągnięcia tak przyjętych założeń dokonano przeglądu badań i analiz z tego zakresu oraz wyróżniono trzy kategorie opisywanych czynników (polityczne, społeczne i medialne), wpływających na osłabienie demokracji poprzez m.in. wzmocnienie ruchów populistycznych, oraz zbadano, czy i jak realizowane są one w wybranych krajach Europy Środkowo-Wschodniej – w Polsce i na Węgrzech. Erozja demokracji rozumiana jest jako wzrost zainteresowania wyborców partiami populistycznymi, postępująca autokratyzacja rządów, a także ograniczanie poszczególnych praw obywatelskich lub funkcjonowania instytucji demokratycznych. Nieodłącznym elementem związanym z tym zagadnieniem jest pojęcie populizmu, któremu w literaturze przedmiotu poświęcono już wiele miejsca (np. Lipiński, 2020; Pierzchalski, Rydliński, 2017; Stępińska, 2020). Na potrzeby artykułu przyjmuje się konstruktywistyczne (Burr, 2003, s. 46-62) ujęcie skoncentrowane na komunikacji, a więc na realizacjach dyskursywnych w tym zakresie, co z kolei jest zasadne z perspektywy analizowanych czynników.

METODA

Odpowiednią realizację wyznaczonego celu osiągnięto poprzez zastosowanie metody analizy i konstrukcji logicznej w ujęciu redukcjonistycznym, a więc poprzez analizę opisywanych w literaturze strategii podmiotów politycznych dystansujących się od modelu demokracji pośredniej, faktycznych i potencjalnych skutków tych działań oraz towarzyszących im mechanizmów dekomponujących systemy partyjne. Literatura przedmiotu w dużej części dotyczy opisu sytuacji z perspektywy USA, jednak brakuje precyzyjnych

zestawień tych czynników w odniesieniu do sytuacji poszczególnych krajów. Efektem tych rozważań będzie próba znalezienia odpowiedzi na pytanie, czy opisywane tendencje mają jedynie charakter lokalny i są w znaczącej mierze niezależne, czy też są one efektem globalnych procesów erozji demokracji liberalnych, zachodzących także w krajach Europy Środkowo-Wschodniej. Pojęcie demokracji liberalnej stosowane jest za Rogerem Eatwellem i Matthew Goodwinem (2020) w ujęciu związanym systemowo z liberalizmem zarówno gospodarczym (wiara w kapitalizm, zglobalizowana ekonomia), jak i społecznym (prymat mniejszości).

Dla osiągnięcia założonego celu przyjęto, że analizie poddana zostanie sytuacja polityczna w Polsce i na Węgrzech, a przesłanką wybrania właśnie tych państw jest częste powoływanie się na nie w literaturze naukowej w kontekście kryzysu demokracji ostatnich lat (np. Drinóczy, Bień-Kacała, 2019; Jaskulski, 2016; Schmidt, 2018).

Na potrzeby badania określony został także zakres czasowy obejmujący ostatnie dziesięciolecie, czyli okres prezydentury Donalda Trumpa, często analizowany w kontekście kryzysu demokracji (np. Ross, 2020; Eatwell, Goodwin, 2020), kampanię wokół referendum w sprawie uchodźców na Węgrzech oraz wybory parlamentarne w Polsce.

TŁO

Z jednej strony kolejne rankingi niezmiennie od lat pokazują, że Norwegia, Dania, Szwecja, Islandia wymieniane są jako te państwa, które mogą poszczycić się najwyższymi wskaźnikami demokracji na świecie. Widoczne jest to zarówno w kolejnych badaniach na temat światowej kondycji demokracji (np. *democracy index* przygotowywany przez zespół The Economist Intelligence Unit (2020) czy raporty publikowane przez międzynarodowy zespół badawczy, tworzący Instytut V-Dem (2021)). Z drugiej strony obserwuje się stopniowe obieranie przez część krajów kursu alternatywnego wobec znanych modeli władzy ludu. Wygrana Donalda Trumpa w USA, rządy Viktora Orbana na Węgrzech, prezydentura Recep Tayyipa Erdoğan w Turcji czy wreszcie Brexit są często zestawiane jako przykłady zachwiania wiary społeczeństw w realizowany

dotychczas model demokratyczny (por. Blombäck, 2020; Müller, 2017; Diamond, 2019).

Choć samo poparcie dla demokracji pośredniej wśród obywateli większości państw na świecie jest bardzo wysokie (w USA i Europie średnio tylko co dziesiąta osoba nie jest zwolennikiem demokracji) (Wike i in., 2017), Instytut V-Dem (2021) zaobserwował istnienie niepokojących trendów. Wykazał w raporcie stanu demokracji za rok 2020, że średni poziom demokracji na świecie obniżył się do notowanego ostatnio w 1990 roku, a do jego znacznego spadku przyczyniła się postępująca autokratyzacja Indii, centralnej Azji, Ameryki Łacińskiej czy też Europy Wschodniej. Śledząc rozwój bieżącej sytuacji w takich krajach, jak: Polska, Węgry, Turcja, Wielka Brytania, Włochy, Stany Zjednoczone, a w pewnym stopniu także Niemcy i Hiszpania, trudno nie odnotować pewnych podobieństw w dyskursie oraz w strategii poszczególnych podmiotów politycznych, głoszących bezpośrednio lub pośrednio antydemokratyczne postulaty, związane chociażby z częściowym demontażem systemu lub instytucji konstytucyjnych (zob. Levitsky, Ziblatt, 2018). Destabilizacja systemów partyjnych i w pewnych przypadkach także struktur państwowych wiąże się, zdaniem autora, z zaistniałymi czynnikami wzmacniającymi ruchy populistyczne, które po analizie literatury można zebrać w trzy wiodące obszary: polityczne, społeczne oraz medialne. W dalszej części artykułu zostaną one kolejno eksplifikowane.

CZYNNIKI POLITYCZNE

Pierwszy z czynników dotyczy bieżącego sporu politycznego w zakresie zarówno strategii, jak i głoszonych tez, a w konsekwencji także ich wpływu społecznego. Politycy w ramach stopniowej, aczkolwiek zdecydowanej polaryzacji, podejmują chętnie tematy, które dają im możliwość budowania wspólnoty wartości wokół reprezentowanych ideologii (lub ich wybranych postulatów). Nierzadko reprezentanci owych opozycji bipolarnych, aby utrzymać zainteresowanie elektoratu i wyrazistość własnego ugrupowania, przekraczają kolejne granice debaty publicznej poprzez rozszerzanie tzw. okna dyskursu, tudzież zabieg przeramowania (*reframing*), zmiany semantyki w obszarze językowym (Lakoff, 2006).

Steven Levitsky i Daniel Ziblatt dokonali złożonej analizy historii rządów USA oraz zestawiają amerykańską bieżącą sytuację polityczną z przykładami państw popadających w ostatnich latach w rządy antydemokratyczne (Levitsky, Ziblatt, 2018). W swoich rozważaniach rozwinęli propozycję Juana Linza dotyczącą stworzenia testu, zestawu kryteriów pozwalających określić kierunek antydemokratyczny poszczególnych aktorów sceny politycznej. Badacze postulują zaimplementowanie w tym celu czterech znaków behawioralnych autorytarnego charakteru analizowanego aktanta. O natężeniu poszczególnych cech decyduje ich zdaniem potwierdzenie występowania którejkolwiek ze opisanych w badaniach postaw. Do centralnych czterech wskaźników autorytarności autorzy zakwalifikowali:

1. odrzucenie lub słabe przywiązanie do demokratycznych reguł gry (np. odrzucenie lub marginalizacja konstytucji, podważanie wyników wyborów),
2. odmowę uznania oponentów za pełnoprawnych i legalnych przeciwników,
3. popieranie lub tolerowanie przejawów przemocy,
4. gotowość do ograniczenia różnych swobód obywatelskich, w tym pluralizmu mediów (Levitsky, Ziblatt, 2018, s. 30-35).

Autorzy odnotowują obecność wszystkich czterech wskaźników w okresie prezydentury Donalda Trumpa, jednak wiele zbieżności z autorytarnością można wskazać także w przypadku Polski i Węgier. Rządy obu krajów podważają demokratyczne reguły poprzez przejmowanie kontroli nad trybunałami stojącymi na straży konstytucji, wpływają (choć w różnym stopniu) na przebieg wyborów (w Polsce bez zapewnienia odpowiedniego procesu legislacyjnego przesunięto i zorganizowano wybory prezydenckie w 2020 roku, na Węgrzech zmieniono zasady wyborcze poprzez zmianę konstytucji) oraz nie stosują się do równego traktowania przedstawicieli opozycji (w Polsce obserwuje się faworyzowanie przedstawicieli obozu rządowego w czasie przemówień sejmowych, dopuszczając ich do głosu bez zastosowania odpowiedniego trybu, na Węgrzech w związku ze zmianami w konstytucji zdelegalizowano Węgierską Partię Socjalistyczną). Kolejne lata obu rządów, a także panująca w 2020 roku pandemia, ujawniły działania mające na celu ograniczenie swobód obywatelskich: stopniowe ograniczanie pluralizmu

mediów (Repucci, 2020), ograniczenia w prawie o zgromadzeniach czy tłumienie (zdelegalizowanych) protestów.

W mniejszym stopniu występuje stosowanie przemocy i dotyczy głównie elementów gry politycznej i zaostrzenia się dyskursu względem pewnych grup społecznych – w Polsce stosowana jest werbalna dyskredytacja uczestników Strajku Kobiet, czy choćby wobec mniejszości seksualnych, natomiast na Węgrzech wciąż obecne jest wrogie odnoszenie się do imigrantów, co widoczne było przy okazji komentarzy dotyczących dwójki studiujących tam obywateli pochodzenia irańskiego, będących pierwszymi osobami, u których stwierdzono obecność COVID-19 (Merkovity i in., 2021, s. 2).

Eatwell i Goodwin wskazują na globalny trend rodzenia się orientacji politycznej określanej mianem narodowego populizmu. Termin wydaje się dobrze oddawać notowane tendencje związane z wykorzystywaniem do osiągania celów politycznych nastrojów narodowościowych i postaw patriotycznych w wielu krajach. Jako ugrupowania stanowiące egzemplifikacje opisywanych postaw wymienia się m.in. Partię Wolności w Niderlandach, Ligę Północną we Włoszech, Podemos w Hiszpanii, Jobbik na Węgrzech, Alternatywę dla Niemiec, Front Narodowy we Francji (Eatwell, Goodwin, 2020, s. 139). Brytyjscy politolodzy podkreślają, że populizmu nie można umiejscawiać w obrębie rozpowszechnionych, aczkolwiek zdezaktualizowanych, podziałów ideologicznych na prawicę i lewicę (Eatwell, Goodwin, 2020, s. 72). Dewaluacji i dezaktualizacji tych pojęć poświęcono już wiele uwagi w literaturze naukowej (por. Kwiatkowska i in., 2016; Giddens, 2001; Lipiński, 2011), a potwierdzeniem tej tezy jest częsta dyfuzyjność haseł między dyskursami konserwatywnym, liberalnym czy socjaldemokratycznym oraz heterogeniczność postulatów prezentowanych przez współczesne partie polityczne. Można zatem uznać, że obecnie jedyna zasadność wykorzystywania tego podziału w opisie polityki dotyczy ujęcia perswazyjnego w ramach dyskursu politycznego, gdyż oba pojęcia charakteryzują się stabilnymi semantyzacjami i służą dyferencjacji na poziomie komunikacji (Fleischer, 2003). Jednym z trafnych przykładów (wymienianych także przez Eatwella i Goodwina czy Levitsky'ego i Ziblatta) stanowić może partia Prawo i Sprawiedliwość, czerpiąca zarówno z tradycyjnej argumentacji prawicowej (np. aspekty wiary, patriotyzmu, konserwatyzm światopoglądowy) oraz lewicowej (np. poszerzanie

pakietu socjalnego, centralizacja państwa). Podobne odwołanie do różnych często wprost populistycznych tez na gruncie polskiej polityki można odnaleźć w programie wyborczym ruchu Kukiz '15. Obie wymienione formacje charakteryzował również dodatkowo daleko idący sceptycyzm do kwestii przyjmowania uchodźców w ramach tzw. kryzysu uchodźczego (zob. Lipiński, 2020); w wypowiedziach obu aktantów pojawiały się liczne sformułowania jawnie podważające status przybyszów, określając ich jako migrantów ekonomicznych, tzw. uchodźców (Olender, 2019, s. 190-195). Podobne zabiegi dyskredytacji w celu polaryzacji można zaobserwować wokół tematu mniejszości LGBT+ (Bennet i in., s. 56-59).

Również wyraźną niechęć wobec syryjskich uchodźców przejawiał rządzący na Węgrzech Fidesz czy narodowościowy Jobbik. Stosowane przez polityków strategie językowe były podobne do tych używanych w Polsce. Uchodźcy określani byli m.in. jako zagrożenie dla tożsamości narodowej, religijnej, bezpieczeństwa kraju, co doprowadziło do wzrostu odsetka postaw ksenofobicznych (Mészáros, s. 240-244).

Warto odnieść się do przytoczonych wcześniej analiz Instytutu V-Dem na temat stanu demokracji. W opisywanym badaniu, jako wskaźniki pozwalające porównać ze sobą kraje na świecie, przyjęto m.in.: wolność słowa, wolne wybory, niezawisłość sądów, zaangażowanie społeczne, pluralizm i wolność mediów, równość praw. Polska i Węgry w rankingu za rok 2020 odnotowały spadek wskaźnika demokracji, a w zestawieniu lat 2010 i 2020 trend ten jest szczególnie wyraźny. Dla porównania w Czechach zmniejszył się on nieznacznie, natomiast na Słowacji pozostał niemal na identycznym poziomie (V-Dem, 2021).

CZYNNIKI SPOŁECZNE

Wyniki analiz Eatwella i Goodwina pokazują, że wyborców partii klasyfikowanych jako narodowo-populistyczne łączy ściśle określona korelacja poglądów, wyrażona za pomocą tzw. czterech cech: braku zaufania (*distrust*), deprivacji (*deprivation*), destrukcji (*destruction*) i rozpadu więzi (*de-alignment*) (Eatwell, Goodwin, 2020, s. 58-67). Wszystkie te elementy są ze sobą ściśle powiązane i charakteryzują

się wysoką korelacją i wynikowością. Pierwotny brak zaufania odnosi się do wiary w dobre intencje oraz profesjonalność klasy rządzącej i – szerzej – elit. Jego efektem jest poczucie wykluczenia przez poszczególne grupy społeczne z debaty lub braku bycia reprezentowanym przez polityków. Skutki tej deprivacji doprowadziły do poparcia wyjścia Wielkiej Brytanii z UE czy też dojścia do władzy Donalda Trumpa w USA, którego główny przekaz kampanii był zaadresowany do białych Amerykanów, mających poczucie wykluczenia poprzez priorytetyzację i stawianie przez Demokratów w centrum polityki różnych mniejszości. Zmiany etniczne lub ich widmo wywołały wzrost poczucia zagrożenia ugruntowanego stanu bezpieczeństwa społecznego, a więc groźby destrukcji, zniszczenia wartości, tożsamości i stylu życia większości obywateli. W USA wrażenie to spowodował gwałtowny wzrost liczby członków mniejszości narodowych w ostatnich dekadach, co skutkowało widoczną zmianą struktury społecznej, głównie w południowych stanach. W przypadku państw europejskich katalizatorem był kryzys uchodźczy oraz migracje zarobkowe.

Zbytним uproszczeniem byłoby jednak stosowanie identycznych kryteriów do opisu złożonych sytuacji poszczególnych państw. Uwagę zwracają kraje Europy Środkowo-Wschodniej, które w dużo mniejszym stopniu uczestniczyły w tzw. podziale kwotowym uchodźców z Syrii. W ich przypadku rozluźnienie związków z liberalną demokracją jest jeszcze bardziej widoczne i wynikać może z niesprawdzania się niektórych rozwiązań, wdrożonych na wzór zachodnich demokracji. Niezadowolone wyborców wynika w tych krajach z bycia biernymi naśladowcami, wszak od lat stosowana narracja władz, nawołująca do budowania państwa na kształt zachodni, nie pozwoliła uchronić się przed skutkami wszelakich kryzysów. Co więcej, krytycy demokracji liberalnej jasno wskazują, że mimo wieloletnich tradycji ustrojowych w krajach Zachodu także tam popełniono liczne błędy, skutkujące kryzysem ekonomicznym, uchodźczym, kulturowym oraz demograficznym. To z kolei doprowadziło do wzrostu poziomu szowinizmu i ksenofobii oraz natywizmu kulturowego, gdyż naśladowcy, obserwując wydarzenia polityczne i społeczne na Zachodzie, nie chcieli ich już tylko biernie kopiować (Krastew, Holmes, 2018).

W Polsce i na Węgrzech powyższe tezy znajdują uzasadnienie w przypadku wzrostu poziomu ksenofobii w efekcie stosowania

przez polityków dyskursu wykluczającego wobec uchodźców. W obliczu tej retoryki, tworzącej poczucie potencjalnego zagrożenia, nastąpiło swoiste zamknięcie na innych i priorytetyzacja potrzeb własnych. To z kolei nadwreżyło zaufanie do tych polityków, popierających pomoc dla syryjskich uchodźców.

Do nadszarpnięcia zaufania do elit i wzmocnienia tendencji antydemokratycznych przyczynił się też kryzys ekonomiczny lat 2007-2009. Zdaniem narodowych populistów internacjonalny kapitalistyczny wolny rynek, podlegający w wielu aspektach samoregulacjom, nie zareagował wystarczająco, by zapobiec kryzysowi oraz by przeciwdziałać jego skutkom. Mit eksperckich i nieomylnych elit runął, a rozciągnięte w czasie negatywne efekty kryzysu dalej stopniowo rodziły niepokój i frustrację wyborców, którzy czuli się oszukani (Holmes, Krastew, 2018). Tym samym wzmocniono, a także odświeżono bipolarność pojęć elity i ludu (por. Wodak, 2017).

CZYNNIKI MEDIALNE

Trzecim faktorem jest konstrukcja rynku medialnego oraz niejako zaprogramowany sposób konsumowania treści przez odbiorców mediów. Szczególną uwagę w tym zakresie zwracają procesy komunikacyjne zapośredniczone komputerowo. W literaturze nie brak pozytywnych, jak i negatywnych ocen korzystania z narzędzi Web 2.0.

Niemniej im dłużej trwa swoista immersyjność, tym więcej wiemy o wpływie zelektronizowanych mediów na społeczeństwo i wnioski te coraz częściej mogą prowadzić do szeregu pesymistycznych konstatacji. Niewątpliwym sukcesem skonwergowanych mediów jest dezintermediacja, jednak skrócenie drogi poszczególnych komunikatów, częściowa rezygnacja z filtrowania treści i obejście *gatekeeperów*, skutkuje także częstszą obecnością *fake newsów* oraz potocyzacją i pauperyzacją języka. Co więcej, inkorporowanie różnych czynności przez serwisy należące do wielkich koncernów medialnych (np. Facebook przejmujący funkcje forów internetowych, wyszukiwarek, komunikatorów, albumów ze zdjęciami, platform płatniczych itp.) uzależnia użytkowników od tych firm. Stosowane przez social media algorytmy wyświetlania treści pokazują użytkownikom jedynie te informacje, które są zbieżne z ich światopoglądem, tworząc obraz

spójny, a wręcz homogeniczny, eliminując stopniowo te, które miałyby być z nimi sprzeczne. Obserwowane jest więc komunikowanie w ramach komór pogłosowych (zob. Sunstein, 2017), tworzących się w obrębie baniek filtrujących (zob. Pariser, 2011). Można zatem wskazać na dwa podobne mechanizmy, które mimo swojej relatywnej nowości doczekały się licznych opracowań i badań (por. Schaub, Morisi, 2019; Matuszewski, 2018; Welzer, Grotowicz, 2016). Oba zjawiska łączy konkretny efekt – wzmożone polaryzowanie społeczeństwa. Tym samym dzięki algorytmom korporacjom udaje się uzyskać zadowolenie i – co ważne – zaufanie odbiorcy, a jednocześnie ten sam odbiorca zamykany jest w czterech ścianach swoich własnych przekonań (zob. Sunstein, 2017). Następnie, zgodnie z przyjętym konsumpcyjnym modelem funkcjonowania mediów, tacy stypizowani (Fleischer, 2017, s. 152-161) użytkownicy są celem starannie stargetowanej reklamy (także politycznej). Populistyczni politycy mogą więc za pomocą analizy łatwo dostępnych danych (preferencji wyborców), skonstruować swój program wyborczy, ukierunkowany na większe grupy elektoratu. Tym samym polaryzacja przekonań ulega pogłębieniu poprzez upraszczanie wersji wypowiedzi oponenta (oraz generalnie opieranie się na uproszczeniach), budowanie samopotwierdzających się schematów oraz utrwalanie się i bazowanie na stereotypach (Merton, s. 74-77). Liczne badania i obserwacje odnotowują wzajemną relację pomiędzy populistami a sposobem funkcjonowania social mediów (np. Jakubowski, 2017; Bennett i in., 2019; Blassnig i in., 2019).

Mechanizm działania serwisów o zasięgu globalnym narzuca milionom użytkowników jednolity sposób konsumowania treści niezależnie od kraju. Przywołane analizy jasno pokazują, że sposób funkcjonowania social mediów sprzyja rozwojowi i rozpowszechnianiu procesów dezinformacyjnych, co może prowadzić do rozprzestrzeniania się, popularyzacji i utrwalania tez prowadzących do fragmentacji i odrywania się elektoratów tradycyjnych partii i ich dryfowania w stronę partii populistycznych, które nierzadko w swojej agendzie politycznej mają hasła bezpośrednio lub pośrednio nawołujące do odejścia od przyjętych reguł i systemów państwowych, w tym dystansujące się od postaw demokratycznych (zob. Pomerantsev, 2020).

WYNIKI ANALIZY

Wywód miał na celu prezentację funkcjonowania czynników politycznych, społecznych i medialnych, które wpływają na erozję demokracji, na przykładzie Polski i Węgier. Zebrane na bazie analizowanej literatury mechanizmy dotyczyły głównie sytuacji w USA, w związku z tym ich zestawienie ze specyfiką polską oraz węgierską pozwoliło stwierdzić, że – pomimo szczegółów w ich dyskursywnej realizacji – mają one charakter globalny i tym samym umożliwiają przenikanie poszczególnych konstrukcji komunikatów pomiędzy różnymi krajami. Czynniki polityczne, dotyczące głównie komunikacji aktantów polityki oraz jej wpływu na bieżącą politykę, pozwoliły wskazać stosowane strategie wykluczenia, strachu i konstruowania obrazu obcego, kierującego uwagę na problemy migracji, globalizacji i rozliczania z przeszłością. Czynniki społeczne odnosiły się do zmniejszenia zaufania do elit oraz rozpowszechnienia postaw rasistowskich i ksenofobicznych w społeczeństwie, natomiast czynniki medialne wiązały się z wykreowanymi sposobami konsumpcji treści, wzmacniającymi polaryzację poglądów i znacznie ułatwiającymi szerzenie tez populistycznych i antydemokratycznych. Na podstawie powyższych wniosków warto odnotować obserwację dotyczącą wynikowości i chronologiczności występowania opisywanych czynników. Ujmując zwięźle, w pierwszej kolejności muszą wystąpić czynniki polityczne i medialne, dające sposobność zaistnienia strategii dyskursywnych, podających w wątpliwość prymat demokracji, oraz rozpowszechnienia ich w mediach masowych, a następnie poprzez dekodowanie otrzymywanych komunikatów następuje utrwalenie w świadomości wykreowanych konstruktów i postaw, prowadzących się do ograniczenia zaufania społecznego.

Wspomniane strategie dyskursywne populizmu mają na celu przewartościowanie życia społecznego w wielu aspektach, w tym rozmycia granic między tym, co merytoryczne i tym, co populistyczne. Dlatego antydemokraci przedstawiają siebie jako obrońców demokracji, podczas gdy w rzeczywistości swoimi poczynaniami przyczyniają się do rozmontowania utartych rozwiązań ustrojowych (Viktor Orban dumnie głosi tezę o skonstruowaniu demokracji nieliberalnej). Politycy ci wykorzystują czynniki służące symplifikacji złożonych problemów w celu osiągnięcia doraźnych korzyści wyborczych.

WNIOSKI

Przyglądając się mechanizmom, strategii i dyskursowi debaty politycznej na świecie (w tym USA, Polsce i Węgram), można odnieść wrażenie, że tematy w nich poruszane są zbieżne. Populiści dostosowali się do zasad zdigitalizowanego świata konsumpcji oraz ukrytych fobii poszczególnych społeczeństw. Larry Diamond (2015), amerykański socjolog, aktualną sytuację na świecie trafnie określa mianem okresu demokratycznej recesji. Niewątpliwie obrońcy wartości demokratycznych powinni wnikliwiej analizować badania społeczne prowadzone przez politologów, socjologów czy komunikologów, by zrozumieć sposób funkcjonowania globalnych mechanizmów na wzrost zainteresowania populistycznymi politykami.

BIBLIOGRAFIA

- Autocratization Turns Viral. Democracy Report 2021. https://www.v-dem.net/media/filer_public/74/8c/748c68ad-f224-4cd7-87f98794add-5c60f/dr_2021_updated.pdf (07.05.2021).
- Bennett, S. Lipiński, A., Stępińska, A., Abadi, D., Gammeltoft-Hansen, T., Hubé, N., Baloge, M., Bobba, G., Butkeviciene, E., Brands, C., Kocián, J. (2020). *Populist Communication on Social Media*. Centre for Social Sciences, Centre of Excellence of the Hungarian Academy of Sciences (Węgry). DOI: 10.17203/KDK420.
- Blassnig, S., Ernst, N. Engesser, S., Esser, F. (2019). Populism and Social Media Popularity. How Populist Communication Benefits Political Leaders on Facebook and Twitter. W: D. Taras & R. Davis (red), *Power Shift? Political Leadership and Social Media* (s. 97-111). New York: Routledge.
- Blombäck S. (2020). Populism as a Challenge to Liberal Democracy in Europe. W: A. Bakardjieva Engelbrekt, N. Bremberg, A. Michalski, L. Oxelheim (red.), *The European Union in a Changing World Order* (s. 217-243), Cham: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-18001-0_9
- Burr, V. (2003). *Social constructionism*. Londyn: Routledge.
- Diamond, L. (2015). Facing Up to the Democratic Recession. *Journal of Democracy*, 26(1), 141-155. <https://doi.org/10.1353/jod.2015.0009>
- Diamond, L. (2019). Democracy Demotion: How the Freedom Agenda Fell Apart. *Foreign Aff.*, 98(4), 17-25.

- Drinóczi, T., Bień-Kacała, A. (2019). Illiberal Constitutionalism: The Case of Hungary and Poland. *German Law Journal*, 20(8), 1140-1166. doi:10.1017/glj.2019.83.
- Eatwell, R., Goodwin, M. (2020). *Narodowy populizm. Zamach na liberalną gospodarkę*. Katowice: Wydawnictwo Sonia Draga.
- Fleischer, M. (2003). *Polska symbolika kolektywna*. Wrocław: Dolnośląska Szkoła Wyższa Edukacji Towarzystwa Wiedzy Powszechnej.
- Fleischer, M. (2017). *Konstrukcja rzeczywistości 3*. Kraków: Wydawnictwo LIBRON.
- Giddens, A. (2001). *Poza prawicą i lewicą. Przyszłość polityki radykalnej* (tłum J. Serwański). Poznań: Zysk i S-ka.
- Jakubowski, J. (2017). Populizm i social media – małżeństwo z rozsądku? *e-Politikon*, 24, 30-58. http://kubajakubowski.pl/wpcontent/uploads/2018/03/J_Jakubowski_Populizm_i_nowe_media.pdf
- Jaskulski, A. (2016). Procedury kontroli przestrzegania praworządności i zasad demokracji przez Unię Europejską na przykładzie Węgier i Polski. *Rocznik integracji europejskiej*, 10, 229-241. DOI: 10.14746/rie.2016.10.14.
- Krastew, I., Holmes, S. (2018). Explaining Eastern Europe: Imitation and Its Discontents. *Journal of Democracy*, 29 (3), 141-155. <https://www.journalofdemocracy.org/articles/explaining-eastern-europe-imitation-and-its-discontents-2/>
- Kwiatkowska, A., Cześnik, M., Żerkowska-Balas, M., Stanley, B. (2016). Ideologiczna treść wymiaru lewica–prawica w Polsce w latach 1997-2015. *Studia Socjologiczne*, 4(223), 97-129.
- Lakoff, G. (2006). *Simple framing*. <https://georgelakoff.files.wordpress.com/2011/03/2006-simple-framing.doc>
- Levitsky, S., Ziblatt D. (2018). *Tak umierają demokracje*. Łódź: Liberte!
- Lipiński, A. (2017). Podział lewica–prawica w perspektywie konstruktywistycznej. *Środkowoeuropejskie Studia Polityczne*, 2, 143-167. DOI: 10.14746/ssp.2017.2.8.
- Lipiński, A. (2020). Constructing ‘the Others’ as a Populist Communication Strategy. The Case of the ‘Refugee Crisis’ in Discourse in the Polish Press. W: A. Stępińska (red.), *Populist Discourse in the Polish Media*, (s. 155-180.). Poznań: WNPiD.
- Lipiński, A. (2020). W poszukiwaniu ontologii populizmu – dylematy definicyjne. *Przegląd Polityczny*, 1, 131-148. DOI: 10.14746/pp.2020.25.1.10.
- Matuszewski, P. (2018). *Cyberplemiona: analiza zachowań użytkowników Facebooka w trakcie kampanii parlamentarnej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

- Merkovity, N., Bene, M., Farkas, X. (2021). *Hungary: The Illiberal Crisis Management*. W: D. Lillekern, J.A. Coman, M. Gregot, E. Novelli, *Political Communication and COVID-19. Governance and Rhetoric in Times at Crisis* (s. 269-279). DOI:10.4324/9781003120254-26.
- Merton, R.K. (2002). *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Mészáros, E., Pachocka, M., Misiuna, J. (red.) (2019). *Muslim Minorities and the Refugee Crisis in Europe. Narratives and Policy Responses* (s. 235-253). Warszawa: Wyd. SGH.
- Müller, J.W. (2017). *Co to jest populizm?*. Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej.
- Olender, K. (2019). *Wartości we wpisach polskich partii politycznych w Internecie w okresie okołowyborczym w 2015 roku*. Wrocław: Libron.
- Pariser, E. (2011). *The filter bubble: What the Internet is hiding from you*. Londyn: Penguin UK.
- Pierzchalski, F., Rydliński, B. (red.) (2017). *Autorytarny populizm w XXI wieku. Krytyczna rekonstrukcja*. Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa.
- Pomerantsev, P. (2020). *To nie jest propaganda. Przygody na wojnie z rzeczywistością*. Warszawa: Wyd. Krytyki Politycznej.
- Repucci, S. (2019). *Media Freedom: A Downward Spiral*. <https://freedomhouse.org/report/freedom-and-media/2019/media-freedom-downward-spiral>
- Ross, E.W. (2020). The Problem of Democracy in the Time of Trump. *Educazione aperta*, 6, 139-151.
- Schaub, M., Morisi, D. (2019). Voter mobilization in the echo chamber: Broadband internet and the rise of populism in Europe. *European Journal of Political Research*, 59 (4), 752-773. DOI: 59. 10.1111/1475-6765.12373.
- Schmidt, A. (2018). Challenges of the illiberal democracy in Hungary. Some aspects to the 2018 elections. *Polski Przegląd Politologiczny*, 6(2), 70-90. <http://dx.doi.org/10.2478/ppsr-2018-0014>
- Stępińska, A. (red.) (2020). *Populist discourse in the Polish media*. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
- Sunstein, C.R. (2017). *#Republic: Divided Democracy in the Age of Social Media*. Princeton: Princeton University Press.
- The Economist. Intelligence Unit. www.eiu.com/topic/democracy-index (25.11.2020).
- Welzer, H. i Grotowicz, W. (2016). *Samodzielne myślenie*. Słupsk: Wydawnictwo Dobra Literatura.
- Wike, R., Simmons, K., Stokes, B., Fetterolf, J. (2017). *Globally, Broad Support for Representative and Direct Democracy but many also endorse non-democratic alternatives*. <https://www.pewresearch.org/global/2017/10/16/globally-broad-support-for-representative-and-direct-democracy/>

Wodak, R. (2017). The “Establishment”, the “Élites”, and the “People”: Who’s who?. *Journal of Language and Politics*, 16(4), 551-565.

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License
<http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Horyzonty Polityki
2021, Vol. 12, N° 39

JOANNA WIECZOREK-ORLIKOWSKA

<http://orcid.org/0000-0001-9905-1243>

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy
e-mail: joanna.wieczorek-orlikowska@ukw.edu.pl

DOI: 10.35765/HP.2014

Podmiot ludzki czy nieludzki? Nowe wymiary sprawstwa w obliczu rozwoju technonauki

Streszczenie

CEL NAUKOWY: Celem artykułu jest analiza pojęcia podmiotu i sprawstwa, wchodzących w skład współczesnej wiedzy politologicznej, pod kątem jego nowego definiowania oraz interpretacji przez pryzmat założeń i schematów analizy systemowej.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Procesy globalizacyjne doprowadziły do ogromnych przeobrażeń w świecie – człowiek nie jest już jedynym sprawcą zmian. Problem badawczy związany jest z próbą odejścia od antropocentrycznej perspektywy w naukach społecznych i rekonceptualizacją tradycyjnego pojmowania kategorii podmiotu i sprawstwa ze szczególnym uwzględnieniem teorii aktora-sieci. Zastosowano w tym celu metodę analizy i krytyki źródłowej oraz syntezę literatury naukowej.

PROCES WYWODU: W pierwszej kolejności skupiono uwagę na wzajemnych relacjach między technonauką a społeczeństwem, z uwzględnieniem wybranych rozwiązań technologicznych. Następnie analizie poddano ideę posthumanizmu oraz kwestię sprawstwa pozaludzkiego. Ostatnia część tekstu dotyczy nowych wymiarów podmiotowości i stanowi próbę redefinicji tradycyjnej siatki pojęciowej.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Elementy świata materialnego w istotnym stopniu kształtują rzeczywistość. Co za tym idzie, kategoria podmiotu sprawczego w politologii wymaga znaczącego przeformułowania, ponieważ

Sugerowane cytowanie: Wieczorek-Orlikowska, J. (2021). Podmiot ludzki czy nieludzki? Nowe wymiary sprawstwa w obliczu rozwoju technonauki. *Horyzonty Polityki*, 12(39), 105-126. DOI: 10.35765/HP.2014.

obejmuje czynnik ludzki i pozaludzki. Tradycyjne definicje przestają mieć odniesienie do procesów zachodzących w świecie.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: Współczesne nauki społeczne, uwzględniając zmiany zachodzące w świecie, powinny zrezygnować z perspektywy antropocentrycznej na rzecz ujęć szerszych, obejmujących sprawczość czynników pozaludzkich. Podmiot sprawczy należy analizować jako relacyjny, a przede wszystkim hybrydyczny byt, który składa się nie tylko z człowieka, ale również z jego otoczenia. W dobie gwałtownego rozwoju technonauki i jej wpływu na każdy aspekt życia jest to wręcz konieczność.

SŁOWA KLUCZOWE:

podmiot, sprawczość, posthumanizm, technonauka, teoria aktora-sieci

Abstract

HUMAN OR INHUMAN ACTOR? NEW DIMENSIONS
OF AGENCY IN RELATION TO THE DEVELOPMENT
OF TECHNOSCIENCE

RESEARCH OBJECTIVE: The aim of the article is to analyse the notions of subject and agency, which are part of contemporary political science, in terms of their new definition and interpretation through the prism of assumptions and schemes of system analysis.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: Globalization processes have led to great transformations in the world – man is no longer the only cause of changes. The research problem is related to the departure from the anthropocentric perspective in social sciences and the reconceptualization of the traditional understanding of the subject and agency with particular emphasis on the actor-network theory. Analysis and critique methods and synthesis of scientific literature were used in the text.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: First attention was focused on the mutual relations between technoscience and society, taking into account selected technological solutions. Then the idea of posthumanism and the issue of non-human agency were analysed. The last part of the text concerns the new dimensions of subjectivity and is an attempt to redefine traditional concepts.

RESEARCH RESULTS: Elements of the material world significantly change reality. Consequently, the category of subject in political science requires reformulation as it includes the human and non-human factors. Traditional definitions are no longer relevant to the processes taking place in the world.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS AND RECOMMENDATIONS:

Contemporary social sciences must take into account the changes taking place in the world, so it should abandon the anthropocentric perspective and focus on broader approaches, including the agency of non-human factors. The subject should be analysed as a relational and hybrid being that consists not only of man but also of his environment. In the age of technoscience and its influence on every aspect of life, it is a necessity.

KEYWORDS:

subject, agency, posthumanism, technoscience, actor-network theory

WPROWADZENIE

Człowiek nieustannie dąży do przekraczania własnych barier zarówno w aspekcie biologicznym, jak i intelektualnym. Niewątpliwie dzięki takim aspiracjom możliwy był na przestrzeni dziejów wszelki rozwój, który w dużej mierze opierał się na wytwarzaniu i udoskonalaniu narzędzi. Artefakty wykreowane przez człowieka współcześnie są już na tyle zaawansowane, że często działają niezależnie od niego i, co więcej, to one dokonują zmian rzeczywistości. Nie dziwią więc wcale liczne koncepcje oparte na determinizmie technicznym, w których jednostka stanowi jedynie bierny element w gęstej sieci zależności.

Marzenia o nieśmiertelności czy pokonaniu ograniczeń ciała i umysłu stały się przyczynkiem dla wielu motywów obecnych w kulturze masowej (np. „Terminator”, „RoboCop”, „Matrix”, „Incepcja”). O ile tego typu wizje stanowią nadal fantastykę naukową, to sprawczość przedmiotów w stosunku do człowieka zdecydowanie wzrasta. Czy oznacza to jego stopniowe uprzedmiotowienie? Pomimo szybkiego rozwoju technonauki nadal wyłącznie człowiek charakteryzuje się świadomością i intencjonalnością działań. Niewątpliwie jest więc ich sprawcą. Pytanie tylko – czy samodzielny?

Niniejszy artykuł stanowi próbę rekonceptualizacji tradycyjnego pojmowania kategorii podmiotu i sprawstwa w kierunku analizy systemowej, ze szczególnym uwzględnieniem teorii aktora-sieci¹.

---

¹ Choć w pierwotnej postaci odnosiła się ona przede wszystkim do procesów wytwarzania wiedzy, to dostrzegalne są inne zjawiska (również natury

W analizie zostały uwzględnione zarówno rozważania na poziomie ontologicznym i epistemologicznym, jak i odniesienie do aspektów praktycznych, w kontekście wybranych rozwiązań technologicznych.

Rzeczywistość dostarcza nam coraz większych udogodnień w codziennym życiu – urządzeń, które wyręczają nas w wielu czynnościach, narzędzi, które zwiększają nasze zdolności analityczne, ale także czasami podejmują za nas decyzje. Stopniowo i w znacznej mierze nieświadomie stajemy się niewolnikami przedmiotów, które sami wytworzyliśmy. W dobie globalizacji nikt już raczej nie neguje faktu oddziaływań świata materialnego na człowieka, stąd zdziwienie budzi dość powszechny w naukach społecznych antropocentryzm w wyjaśnianiu zjawisk. W obliczu gwałtownego rozwoju naukowo-technicznego koniecznością wydaje się jego zrewidowanie, dzięki czemu powstaną nowe możliwości eksplanacji procesów zachodzących w świecie. A to już cel wart realizacji.

SPOŁECZEŃSTWO I TECHNONAUKA – WZAJEMNE ODDZIAŁYWANIE?

Poczynając od czasów rewolucji przemysłowej, problem relacji pomiędzy społeczeństwem a techniką poruszany był przez wielu myślicieli – postępujące zmiany w obrębie pracy i idące za nimi transformacje społeczno-polityczne niewątpliwie wpłynęły znacząco na życie człowieka. Współcześnie te związki są silniejsze niż kiedykolwiek. Niezależnie od tego, czy przyjmujemy stanowisko determinizmu technologicznego, czy jednak nadrzędności ludzi w tym zakresie, musimy zgodnie przyznać, że technonauka stanowi jedną z najważniejszych sfer naszej codzienności, z którą żyjemy w sposób wręcz symbiotyczny. Tym bardziej, że wizja rodem z filmów science fiction, w której człowiek połączy się z maszyną, powoli staje się rzeczywistością. Czy oznacza to koniec pewnej epoki dla ludzkości?

---

politycznej), które za pomocą tego ujęcia można z powodzeniem analizować. Zamysłem niniejszego artykułu jest wykorzystanie możliwości eksplanacyjnych teorii aktora-sieci do wyjaśnienia kategorii sprawstwa pozaludzkiego i hybrydycznej natury rzeczywistości.

Gdy jednak technika wkroczyła we wszystkie, nie wyłączając ludzkich, problemy życia, przestała być w stosunku do człowieka czynnikiem zewnętrznym, stała się częścią jego osobowości (Ellul, 1974, s. 200).

– te słowa znanego socjologa, Jacquesa Ellula, bardzo trafnie określają relacje pomiędzy ludźmi a techniką. Obecność artefaktów technicznych w naszym życiu zauważalna jest niemal w każdym aspekcie – staliśmy się od nich wręcz uzależnieni. Dzięki licznym urządzeniom możemy zapisywać wiedzę, poszerzać możliwości naszych zmysłów czy zwiększać umiejętności intelektualne. Niewątpliwie poprzez tego typu udogodnienia inaczej postrzegamy rzeczywistość, inaczej ją poznajemy, a nawet inaczej myślimy. Technologie wpłynęły na nas również biologicznie; pomijając kwestię chorób cywilizacyjnych czy wszczepianych ludziom urządzeń (np. rozrusznik serca), dokonują one przeobrażeń ewolucyjnych w naszym ciele (np. zauważalne zmiany dotyczące kciuka), ale także wpływają na pracę mózgu. Ellul poszedł jednak w swoich rozważaniach o krok dalej, twierdząc że technika stała się bytem niezależnym od człowieka i dominującym w świecie. Jednostce pozostała co najwyżej możliwość podporządkowania się i biernego uczestnictwa w procesie rozwoju (jako czynnik żywiołowy, a przez to wręcz niepożądany) (Falborska, 1986, s. 175).

Radykalizm badacza, będący przykładem determinizmu technicznego, może budzić wątpliwości, a nawet sprzeciw (co zresztą w dyskusji akademickiej miało niejednokrotnie miejsce). Akcentował on przecież w zakresie użytkowania urządzeń nieintencjonalne skutki intencjonalnych działań człowieka – w praktyce trudno więc przypisywać technice pełną niezależność. Trzeba jednak zgodzić się ze stwierdzeniem, że jednostka ludzka nie jest całkowicie wolnym podmiotem i sprawcą wszelkich zmian – mimo że jest kreatorem urządzeń, to sama również podlega ich oddziaływaniom. Tym bardziej, że w swym jestestwie zaczyna przekraczać granicę między tym, co ludzkie i pozaludzkie. Te dwa czynniki stają się powoli nierozłącznymi elementami jednej całości.

W 1996 roku, gdy na świat przyszła pierwsza sklonowana owca (Dolly), rozgorzała dyskusja na temat granic ingerencji w sferę ludzkiego życia. Wydawało się niemal oczywiste, że udany eksperyment będzie w przyszłości prowadził do podobnych badań na podstawie genotypu ludzi. Choć w większości państw świata klonowanie ludzi

jest zabronione przez przepisy prawa, to już badania w tym zakresie nad tkankami ludzkimi i embrionami w celach medycznych są dozwolone. Warto w tym miejscu wspomnieć chociażby o rozwijającej się od kilku lat metodzie edycji genów CRISPR/Cas9, zgodnie z którą można usuwać wadliwe fragmenty DNA i wstawiać prawidłowe. W 2018 roku zastosowano ją w praktyce na terenie Chin – na świat przyszły genetycznie zmodyfikowane bliźniaczki, którym usunięto z genotypu fragment odpowiedzialny za zarażenie wirusem HIV (Romanowska, 2019, s. 118). Mimo potępienia ze strony międzynarodowego środowiska naukowego i zapowiadanych obostrzeń prawa, tego typu eksperymenty są ciągle przeprowadzane, a ich deklarowanym celem ma być wyeliminowanie wad i czynników chorobotwórczych na poziomie zarodka. Czy jednak mamy prawo programować kolejne pokolenia, aby nie posiadały żadnych fizycznych braków?

Pod koniec XX wieku Andy Clark i David Chalmers opublikowali słynny artykuł pt. *The extended mind (Umysł rozszerzony)*, w którym stwierdzili, że ludzki umysł wciela rozmaite narzędzia w reprezentację swojego ciała – takie inkorporowane fragmenty otoczenia stają się więc jego przedłużeniem (Clark&Chalmers, 1998). Dzięki przedmiotom człowiek jest w stanie zwiększyć swoje możliwości poznawcze i ruchowe, ale także zniwelować niedoskonałości organizmu (przykładami rozszerzania umysłu na świat będzie więc laska dla osoby niewidomej, samochód dla pieszego czy rozrusznik serca jako panaceum na choroby układu krwionośnego) (Hall, 1987, s. 73). Możliwości stworzenia hybrydy między człowiekiem a maszyną, której transhumaności poświęcają wiele uwagi, tak naprawdę zostały już wprowadzone w życie, a umożliwiła to m.in. medycyna (wszczepianie rozmaitych urządzeń w ciało jest stosowane w praktyce od wielu lat). Entuzjaści ludzkiego cyborga idą jednak o krok dalej – marzenia o uwolnieniu się od ograniczeń biologicznych, osiągnięciu nieśmiertelności czy możliwości przenoszenia umysłu do maszyny stają się udziałem coraz większej liczby osób. Czy jednak oznaczałoby to wyzwolenie? A może raczej całkowite uprzedmiotowienie człowieka przez technologię?

Podchodząc do tego zagadnienia nieco dogłębniej trzeba uznać, że technologie poszerzające możliwości mózgu istnieją już od tysięcy lat. Niewątpliwie jedną z pierwszych i najważniejszych było pismo, dzięki któremu można eksternalizować wiedzę do otoczenia

i gromadzić ją w przedmiotach. W pewnym sensie ludzie od dawna są już cyborgami, ponieważ funkcjonują w ogromnej mierze dzięki technologiom i poszerzają dzięki nim swoją inteligencję. Zwolennicy cyborgizacji dążą jednak do czegoś więcej – stopienia ludzkiego ciała i umysłu z technologią, aby zwiększyć swoją siłę, wydłużyć życie, ale przede wszystkim poszerzyć możliwości mózgu. I choć jest to nadal odległa perspektywa, to nie należy jej bagatelizować. Ten proces zaczął się już dawno. Dla przykładu, szacuje się, że już kilka tysięcy Szwedów ma wszczepione w ciało chipy RFID, w których można zaprogramować karty kredytowe, bilety, przepustki firmowe. Warto wspomnieć także, że jeszcze niedawno można było sobie wszczepić w skórę klatki piersiowej kompas North Sense, który wibracjami wskazywał północ (na ten moment wycofany ze sprzedaży) (*Nowe zmysły*, 2019, s. 25). Podobnych rozwiązań technologicznych nie brakuje i możemy się spodziewać ich rozwoju w przyszłości.

Trzeba więc odpowiedzieć sobie na pytanie – determinizm technologiczny czy wzajemne oddziaływanie? Co lepiej opisuje relacje między techniką a społeczeństwem? Niewątpliwie różne sfery ludzkiego życia zostały sprzęgnięte z dokonaniem technonauki. Liczne usprawnienia codziennych czynności, a także większe możliwości wytwórcze i poznawcze zawdzięczamy w znacznej mierze obecności urządzeń. Już na etapie konstrukcji umieszczamy w nich wartości, preferencje i normy społeczne, które ukierunkowują ludzkie działania i narzucają na nie ograniczenia. Dodatkowo, każdy artefakt techniczny nieustannie podlega negocjacom społecznym ze strony wszystkich zainteresowanych nim grup (Winner, 1986, s. 28). Nigdy nie przyjmuje więc ostatecznego kształtu. Czynniki społeczne i technologiczne przenikają się nieustannie i trudno o jednoznaczne wskazanie, które z nich są nadrzędne. Zgodnie z propozycją Bruna Latoura należałoby raczej postrzegać je w kategorii sieci – hybrydycznej formy obejmującej nieskończenie wiele elementów, w której nie ma ścisłego centrum. Tradycyjne, humanistyczne koncepcje dotyczące pozycji jednostki w świecie tracą tutaj na znaczeniu. Jaka więc będzie rola człowieka w przyszłości zdominowanej przez rozwój naukowo-techniczny? Czy zostanie wyzwolony przez technikę, zgodnie z przewidywaniami Karola Marksa?

POSTHUMANIZM – KONIEC CZŁOWIEKA?

Nasilenie procesów globalizacji oprócz oczywistych korzyści niesie ze sobą liczne zagrożenia – część z nich wiąże się niewątpliwie z rozwojem technologicznym. Przekraczanie kolejnych barier, postępująca uniwersalizacja rozwiązań naukowo-technicznych i coraz większa autonomia urzędów, bez jakiegokolwiek kontroli tych zjawisk, stały się przyczyną narastającego ryzyka i poczucia niepewności co do pozycji człowieka w świecie. Dokonania takich dziedzin, jak nanotechnologia, biotechnologia, inżynieria genetyczna, eugenika, nauki informatyczne i medyczne czy wreszcie rozwój badań nad sztuczną inteligencją stały się przyczynkiem do dyskusji nad dopuszczalnymi granicami ingerencji w naturę człowieczeństwa (Kiepas, 2017, s. 227). Nic więc dziwnego, że wieszczono pojawienie się postczłowieka, będącego efektem transgresji pomiędzy aspektem biologicznym i technicznym, pozbawionym dotychczasowych ograniczeń.

W 1976 roku Ihab Hassan podczas jednego z wykładów na Uniwersytecie Wisconsin w Milwaukee stwierdził, że humanizm w swojej dotychczasowej formie się kończy, ponieważ zmienia się człowiek i istota człowieczeństwa. Badacz podkreślał, że

ludzka forma – zawierająca ludzkie pożądania i wszystkie jego zewnętrzne reprezentacje – może ulegać radykalnym zmianom i dlatego musi być poddana rewizji. [...] pięćset lat humanizmu może zmierzać do końca, dlatego, że humanizm przekształca się w coś, co bezradnie musimy nazwać posthumanizmem (Hassan, 1977, s. 843).

Poczynając od czasów renesansu to człowiek był podstawowym punktem odniesienia, na którym skupiano większość uwagi i poprzez którego dokonywano analizy zjawisk. Posthumanizm postuluje odejście od tej perspektywy na rzecz ujęcia bardziej komplementarnego, obejmującego również czynniki pozaludzkie. Często spotyka się jednak z niezrozumieniem, co wynika przede wszystkim z zawężenia pojęć.

Nurt ten często rozumiany jest mianowicie przez wielu badaczy jako stan, w którym pokonane zostają naturalne ograniczenia ludzkie poprzez doskonalenie gatunku. W jej wyniku powstaje postczłowiek charakteryzujący się ogromnymi możliwościami fizycznymi, intelektualnymi i psychologicznymi, zdolny do samoprogramowania

(Krzysztofek, 1999, s. 19). Bardziej będzie więc przypominał system komputerowy niż istotę ściśle biologiczną. Definiowane w ten sposób zjawiska odpowiadają jednak raczej transhumanizmowi, odwołującemu się do denaturalizacji ciała ludzkiego poprzez zintegrowanie z technologią. Choć są to pojęcia pokrewne i w znacznej mierze powiązane, to jednak nietożsame.

Podstawowym założeniem posthumanizmu jest zmiana postrzegania człowieka i jego miejsca w świecie – zauważalne jest wyraźne przejście od antropocentrycznego wyjaśniania wszelkich zjawisk do analizy sieciowej, w której zarówno ludzie, jak i inne istoty żywe, maszyny, obiekty przyrodnicze czy materialne stanowią synergiczną całość. Posthumanizm nie oznacza więc kresu człowieka jako takiego, a raczej jego sprzężenie z innymi elementami rzeczywistości. Sprawczość w posthumanizmie przypisywana jest często czynnikom pozaludzkim (ang. *non-human agency*), które należy rozumieć jako sieci powiązań między elementami materialnymi, technicznymi, społecznymi czy normatywnymi (Bińczyk, 2012, s. 62).

W omawiany nurt wpisał się zdecydowanie Andrew Pickering, który zaproponował zasadę symetrii zgeneralizowanej, stawiającej wyraźną granicę pomiędzy wyjaśnianiem zjawisk poprzez czynniki społeczne i uwarunkowania pozaludzkie. Nie oznacza to jednak całkowitej symetrii, ponieważ wyłącznie ludzi charakteryzuje intencjonalność. Pickering zwraca raczej uwagę, że zamierzenia i działania jednostki są zawsze ograniczone zewnętrznymi w stosunku do niej zasobami. Aktorzy ludzcy są więc związani ściśle z tym, co pozaludzkie – relacje te charakteryzuje nieustanne wzajemne oddziaływanie (Bińczyk, 2012, s. 111). Sfera materialna, *stricte* fizyczna zyskuje w tym ujęciu ważną rolę w procesach przeobrażeń świata.

Ogromne znaczenie czynnikom pozaludzkim przypisuje również B. Latour, który proponuje w swoich rozważaniach odejście od tradycyjnych, „przesocjologizowanych” koncepcji społeczeństwa na rzecz analizy powiązań ludzi, artefaktów, systemów technologicznych i przyrody. Badacz wyraźnie podkreśla znaczenie ignorowanych dotychczas czynników pozaludzkich i stawia je na równi ze sprawstwem człowieka (Bińczyk, 2012, s. 261). Niewątpliwie ogromny wpływ rozwoju naukowo-technologicznego na współczesne społeczeństwo globalne sprawia, że jest to perspektywa ważna i potrzebna w naukach społecznych do poszerzenia zakresu badań.

Marginalizowane dotychczas przeobrażenia nie tylko świata społecznego, ale także samego człowieka (również w sferze biologicznej) stają się bowiem jednym z najważniejszych czynników determinujących rzeczywistość.

Ciekawym rozwiązaniem teoretycznym zaproponowanym przez B. Latoura jest koncepcja aktora-sieci, czyli bytu zdolnego do działania, którego natura ma charakter hybrydyczny (Latour, 2011, s. 74). Może nim zostać właściwie wszystko – ludzie, urzędnicy czy instytucje. Obiekty technologiczne zaliczane zwyczajowo do sfery materialnej, a więc biernej, poddawanej oddziaływaniu, mają faktyczny wpływ na rozwiązania polityczne, efekty społeczne, ale również współtworzą w znacznym stopniu ludzką moralność (np. progi zwalniające na drogach jako rozwiązanie techniczne wartościujące kategorię bezpieczeństwa społecznego) (Bińczyk, 2012, s. 261). Generują przy tym ryzyko, które coraz częściej jest przedmiotem polityk publicznych państw, w efekcie których powstały liczne na całym świecie instytucje oceny technologii (Stankiewicz, 2015, s. 36).

Aktualne ustalenia z gruntu nauk kognitywnych potwierdzają, że dotychczasowe ujęcia procesów myślowych człowieka, aktów poznawczych jego mózgu, są zdecydowanie zawężone i wymagają doprecyzowania. Należy tu zaznaczyć przede wszystkim nurt enaktywizmu, w którym proces poznania jest ucieleśniony i usytuowany w szerszym kontekście. Nie jest to więc wyłącznie operacja mentalna, ale raczej dynamiczna całość obejmująca mózg, ciało i świat. Umysł wymaga obecności ciała, ale także zakorzenienia go w środowisku – a więc kontekście biologicznym, kulturowym, społecznym czy materialnym. Co więcej, nie jesteśmy w stanie wyznaczyć wyraźnej granicy między człowiekiem a narzędziem, co wynika z ogromnej sieci połączeń (przykładem może być chociażby język, który niewątpliwie stanowi wynalazek/instrument, ale jest też ekwiwalentem wnętrza ludzkiego umysłu). Wszelkie działanie polega więc na zsynchronizowaniu podmiotu i sieci przedmiotów, które wspólnie partycypują w aktach poznania (Bińczyk, 2012, s. 125-129).

Oddziaływań sfery materialnej nie można więc zredukować do ludzkiego działania – sfery te wzajemnie się rekonfigurują. Ich efektem są hybrydy, które scalają w sobie obydwaj czynniki (Bińczyk, 2012, s. 112). Nie chodzi tu jednak o futurystycznie pojmowanego człowieka połączonego ze sztuczną inteligencją w jeden biotechnologiczny

organizm, a raczej o ścisłą sieć współzależności, w której czynnik ludzki stanowi jeden z wielu elementów składowych. Zwolennicy tradycyjnego humanizmu często zapominają, że człowiek zawsze był pewnego rodzaju hybrydą natury z kulturą, formą płynną i nieskończoną, ponieważ nieustannie przekracza własne granice i się zmienia. I to nie tylko w wyniku własnych, immanentnych funkcji, ale przede wszystkim w wyniku oddziaływań otoczenia materialnego.

W dobie gwałtownego rozwoju technonauki, konstytuowania się nowej rzeczywistości w mediach (zwłaszcza cyfrowych) i przeobrażeń kulturowych przed człowiekiem stoi ogromne wyzwanie – musi on zdefiniować na nowo swoją pozycję w świecie. Zapośredniczenie przez ekrany, monitory i wyświetlacze sprawia, że coraz większa część naszego życia przenosi się do rzeczywistości wirtualnej. Problem w tym, że jest to rzeczywistość zupełnie inna, w sporej mierze wykreowana i totalizująca. Jednostka staje się w niej innym, nowym bytem, który można określić mianem postczłowieka (Zawojski, 2017, s. 74). Czy oznacza to kres człowieczeństwa? Absolutnie nie – raczej jego ewolucję w odniesieniu do technologii.

NOWY WYMIAR PODMIOTOWOŚCI?

Przez wiele stuleci człowiek postrzegany był jako istota nadrzędna i uprzywilejowana w świecie, zdolna do jego przekształcania. Na przestrzeni wieków ta perspektywa się zmieniała, natomiast cały czas pozostawała osadzona w antropocentryzmie. Kolejne odkrycia naukowe i teorie obnażały jednak coraz bardziej nieadekwatność takiego podejścia do rzeczywistości.

Pierwszą ranę zadali Kopernik i Galileusz, udowadniając, że Ziemia – a wraz z nią i człowiek – nie jest w centrum wszechświata. Drugi cios należał do Darwina, który twierdził, że nie jesteśmy celem ewolucji i pochodzimy od innych zwierząt. Trzeci cios Freud przypisywał sobie, gdyż zważywszy na rolę nieświadomości, nie możemy twierdzić, że kierujemy się w naszych działaniach wyłącznie rozumem. Donna Haraway [...] dodaje jeszcze jeden – czwarty i najbardziej współczesny – cios zadający ranę o charakterze informatycznym lub cyborgicznym (Bakke, 2012, s. 41).

Ludzie nigdy nie byli w pełni autonomiczni – potrzebne były jednak takie koncepcje jak „śmierć człowieka” (M. Foucault), czy „kres człowieka” (J. Derrida), żebyśmy to wreszcie zrozumieli (Knapik, 2018, s. 18).

W tradycyjnej perspektywie humanistycznej sprawczość przypisuje się człowiekowi, który jako jedyny byt charakteryzuje się świadomością i racjonalnością. Współcześnie jednak wraz z postępującym rozwojem technologicznym coraz częściej możliwość dokonywania przeobrażeń w świecie przyznaje się przedmiotom, narzędziom, co wskazuje na nowy rodzaj sprawczości – pozaludzkiej. Trzeba zadać sobie pytanie – czy maszyny redukują nasze zdolności sprawcze? A może właśnie umożliwiają nam wejście na wyższy poziom intelektualny?

W wyniku postępującej wirtualizacji świata racjonalność (jako jeden z najważniejszych atrybutów podmiotowości) również się zmienia – człowiek współczesny dzięki rozwojowi technonauki został wyposażony w ogromne możliwości przekształcania świata, ale stał się też jednocześnie bezradny wobec wszechobecnego ryzyka i niepewności. Według Andrzeja Kiepasza podmiot polityki musi wziąć odpowiedzialność za skutki nieintencjonalne i uboczne rozwoju techniki, zwłaszcza w kontekście aksjologicznym – przy podejmowaniu decyzji władczych konieczne jest więc podnoszenie kwestii moralnych. Racjonalność w tym rozumieniu to nie tylko wykorzystywanie swojej siły i rozumienie słabości, ale także uwzględnianie wartościowania w każdym działaniu. Należy podkreślić, że według tego badacza podmioty działania mają charakter zbiorowy (instytucjonalny, korporacyjny), a nie jednostkowy – są podporządkowane logice organizacji. I tu rodzi się problem – kto ma ponosić odpowiedzialność za przyjmowane rozwiązania? Do tej pory przypisywano ją podmiotom indywidualnym, ale przecież zmieniła się natura ludzkiego działania. Wielość i różnorodność podmiotów² wskazuje raczej na kategorię współodpowiedzialności, w której „wszyscy odpowiadają za wszystko”, a to wymaga odpowiednio zorganizowanej komunikacji i przełamywania napięć (Kiepas, 2020, s. 167).

---

2 Takich jak chociażby przedsiębiorstwa, różne organizacje, organy władzy i administracji, jak i użytkownicy indywidualni (klienci, nabywcy, konsumenci, obywatele).

Zjawisko sieciowości doprowadziło do ogromnych zmian w kwestii sprawowania władzy – decydujący wpływ na kształtowanie rzeczywistości mają nie państwa narodowe, lecz korporacje, firmy czy organizacje ponadnarodowe. Racjonalne podejmowanie decyzji w dobie wirtualizacji i naporu informacyjnego napotyka na poważne problemy i może skutkować raczej przypadkowością, a nie optymalnością dokonywanych wyborów. Rządzenie wielkimi zbiorowościami ludzkimi w świecie hybrydycznym (łączącym realność i wirtualność) wymaga nowych interpretacji – stare narzędzia władzy łączą się bowiem z nowymi, infokomunikacyjnymi. Na naszych oczach dochodzi do utechnicznienia polityki i władzy, w której pojawiają się zupełnie nowe konflikty, wartości, ale i inne rodzaje przywództwa, niezależne od tradycyjnie pojmowanego państwa (Zacher, 2013, s. 123-125). Dopóki badacze w ramach nauk społecznych nie uwzględnią w swoich analizach „tego zwrotu ku materialności”, dopóty nie będzie możliwe radzenie sobie z nowymi wyzwaniami globalizacyjnymi.

Niewątpliwie zmienia się zakres podmiotowości – ci badacze, którzy przypisują ją nadal wyłącznie człowiekowi, nie zauważają (bądź nie chcą zauważyć), jak wiele się w tej materii zmieniło. Oddaliśmy część naszych funkcji poznawczych i analitycznych maszynom, i proces ten niewątpliwie będzie postępował na naszą niekorzyść. Wraz z nimi straciliśmy całkowitą kontrolę nad technonauką – co więcej, to my stajemy się sterowni z zewnątrz. Artefaktom technicznym trzeba więc przypisać przynajmniej współsprawczość (Krzysztofek, 2015, s. 194).

Na kształtowanie się podmiotowości człowieka wpływają przemiany społeczne i kulturowe związane z rozwojem przemysłu 4.0, którego podstawą jest „zastosowanie technologii informacyjnych oraz inteligentnych technik”. Chodzi tu przede wszystkim o takie środki, jak: chmura obliczeniowa, *big data*, poszerzona rzeczywistość, symulacje wirtualne, internet rzeczy³, drukarki 3D, czy wreszcie sztuczna inteligencja i robotyzacja. Dzięki zastosowaniu tych narzędzi wszystkie obszary działania organizacji funkcjonują

---

3 Przez internet rzeczy należy rozumieć sieć połączonych ze sobą przedmiotów (przede wszystkim urządzeń), które mogą przetwarzać i przesyłać dane między sobą.

w powiązaniu, tworząc niepodzielną całość i zapewniając optymalizację. Człowiek, który dzięki technice miał się uniezależnić od natury, w wyniku tych procesów został w nią z powrotem włączony – jego wolność została więc ograniczona. Z ideą tą łączy się pojęcie społeczeństwa 5.0, w ramach którego akcentuje się takie zmiany, jak: eliminacja ludzi z procesu pracy, pojawianie się nowych zawodów, ale także ograniczenie sprawczości człowieka na rzecz maszyn czy przekształcenie społeczeństwa⁴, które ma zaufanie do techniki, ale nie jest w stanie jej w pełni kontrolować. W efekcie działania i decyzje człowieka stają się od niej uzależnione – to technika wyznacza naszą podmiotowość, ponieważ konstruuje świat (w dużej mierze poprzez media), w którym żyjemy. Delegując do niej swoje kompetencje, podporządkowujemy się – stajemy się istotami antykwarycznymi, przestarzałymi. Jedyne, co pozostaje naszą wyłączną domeną, to emocje. Pytanie, czy maszyny będą w stanie w przyszłości skutecznie posługiwać się racjonalnością z wyłączeniem tego elementu? (Kiepas, 2020, s. 157-160, 163-171).

Współcześnie ogromne zasoby wiedzy umiejscowione są w urządzeniach, dlatego wszelkie zjawiska społeczne należy analizować z uwzględnieniem sieci obejmujących ludzi, przedmioty, instytucje czy idee. Koniecznością wręcz jest uznanie równoważności pomiędzy człowiekiem a materią, ponieważ wzajemnie oddziaływanie między nimi stanowi jeden z najważniejszych czynników rozwojowych świata. To właśnie dzięki narzędziom człowiek jest w stanie zmieniać świat – historię ludzkości można odczytywać poprzez ich wytwarzanie i ulepszanie. Każdy kolejny wynalazek poszerzał możliwości jednostki, pozwalał wkroczyć jej na wyższy poziom intelektualny. Dotarliśmy do momentu dziejowego, w którym to czynnik ludzki jest bardziej zawodny niż technologie, jest mniej wiarygodny niż urządzenia (Krzysztofek, 2015, s. 196-197). Właśnie dlatego jego udział w procesach naukowo-technicznych staje się coraz bardziej ograniczony.

Sprawstwo czynników pozaludzkich można zaobserwować chociażby poprzez funkcjonowanie algorytmów w internecie – wykorzystując analizę naszych wyszukiwań podsuwają nam odpowiednie treści, sugerują decyzje konsumenckie, ułatwiają codzienne czynności,

---

4 W tym kontekście często mówi się wręcz o „cyfrowym humanizmie”, czy „humanizmie plus”.

kreują rzeczywistość wirtualną. Ich wpływ na ludzi jest niezaprzeczalny. Z pewnością człowiek nie jest tak autonomiczny w stosunku do technologii, jak by tego chciał. Media cyfrowe to miejsce, w którym zaciera się granica między umysłem i ciałem, pomiędzy naturą a techniką, pomiędzy istotami żywymi a materią – ważne się tylko niezliczone spoiwa. Technologie mieszają się więc z polityką, gospodarką, prawem czy moralnością – nie są to byty czyste, lecz heterogeniczne sieci, hybrydy, które obejmują ludzi (Kil, 2012, s. 370-371).

Coraz silniejsze relacje współzależności człowieka z otoczeniem prowadzą do istotnych zmian na poziomie poznawczym i egzystencjalnym. Ontologicznie można określić je mianem „ciągłego bycia w przestrzeniach” – jednostka i otoczenie kształtują się nawzajem i stają przez to nierozłączną całością (Jelewska, 2013, s. 234-235). Największym paradoksem jest fakt, że człowiek niewątpliwie zwiększył swoją sprawczość dzięki technologiom, a jednocześnie coraz częściej jest przez nie w tym zakresie zastępowany (urządzenia stanowią substytut ludzkiego mózgu w zakresie gromadzenia, przetwarzania i agregacji danych). Sam poddał się wpływowi narzędzi, które stworzył, i jest od nich coraz bardziej uzależniony. Trzeba się więc zgodzić ze stwierdzeniem, że „wraz z «mocą» człowieka ujawnia się często jego «niemoc», co charakteryzuje *conditio humana* we współczesnej kulturze” (Kiepas, 2017, s. 218).

Znany polski socjolog Marek Krajewski twierdzi wręcz, że to właśnie rzeczy mają zdolność do czynienia nas ludźmi i umożliwiają nam sprawowanie władzy.

Opozycja podmiot–przedmiot musi ulec więc osłabieniu, ponieważ człowiek jest podmiotem (a więc jest zdolny do działania) dzięki przedmiotom, a nasza podmiotowość bardzo często jest możliwa dzięki „przekazaniu” przedmiotom naszej zdolności działania (Krajewski, 2013, s. 28).

Stosunki te mają charakter względnie symetryczny – człowiek wytwarza przedmioty, ale sam jest również przez nie wytwarzany (ponieważ podtrzymują ład społeczno-kulturowy). Zdolność do działania posiadają więc raczej sieci łączące ludzi i przedmioty.

Postępujące procesy globalizacyjne, rozwój technonauki i ogromna dynamika zdarzeń wyraźnie pokazują, że jakiegokolwiek sądy o naturze danego bytu nie mają sensu, ponieważ wszystko podlega

zmienności. Typową dla esencjalizmu dychotomię na podmiot-przedmiot należy więc odrzucić.

Nawet, jeśli człowiek jest inicjatorem działania, to wykonując pierwszy ruch, sam staje się nową, rozdystrybuowaną serią praktyk, które mogą zostać zsumowane jako podmiot tylko pod warunkiem uwzględnienia mediującej roli wszystkich zmobilizowanych aktantów (Kowalczyk, 2010, s. 126).

Podmiot to nie tylko człowiek – to kategoria zbiorowa, która obejmuje wiele elementów o różnorodnym charakterze. A jednostka ludzka jest tylko jednym z nich. Uwzględniając tę wielość bytów możemy dojść do konstatacji, że:

podmiot = czynnik ludzki + czynnik pozaludzki

Razem tworzą sieć – sprawcę wszelkich zmian w świecie, ulegając przy tym ciągłym przeobrażeniom. Nie znaczy to jednak, że wszystkie byty (człowiek i materia) są jednakowe i tożsame w swoim zaangażowaniu. Nacisk kładzie się raczej na ich wzajemne relacje, które można określić jako nieustanną próbę sił. Rezultatów tej współpracy nie da się rozdzielić i sprowadzić do poszczególnych sprawców – można je analizować jedynie holistycznie. Co więcej, każda zmiana konfiguracji tych połączeń będzie skutkowała transformacjami podmiotu – kontekst jest jego nieodłączną częścią, bez niego podmiot nie istnieje.

Czynnik pozaludzki należy rozumieć tutaj jako wszelkie obiekty materialne, które zostały stworzone przez człowieka i znajdują się w ścisłej z nim relacji, a przez to wpływają na jego działania. Człowiek przekazał przedmiotom wiele funkcji badawczych, poznawczych i analitycznych, które wcześniej były przynależne tylko jemu. „Sko-ro sprawczość jest działaniem, to przedmioty (maszyny, narzędzia) działają, nawet jeśli same w to działanie się nie wprawiają” (Krzysztofek, 2016, s. 332). W kontekście sfery politycznej jest to szczególnie ważne – to właśnie w „rzeczach” zapisany jest ład społeczny i przez nie jest stabilizowany. Człowiek i otaczające go obiekty (zwłaszcza techniczne) nawzajem się konfigurują, będąc współsprawcami wszelkich zmian. Analiza kluczowych kategorii pojęciowych z siatki politologicznej wymaga więc uwzględnienia tego materialnego tła, tym bardziej, że jest ono źródłem wielu wyzwań i zagrożeń.

Esencjalistyczne podejście do kategorii podmiotu i przedmiotu nie ma odniesienia do rzeczywistości, ponieważ nie są one ukształtowane w trwały sposób. B. Latour zaleca odrzucenie tego rozróżnienia, ponieważ podmiot jest pewną serią praktyk, złożoną z oddziaływań różnych bytów. Człowiek może być inicjatorem działania, ale o jego ostatecznym kształcie decyduje wiele sił o charakterze ludzkim i pozaludzkim. Podmiot jest więc w tym ujęciu bytem zdolnym do wywierania wpływu, charakteryzującym się zmiennością i relacyjnością. Wytwarza się on nieustannie na nowo, podlega ciągłej zmienności i negocjacom pomiędzy człowiekiem i materią (Kowalczyk, 2010, s. 126-127). Można go analizować w kategorii procesu (bo ciągle się dzieje), podlegającego ogromnej dynamice zmian.

Podmiot inkorporuje fragmenty swojego otoczenia, użytkuje je jako reprezentację ciała i umysłu. Należy tu jednak pamiętać, że instrumenty te nie są elementami biernymi, poddającymi się oddziaływaniu człowieka, ponieważ aktywnie przekształcają rzeczywistość i zmieniają nasze sposoby postrzegania. Takie artefakty techniczne, jak na przykład mikroskop czy teleskop, znacząco zwiększyły nasze zdolności poznawcze. Tak naprawdę cały rozwój ludzkości możliwy był dzięki technicznym możliwościom gromadzenia wiedzy, eksternalizowania jej z mózgu do otoczenia⁵ (Bińczyk, 2012, s. 130-131). Trzeba się zgodzić z Peterem Gärdenforsem, że „myślimy za pomocą znaków drogowych, kalendarzy czy podręcznych kalkulatorów. [...] Świadomość przecieka na zewnątrz” (Gärdenfors, 2010, s. 33). Tak jak człowiek nie jest więc wyposażony w gotowe struktury poznawcze, i wykształca je stopniowo w trakcie interakcji ze środowiskiem, tak nie jest również sam w sobie podmiotem (w rozumieniu antropologicznym), lecz staje się nim w wyniku współdziałania z czynnikami pozaludzkimi. Dopiero łącznie uzyskują oni podmiotowość.

W artefaktach technicznych czy rozwiązaniach instytucjonalnych umiejscowione są wartości ich twórcy. Konstrukcja pasów w samochodzie czy progów zwalniających na drodze wskazuje na przykład wyraźnie na kategorię bezpieczeństwa. Asystent Google odnoszący się z szacunkiem do użytkownika smartfona wskazuje na pewne podzielane społecznie wzorce kulturowe. Trzeba przy tym pamiętać,

⁵ Mowa tu chociażby o takich wynalazkach, jak: malunki naścienne, pismo, druk, dysk twardy czy przechowywanie plików w chmurze.

że podmiotem je tworzącym nie są po prostu ludzie wyposażeni w narzędzia, lecz hybrydy człowieka z obiektem materialnym. W przypadku każdego rozwiązania wiele bytów pozostaje po prostu w ukryciu. Zadaniem badacza jest podjęcie analizy obejmującej całą ich sieć zależności na zasadzie symetrii. Należy uzmysłowić sobie, że władza jest rozłożona pomiędzy czynniki ludzkie i pozaludzkie, a stawianie między nimi opozycji mija się z celem.

Takie ujęcie problemu podmiotowości i sprawstwa znacząco różni się od większości dotychczasowych analiz politologicznych, wciąż mocno opartych na antropocentryzmie. W związku z postępującymi procesami globalizacyjnymi, szeroko zakrojonym rozwojem technonauki i coraz częstszych ingerencji w naturę człowieka, należy dokonać weryfikacji obowiązującej siatki kategorialnej. Przy analizie takich zjawisk, jak sprawowanie władzy, podejmowanie decyzji politycznych czy oddziaływanie grup interesów, konieczne jest uwzględnianie czynników pozaludzkich, świata materialnego. Żadne działanie polityczne nie byłoby bowiem możliwe bez zastosowania odpowiednich narzędzi. Szeroko pojętym przedmiotom należy przyznać należne im miejsce w polityce. Właśnie dlatego w niniejszym tekście postuluje się konieczność łącznego analizowania podmiotu i przedmiotu, ponieważ próby ich rozdzielania na poziomie teoretycznym (dość powszechne) nie mają żadnego odniesienia do praktyki życia.

Na podstawie powyższych rozważań stwierdza się, że:

1. Człowiek nie jest podmiotem w rozumieniu humanistycznym, lecz raczej hybrydycznym, ponieważ oprócz typowej dla niego zdolności do sprawstwa, intencjonalności czy świadomości jest w ogromnej mierze współkonstruowany przez technikę oraz inne czynniki o charakterze pozaludzkim. Razem stanowią więc one kolektyw, który determinuje wszelkie zmiany.
2. Podmiot ma więc charakter relacyjny, ponieważ właśnie poprzez relacje między wieloma elementami jest wytwarzany. Proces takiej konstrukcji jest ciągły i bardzo dynamiczny.
3. Nie jest to równoznaczne z końcem człowieka – jego istota się nie zmieniała. Został on wzbogacony o nowe możliwości, dzięki czemu ma większe zdolności sprawcze, ale sam również podlega sprawstwu pozaludzkiemu (wystarczy zabrać mu urządzenia, aby znacząco ograniczyć możliwości działania).

4. Kategoria sprawczości uległa znacznej ewolucji – od formy przynależnej ludziom, dokonującym transformacji rzeczywistości do współzależności oddziaływań między człowiekiem a otoczeniem zewnętrznym. Można spodziewać się, że sieć powiązań w przyszłości będzie jeszcze bardziej rozbudowana.
5. Człowiek, żeby zachować podmiotowość (przy uwzględnieniu oddziaływań otoczenia), musi sprawować większą kontrolę nad procesem rozwoju technonauki i przede wszystkim ponosić odpowiedzialność za tworzone rozwiązania. Tylko w ten sposób może zapobiec negatywnym konsekwencjom użytkowania artefaktów technicznych w przyszłości.
6. To nowe, relacyjne rozumienie podmiotowości i sprawstwa jest szczególnie ważne dla politologii – w analizach takich kategorii, jak władza, wpływ, przywództwo czy artykulacja interesów konieczne jest uwzględnienie roli otoczenia materialnego oraz jego wpływu na jednostkę i społeczeństwo. Dopiero postawienie problemów natury politycznej w perspektywie podmiot–przedmiot pozwoli na pełne ich zrozumienie.
7. Posługiwanie się racjonalnością przy sprawowaniu władzy w obliczu coraz większej sieciowości świata wymaga od podmiotu polityki nie tylko uświadomienia sobie własnej siły i niemocy, ale także uwzględnienia problemów natury aksjologicznej i wzięcia za nie odpowiedzialności.

Rozwój technologii sprawił, że maszyny wyręczają człowieka w wielu czynnościach, ale także mają coraz liczniejsze funkcje kontrolne, regulacyjne czy decyzyjne (Knapik, 2018, s. 48). Wystarczy zauważyć, jak często kluczowe decyzje podmiotów gospodarczych lub polityków podejmowane są na podstawie kalkulacji i prognoz obliczeniowych, stworzonych w dużej mierze przez komputery. Urządzenia dysponują możliwościami, które stanowią udogodnienie dla człowieka, ale powinny również budzić ostrożność. I choć nie jesteśmy w stanie się od nich uwolnić, stajemy się coraz częściej przedmiotem ich oddziaływań, a przyszłość opieramy przede wszystkim na ich rozwoju, to powinniśmy mieć świadomość ryzyka. Problem w tym, że nauki społeczne niezmiennie dostrzegają sprawcę wszelkich zmian wyłącznie w jednostce. Wydaje się więc, że w pierwszej

kolejności należałoby dokonać stosownej rekonceptualizacji pojęć, która stanowczo ułatwi zdefiniowanie zagrożeń w przyszłości. Obiecujący w tym zakresie jest rozwój badań w ramach nurtu STS (ang. *Science and Technology Studies*), skupiających się na ukazaniu złożoności relacji człowiek–technologie, które w polskiej nauce zaznaczyły swoje miejsce ze znacznym opóźnieniem⁶. Dopiero połączenie dorobku tej dyscypliny z dokonaniem współczesnej politologii może przynieść efekt w postaci skutecznej aktualizacji takich pojęć, jak podmiotowość czy sprawstwo podmiotowe.

PODSUMOWANIE

Postępujące procesy globalizacyjne, związane między innymi z rozwojem technonauki, sprawiły paradoksalnie, że człowiek stał się o wiele bardziej zależny od otoczenia zewnętrznego niż jeszcze kilka dekad wcześniej. Liczne artefakty techniczne, narzędzia i instrumenty, które zostały skonstruowane w celu zapanowania nad zjawiskami przyrodniczymi, ułatwienia codziennych czynności, ale także powiększenia możliwości poznawczych i analitycznych, stały się dla jednostki niezbędnym elementem życia. W efekcie podlega ona licznym oddziaływaniom ze strony czynników pozaludzkich. Powszechna w naukach społecznych, a zwłaszcza w politologii, perspektywa humanistyczna, która wszelkie sprawstwo przypisuje człowiekowi (traktowanemu jako aktywny podmiot zmian), staje się powoli nieadekwatna do realiów i wymaga weryfikacji. Nie dziwią więc coraz liczniejsze koncepcje, które do kategorii podmiotu zaliczają również czynniki pozaludzkie.

Dość silne oddziaływanie technologii na człowieka nie budzi raczej żadnych wątpliwości wśród badaczy, ale już kwestia kondycji ludzkiej we współczesnym świecie stanowi przedmiot licznych dyskusji. Czy koncepcje wieszczące nadejście postczłowieka mają odniesienie do rzeczywistości? W jaki sposób próby łączenia organizmu z urządzeniami mogą wpłynąć na istotę naszego jestestwa? Czy staniemy się bezwolnymi bytami?

---

⁶ Należy wspomnieć w tym miejscu chociażby o E. Bińczyk, E. Domańskiej, L. Porębskim, K. Abriszewskim, Ł. Afeltowiczu czy L. Zacherze.

O ile obawy dotyczące całkowitego uprzedmiotowienia człowieka wydają się mocno przesadzone, to niewątpliwie trzeba przyznać, że nastąpiły wyraźne przeobrażenia w zakresie jego sprawczości. Podmiotem wszelkich zmian jest bowiem nadal człowiek, ale w połączeniu z czynnikami pozaludzkimi – razem stanowią hybrydyczną sieć, która aktywnie modyfikuje rzeczywistość. Należy sobie wreszcie uświadomić, że niezależność jednostki i jej nadrzędność w stosunku do materii to ułuda, która implikuje od wieków zdecydowanie zawężone postrzeganie świata. Dopiero dostrzeżenie siły wzajemnych oddziaływań pomiędzy ludźmi i ich otoczeniem pozwoli nam prawidłowo zdefiniować liczne zagrożenia, również natury moralnej, i przygotować się do nich, ale też dostrzec szanse rozwoju w przyszłości, które niewątpliwie są związane z postępowaniem w zakresie technonauki. A to już ważne zadanie dla sfery polityki.

BIBLIOGRAFIA

- Bakke, M. (2012). *Bio-transfiguracje. Sztuka i estetyka posthumanizmu*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Bińczyk, E. (2012). *Technonauka w społeczeństwie ryzyka*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.
- Clark, A., & Chalmers, D.J. (1998). The extended mind. *Analysis*, 58 (1), 7-19. <https://doi.org/10.1093/analys/58.1.7>
- Ellul, J. (1974). Technika – umiejscowienie zjawiska. W: A. Siciński (red.), *Technika a społeczeństwo* (s. 195-223). Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Falborska, J. (1986). Determinizm techniczny Jacquesa Ellula. W: L. Zacher (red.), *Filozofowie o technice. Interpretacje dawne i współczesne* (s. 167-188). Warszawa: RSW „Prasa-Książka-Ruch”.
- Hall, E. (1987). *Bezgłówny język*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Hassan, I. (1977). Prometheus as Performer: Toward Posthumanism Culture? *The Georgia Review*, 31, (4), 830-850.
- Jelewska, A. (2013). *Ekotopie. Ekspansja technokultury*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Kiepas, A. (2020). Człowiek w świecie procesów cyfryzacji – współczesne wyzwania i przyszłe skutki. *Filozofia i nauka. Studia filozoficzne i interdyscyplinarne*, 8(1), 155-174.

- Kiepas, A. (2017). *Filozofia techniki w dobie nowych mediów*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Kil, A. (2012). Nowe media jako nasi współlnicy. O sprawczości technologii na podstawie myśli Bruno Latoura. *Teksty Drugie*, 6, 358-372.
- Knapik, R. (2018). *Sztuczny Bóg. Wizerunki technologicznej osobliwości w (pop)kulturze*. Poznań: Instytut Kultury Popularnej.
- Kowalczyk, A. (2010). Wspólnota poszerzona – spotkania ludzkich i pozaludzkich aktorów. *Praktyka teoretyczna*, 1, 116-135.
- Krajewski, M. (2013). Są w życiu rzeczy... Szkice z socjologii przedmiotów. Warszawa: Fundacja Nowej Kultury Bęc Zmiana.
- Krzysztofek, K. (1999). Człowiek posthumanistyczny? *Kultura Współczesna*, 19, 18-35.
- Krzysztofek, K. (2015). Człowiek-społeczeństwo-technologie. Między humanizmem a transhumanizmem i posthumanizmem. *Ethos*, 28, nr 3 (111), 191-213.
- Krzysztofek, K. (2016). Sprawczość ludzka, transludzka i postludzka w społeczeństwie nasyconym technologicznie. W: L. Zacher (red.), *Moc sprawcza ludzi i organizacji* (s. 329-371). Warszawa: Wydawnictwo Poltext.
- Latour, B. (2011). *Nigdy nie byliśmy nowoczesni. Studium z antropologii symetrycznej*. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Nowe zmysły (2019, styczeń). *Newsweek. Wydzanie specjalne*, 1, 25.
- Romanowska, D. (2019, maj). Poprawianie natury. *Newsweek. Wydzanie specjalne*, 5, 117-119.
- Stankiewicz, P. (2015). Klasyczna i partycypacyjna ocena technologii. *Studia BAS*, 3(43), 35-54.
- Winner, L. (1986). Do artifacts have politics? W: L. Winner, *The Whale and the Reactor: A Search for Limits in an Age of High Technology* (s. 19-39). Chicago: University of Chicago Press.
- Zacher, L. (2013). Człowiek utechniczony i zwirtualizowany w hybrydowym świecie. W: L. Zacher (red.), *Wirtualizacja – problemy, wyzwania, skutki* (s. 111-127). Warszawa: Wydawnictwo Poltext.
- Zawojski, P. (2017). Posthumanizm, czyli humanizm naszych czasów. *Kultura i Historia*, 32, 68-76.

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Horyzonty Polityki
2021, Vol. 12, N° 39

PAULINA PUKIN-SOWUL

<http://orcid.org/0000-0002-2162-079X>
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
paulina.pukin@uwm.edu.pl

DOI: 10.35765/HP.2015

Strefa euro a utrata autonomii krajowej władzy polityki ekonomicznej

Streszczenie

CEL NAUKOWY: Celem artykułu jest przedstawienie zależności pomiędzy utworzeniem strefy euro a utratą autonomii krajowej władzy polityki monetarnej w państwach członkowskich Unii Europejskiej. Refleksja nad tym zagadnieniem jest próbą wyjaśnienia procesów zachodzących we współczesnych powiązaniach polityka–ekonomia.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: W artykule skoncentrowano się na przedstawieniu wpływu przystąpienia i uczestnictwa w strefie euro na konsekwencje utraty autonomii krajowej polityki gospodarczej. Wykorzystano krytyczną analizę źródeł naukowych oraz *case study*.

PROCES WYWODU: Artykuł zaczyna się szkicem przedstawiającym założenia teoretyczne na temat międzynarodowej integracji gospodarczej, w dalszej części tekstu analizowany jest przede wszystkim przykład strefy euro.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Kraj przystępujący do strefy euro zobligowany jest do zrezygnowania częściowo z autonomicznej polityki monetarnej. Ostateczny bilans korzyści oraz zagrożeń wynikających z wprowadzenia euro powinien obejmować również inne kwestie społeczno-ekonomiczne oraz polityczne.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: Przed wprowadzeniem euro w Polsce eksperci powinni przeprowadzić analizy ekonomiczno-polityczne

Sugerowane cytowanie: Pukin-Sowul, P. (2021). Strefa euro a utrata autonomii krajowej władzy polityki ekonomicznej. *Horyzonty Polityki*, 12(39), 127-140. DOI: 10.35765/HP.2015.

dotyczące korzyści i zagrożeń wynikających z przystąpienia do unii walutowej. Ekonomisci powinni skoncentrować się m.in. na wpływie utraty polityki monetarnej na gospodarkę kraju.

SŁOWA KLUCZOWE:

integracja gospodarcza, integracja monetarna,
polityka ekonomiczna, Unia Europejska

Abstract

THE EUROZONE AND THE LOSS OF THE AUTONOMY
OF THE NATIONAL POWER OF ECONOMIC POLICY

RESEARCH OBJECTIVE: The aim of the article is to present the relationship between the creation of the euro area and the loss of autonomy of the national authority of monetary policy in the Member States of the European Union. Reflection on this issue is an attempt to explain the processes taking place in contemporary relations between politics and economics.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The article focuses on the impact of the accession and participation in the euro area on the consequences of the loss of autonomy of the national economic policy. A critical analysis of scientific sources and a case study were used.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The article begins with a sketch presenting theoretical assumptions on international economic integration. Next, the example of the euro area is primarily analyzed.

RESEARCH RESULTS: A country joining the euro area is obliged to partially give up its autonomous monetary policy. The final balance of benefits and risks of introducing the euro should also cover other socio-economic and political issues.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, RECOMMENDATIONS: Before the introduction of the euro in Poland, experts should conduct economic and political analyzes of the benefits and threats of joining the monetary union. Economists should focus, inter alia, on the impact of the loss of monetary policy on the country's economy.

KEYWORDS:

economic integration, Monetary integration,
Economic policy, The European Union

WSTĘP

We współczesnej gospodarce następują liczne zmiany w stosunkach międzynarodowych (Stosic-Mihajlovic, Trajkovic, 2016, s. 18). Charakterystycznym elementem XXI wieku jest globalizacja rozumiana jako wieloaspektowe zjawisko obejmujące takie wymiary, jak: gospodarczy, społeczny, polityczny, technologiczny oraz kulturowy (Riaz, Hassan i Quadri, 2014, s. 607). Pojęcie to ma ambiwalentny wydźwięk znaczeniowy. Głównymi konsekwencjami globalizacji jest wzrost zintegrowania oraz powiązań gospodarek państwowych. Jednak równocześnie występuje wiele zagrożeń wynikających z globalizacji – np. nierówności społeczno-gospodarcze państw oraz obywateli poszczególnych regionów świata (Lee i Vivarelli, 2006, s. 2). Obecnie na całym świecie można odnaleźć wiele przykładów międzynarodowej integracji polityczno-ekonomicznej. Przykładem takiego bardzo wysokiego poziomu integracji jest Unia Europejska. Istnieje jednak również wiele innych organizacji zrzeszających państwa na wszystkich zamieszkałych kontynentach: Azji, Ameryce Północnej i Południowej oraz w Afryce (Koné, 2012, s. 393). Różnią się one pod względem fazy integracji gospodarczej.

Po drugiej wojnie światowej zostało wyłonionych kilka państw (USA, kraje Europy Zachodniej oraz Japonia), które stały się dominującymi podmiotami na świecie. Większość tych państw odgrywa wciąż znaczącą rolę w światowej gospodarce i poprzez międzynarodową kooperację ma kluczowy wpływ na politykę i gospodarkę mniejszych, zależnych od siebie państw (Starrs, 2013, s. 817).

Temat Unii Europejskiej jest bardzo często poruszany przez naukowców. Przedstawiciele różnych dyscyplin tworzą własne oraz interdyscyplinarne koncepcje, m.in. na temat integracji europejskiej. Do głównych teorii kooperacji w UE zaliczane są przede wszystkim: federalizm, funkcjonalizm oraz neofunkcjonalizm (Czaputowicz, 2008, s. 328-329).

Zagadnienie integracji monetarnej jest również bardzo istotne ze względu na zobligowanie Polski do przystąpienia do strefy euro. W związku z powyższym celem artykułu jest przedstawienie zależności pomiędzy utworzeniem strefy euro a utratą autonomii krajowej władzy polityki monetarnej w państwach członkowskich Unii Europejskiej. Refleksja nad tym zagadnieniem jest próbą wyjaśnienia

procesów zachodzących we współczesnych powiązaniach polityka–ekonomia. W artykule skoncentrowano się na przedstawieniu wpływu przystąpienia i uczestnictwa w strefie euro na konsekwencję utraty autonomii krajowej polityki gospodarczej. Wykorzystano w tym celu krytyczną analizę źródeł naukowych oraz *case study*.

UNIA WALUTOWO-GOSPODARCZA JAKO PRZYKŁAD MIĘDZYNARODOWEJ INTEGRACJI

Rozważania na temat unii walutowo-gospodarczej warto rozpocząć od zdefiniowania pojęć dotyczących integracji. Są one niejednoznaczne i mogą być różnie interpretowane, w zależności od przedmiotu badań wybranej dyscypliny naukowej. Niemniej jednak słowo integracja pochodzi od łacińskiego czasownika *integratio*, który rozumiany był jako połączenie czy też stworzenie całości z kilku elementów (Barburska, 2018, s. 14).

Integrację gospodarczą można rozpatrywać zarówno jako efekt, jak i kluczowe uwarunkowanie współczesnej gospodarki. Znaczna część autorów odnosi kooperację do stosunków międzynarodowych, a definicje tego pojęcia opierają się na założeniach Ballasa’ego (Churski, 2018, s. 1). Ekonomista ten zdefiniował integrację jako połączenie części w jedną całość. W literaturze ekonomicznej termin „integracja gospodarcza” nie ma tak jednoznacznego znaczenia. Z jednej strony za pewną jej formę uważa się samo istnienie stosunków handlowych między niezależnymi gospodarkami narodowymi; z drugiej oznacza całkowite ekonomiczne zjednoczenie państw. Integracja gospodarcza może przybierać kilka form reprezentujących różne stopnie integracji (Ballasa, 1991, s. 176). W literaturze przedmiotu, opierając się na ewolucji współpracy w ramach ugrupowania europejskiego, wspomina się o pięciu etapach integracji ekonomicznej: strefa wolnego handlu, unia celna, wspólny rynek, unia gospodarcza oraz nieco wyższy poziom współpracy, tj. unia gospodarcza i walutowa. Większość organizacji na świecie spełnia maksymalnie cechy charakterystyczne wspólnego rynku (Liviu, 2012, s. 56).

Integracja monetarna rozumiana jest natomiast jako proces zmierzający do osiągnięcia pełnej wymienialności walut, a w etapie finalnym do wprowadzenia wspólnej waluty w ramach porozumienia

integracyjnego (Dorożyński, 2010, s. 19). Unia walutowa charakteryzuje się tym, iż odrębne jednostki administracyjne mają wspólną walutę (Balcerowicz, s. 86). Należy zaznaczyć, że unia walutowa to określenie bardzo wysokiego stopnia międzynarodowej integracji, która charakteryzuje się wykorzystywaniem jednej waluty, a państwa, które są członkami unii monetarnej, podlegają ponadnarodowej instytucji – bankowi centralnemu. Właśnie ten ostatni element wyróżnia strefę euro jako rzeczywistą unię walutową. Warto jednak wspomnieć, że Unii Europejskiej nie można nazwać unią walutową, ponieważ nie wszystkie kraje członkowskie przyjęły euro do oficjalnego obiegu (Ryan Loughlin, 2018, s. 716).

KORZYŚCI ORAZ ZAGROŻENIA WYNIKAJĄCE Z INTEGRACJI MONETARNEJ, ZE SZCZEGÓLNYM UWZGLĘDNIENIEM UTRATY AUTONOMII POLITYKI MONETARNEJ

Powiązania monetarne odgrywają istotną rolę we współczesnej gospodarce (Puszer, 2014, s. 81-82). W literaturze przedmiotu można spotkać się z wieloma analizami korzyści oraz zagrożeń wynikających z powiązań walutowych. Często są one oparte głównie na konkretnym powiązaniu walutowym (np. wprowadzeniu wspólnego pieniądza w Europie). Poszczególne szkoły ekonomiczne różnie postrzegają pojawienie się powiązań gospodarczych o niższym stopniu kooperacji. Często zauważa się, że poszczególne reżimy walutowe mają ambiwalentny wpływ na gospodarkę. Politycy państw słabiej rozwiniętych, zauważając nieefektywność własnej polityki krajowej, uzależniają państwa się od większych gospodarek. Takie działanie ma na celu zwiększenie dyscypliny monetarnej, dzięki czemu następuje poprawa skuteczności polityki pieniężnej i następuje zmniejszenie inflacji (Ialnazov, Nenovsky, 2001, s. 39). Natomiast na podstawie doświadczeń państw azjatyckich, które zdecydowały się na dolaryzację, można zauważyć, że to powiązanie przyczyniło się do: ustabilizowania waluty, poprawy warunków finansowych dla sektora finansowego oraz wzrostu gospodarczego (Suyanto, 2004, s. 43-47).

Unia monetarna może przynieść wiele korzyści. Do głównych z nich można zaliczyć: eliminację kosztów transakcyjnych oraz ryzyka walutowego, redukcję niepewności ekonomicznej oraz wzrost wiarygodności makroekonomicznej, zmniejszenie stóp procentowych, wzrost powiązań gospodarczych i integracji międzypaństwowej oraz pobudzenie rozwoju społeczno-ekonomicznego. Eliminacja ryzyka walutowego może przyczynić się do wzrostu inwestycji oraz rentowności (Sporek, 2015, s. 11). W zagranicznej literaturze przedmiotu do kluczowych pozytywnych konsekwencji przyjęcia europejskiej waluty zaliczane są: wzrost efektywności mikroekonomicznej (przede wszystkim dotyczy ona przedsiębiorstw), eliminacja kosztów transakcyjnych oraz wahań kursów walutowych, wzrost handlu zagranicznego, efektywna alokacja kapitału, rosnąca konkurencja, przejrzystość cen, zmniejszenie zagrożenia wynikającego z niestabilności waluty krajowej i zwiększenie prawdopodobieństwa występowania niskiej inflacji dzięki prowadzeniu polityki monetarnej przez Europejski Bank Centralny (Stankovic, 2013). Mundell (1973) uznał, że głównymi korzyściami z wprowadzenia wspólnej waluty w Europie będą: seniorat wynikający z tworzenia pieniądza międzynarodowego, ochrona przez dalszą ekspansją dolara amerykańskiego, wzrost kontroli nad europejską podażą pieniądza i jego znaczeniu w gospodarce światowej oraz wprowadzenie nowego instrumentu, dzięki któremu można byłoby poprawić bilans płatności. Natomiast McKinnon (1963) wymienił kilka korzyści z utworzenia optymalnego obszaru walutowego, tj. zapewnienie pełnego zatrudnienia i zbilansowanych płatności międzynarodowych oraz wewnętrznego poziomu cen.

Warto skoncentrować się na analizie konsekwencji wprowadzenia euro. Jej utworzenie było jedną z najistotniejszych zmian i wyzwań we współczesnych finansach międzynarodowych oraz bardzo ważnym krokiem do integracji europejskiej (Sawyer, 2006, s. 31). Ryan i Louglin (2018) uznali, że strefa euro jest interesującym obszarem także ze względu na spełnienie dwóch kryteriów unii walutowej: wykorzystywanie wspólnego pieniądza oraz podleganie członków unii walutowej ponadnarodowej instytucji – bankowi centralnemu. Właśnie ten ostatni element wyróżnia strefę euro jako rzeczywistą unię walutową. Niepowtarzalność europejskiego obszaru walutowego nie oznacza, że strefa euro stała się doskonałą unią lub optymalnym

obszarem walutowym. Przy tworzeniu tej strefy nie uwzględniono historycznych problemów powiązań walutowych, np. sprzeczności interesów poszczególnych państw ugrupowania, nierówności i zróżnicowanej ważności krajów oraz wysokich kosztów i zagrożeń wynikających z braku koordynacji polityczno-ekonomicznej w ugrupowaniu (Pukin, 2020, s. 166). Ekonomiści uznali, że kluczowe problemy strefy euro związane są z niepewną konstrukcją unii walutowej, w tym braku mechanizmów umożliwiających radzenie sobie z szokami asymetrycznymi i zbyt zróżnicowanymi sytuacjami społeczno-gospodarczymi (Ryan, Louglin, 2018, s. 710).

W literaturze przedmiotu wspomina się o tym, że utrata polityki monetarnej jest najistotniejszym kosztem wynikającym z wprowadzenia pieniądza międzynarodowego. Brak samodzielności prowadzenia polityki pieniężnej wynika z koncepcji trójkąta niemożności (ang. *impossible trinity*) oraz teorii optymalnych obszarów walutowych, które ukazują utratę autonomii polityki monetarnej jako długookresowy koszt z wprowadzenia wspólnej waluty. Trójkąt niemożności wskazuje na brak warunków wystąpienia zarówno autonomicznej polityki monetarnej, sztywnej waluty oraz swobodnego przepływu kapitału (Buigut, 2010, s. 62). Utrata samodzielnej polityki pieniężnej w kontekście Teorii Optymalnych Obszarów Walutowych (TOOW) podkreśla nieskuteczność wspólnej polityki monetarnej w przypadku wystąpienia szoku asymetrycznego w unii walutowej (Bukowski, 2013, s. 24). Nieskuteczna polityka pieniężna ponadnarodowej instytucji może przyczynić się do zwiększenia niepewności poziomu rozwoju gospodarczego oraz kosztów opieki społecznej, wynikających z wahań cyklu koniunkturalnego (Gradzewicz, Makarski, 2009, s. 4). Jest to jeden z kluczowych problemów strefy euro, ponieważ nie jest ona optymalnym obszarem walutowym, a utrata autonomii polityki monetarnej jest zagrożeniem w przypadku wystąpienia szoków makroekonomicznych, które odnotowano wielokrotnie w państwach członkowskich Unii Europejskiej (Pukin, 2019, s. 114). Plümper i Troeger (2006) stwierdzili, że państwa UE z derogacją również tracą autonomię polityki monetarnej, co zwiększa zagrożenia wynikające z niewprowadzenia przez nich wspólnej waluty. Zgodnie z badaniami ekonomistów zmniejszenie skuteczności polityki pieniężnej krajów unijnych, które jeszcze nie przystąpiły do strefy euro, jest bardzo duże zwłaszcza dla małych państw o wysokim

stopniu otwartości i dużej wymianie handlowej z krajami strefy euro (Plümper i Troeger, 2006, s. 213).

Nieosiągalność korzyści z autonomicznej polityki monetarnej przy wprowadzeniu wspólnej waluty tłumaczona jest trójką niemożności. Problem został rozpowszechniony przez twórcę tej reguły R. Mundella. Kanadyjski ekonomista uznał, że realizacja wszystkich celów (sztywny kurs walutowy, autonomiczna polityka monetarna oraz swobodny przepływ kapitału) jest niemożliwa, dlatego wybór priorytetów wskazuje na hierarchię interesów polityków (Benczes, 2013, s. 83). W przypadku usztywnienia kursu walutowego pomiędzy przynajmniej dwoma krajami i swobodnym przepływie kapitałowym, jak ma to miejsce w strefie euro, niemożliwe jest stosowanie autonomicznej polityki monetarnej. W literaturze pojawia się także przykład państw prowadzących autonomiczną politykę monetarną, które mają możliwość swobodnego przepływu kapitału z innymi krajami. W takiej sytuacji niemożliwe jest stosowanie sztywnego kursu walutowego (Aizenman i Ito, 2014, s. 24). Kozłowska (2015) uznała, że niespełnienie kryteriów optymalizacji TOOW skutkuje utrudnieniem prowadzenia wspólnej polityki pieniężnej w strefie euro. Konsekwencją zróżnicowania sytuacji makroekonomicznej i zbyt niskiej zbieżności ekonomicznej krajów należących do europejskiej unii walutowej jest to, że stopa procentowa wyznaczona przez EBC w niektórych państwach może mieć wartość optymalną, natomiast w pozostałych nie (Kozłowska, 2015, s. 22). Jest to zgodne ze stwierdzeniem, że nie zawsze wspólna polityka monetarna jest odpowiednia dla wszystkich (częściej używa się angielskiego określenia *one size does not fit all*). Jedna polityka może być nieefektywna, jeżeli część regionów jej podlegających ma zróżnicowane cele polityczno-gospodarcze albo obszary są nierówne pod względem społeczno-ekonomicznym. W takich sytuacjach regiony nie powinny wiązać się wspólną polityką (Wang, 2015, s. 1).

Państwa, które wprowadziły euro, musiały oddać znaczną część autonomii polityki monetarnej na rzecz Europejskiego Banku Centralnego (EBC). Głównym zadaniem EBC jest przeciwdziałanie zbyt wysokiej inflacji oraz deflacji. Efektywność tego banku jest kontrowersyjna (Matysiak, 2018, s. 89). Z jednej strony, jako jeden z pierwszych banków centralnych zareagował na objawy kryzysu finansowego, z drugiej podkreśla się w literaturze przedmiotu, iż jego działania

były mało skuteczne. Dużym utrudnieniem w działaniu EBC było to, że jest to bank kilkunastu państw o zróżnicowanej sytuacji makroekonomicznej, w których dodatkowo wystąpiły szoki asymetryczne (Żywiecka, 2011, s. 265-270). Ponadto na podstawie doświadczeń Polski w czasie kryzysu gospodarczego można stwierdzić, iż płynny kurs walutowy umożliwił utrzymanie międzynarodowej konkurencyjności ekonomicznej kraju. Polska – jako jeden z nielicznych krajów Unii Europejskiej – potrafiła utrzymać wzrost gospodarczy w czasie kryzysu gospodarczego. Zupełnie inaczej wyglądała sytuacja państw, które wcześniej usztywniły między sobą kurs walutowy. Kraje członkowskie strefy euro nie potrafiły poradzić sobie z wystąpieniem szoku makroekonomicznego (Zbierzchowska, 2010, s. 48-49).

Dodatkowym powodem nieskuteczności polityki monetarnej jest dominacja Niemiec w europejskim obszarze walutowym, która trwa od czasu utworzenia banku centralnego. Co ciekawe, uzasadnieniem stworzenia strefy euro była dominacja niemieckiej waluty po drugiej wojnie światowej w Europie. Dominacja Niemiec utrzymała się w strefie euro. Niemiecki interes wciąż odgrywa znaczącą rolę w tworzeniu strategii EBC, co powoduje, że w przypadku wystąpienia szoku makroekonomicznego w strefie euro bank centralny najprawdopodobniej zdecyduje się na stworzenie możliwości przywrócenia równowagi w Niemczech, pomijając sytuację pozostałych krajów ugrupowania (Mikhel, 2012, s. 101).

Problem utraty polityki monetarnej jest również istotny dla państw Europy Środkowo-Wschodniej, które przystąpiły do Unii Europejskiej w 2004 roku. Część z nich wprowadziło euro. Przykładem może być Słowacja. W tym kraju 16 lipca 2003 roku uchwalono strategię wprowadzenia euro, natomiast w roku następnym ustalono z Narodowym Bankiem Słowacji plan konwergencji gospodarczej, w tym spełnienia kryteriów zbieżności. Przystąpienie Słowacji do strefy euro wymagało zmiany prawa krajowego. Modyfikacja legislacji została podzielona na trzy elementy. Po pierwsze, należało wprowadzić nowe regulacje o ogólnej specyfice, które koncentrowały się przede wszystkim na ładzie prawnym Słowacji. Wprowadzono tzw. ustawę horyzontalną, zgodnie z którą uchwalono, że euro stanie się prawnym środkiem płatniczym na terytorium kraju oraz ograniczono znaczenie Narodowego Banku Słowacji na rzecz Europejskiego Banku Centralnego. Następnie przeprowadzono nowelizację przepisów

dotyczących różnych dziedzin prawa odnoszących się do waluty kraju (np. prawa finansowego, handlowego). Trzecia grupa legislacyjna dotyczyła aktów o mniejszym znaczeniu (Dąbkowska, 2019, 33-34). Skuteczna realizacja tego planu umożliwiła wprowadzenie euro w 2008 roku (Adamiec, 2010, s. 6-7). Warto również podkreślić, że Narodowy Bank Słowacji wprowadził wiele zadań w celu ograniczenia nieuczciwych praktyk, które mogłyby przyczynić się do nieuzasadnionego wzrostu cen. Jedną z nich było podawanie cen zarówno w koronach, jak i w euro przez 17 miesięcy (niecałe pół roku przed przystąpieniem do strefy euro oraz prawie rok po wprowadzeniu euro (Czech, 2005, s. 59). Ocena przystąpienia Słowacji do strefy euro w czasie kryzysu gospodarczego często rozpatrywana jest z punktu widzenia wyznawanych wartości. Z jednej strony zwolennicy euro podkreślają znaczenie stabilności waluty, z drugiej przeciwnicy dostrzegają, że aktywność EBC miała na celu wsparcie krajów EU-15 i nie wzięła pod uwagę uwarunkowań ekonomicznych m.in. Słowacji, wskutek czego aktywność ekonomiczna tego kraju zdecydowanie osłabiła się. Brak autonomicznej polityki monetarnej również uniemożliwił wykorzystanie np. deprecjacji w celu zwiększenia konkurencyjności gospodarki danego kraju.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ

Kluczowymi elementami współczesnej gospodarki są integracja oraz globalizacja. Międzynarodowa kooperacja ekonomiczna przyczynia się do wzrostu powiązań gospodarczych, w tym walutowych.

Integracja opierająca się na wspólnej walucie wiąże się zarówno z pozytywnymi, jak i negatywnymi konsekwencjami. Korzyściami z ujednoczenia waluty są bezpośrednie oraz pośrednie skutki eliminacji ryzyka walutowego, takie jak np.: zmniejszenie kosztów transakcyjnych, ograniczenie niepewności prowadzenia międzynarodowej aktywności ekonomicznej oraz wzrost handlu i PKB. Negatywne konsekwencje związane są przede wszystkim z utratą autonomii polityki monetarnej.

Na przykładzie strefy euro można zauważyć, że utrata polityki monetarnej może być znacznym zagrożeniem, co wynika z kilku przesłanek.

Po pierwsze, strefa euro nie jest optymalnym obszarem walutowym, wskutek czego oddanie suwerenności na rzecz ponadnarodowej instytucji uniemożliwia poradzenie sobie z szokami makroekonomicznymi.

Po drugie, zgodnie z trójkątem niemożności brakuje warunków wystąpienia zarówno autonomicznej polityki monetarnej, jak i sztywnej waluty oraz swobodnego przepływu kapitału.

Po trzecie, efektywna wspólna polityka monetarna dla 19 państw o zróżnicowanym poziomie społeczno-ekonomicznym nie jest możliwa zgodnie z założeniem *one size does not fit for all*.

Działalność Europejskiego Banku Centralnego jest bardzo często oceniana negatywnie, ponieważ europejski obszar walutowy składa się ze zróżnicowanych państw pod względem ekonomicznym, wskutek czego jego aktywność jest utrudniona.

WNIOSKI

Wprowadzenie euro może mieć zarówno pozytywne, jak i negatywne konsekwencje o charakterze ekonomicznym, społecznym oraz politycznym. Sceptycy wspólnej waluty wskazują, że utrata polityki monetarnej jest jednym z najważniejszych zagrożeń przystąpienia do strefy euro. Brak samodzielności prowadzenia polityki pieniężnej wynika z koncepcji trójkąta niemożności oraz TOOW. Jest to jeden z kluczowych problemów strefy euro, ponieważ nie jest ona optymalnym obszarem walutowym, a utrata autonomii polityki monetarnej jest zagrożeniem w przypadku wystąpienia szoków makroekonomicznych. Na podstawie doświadczenia Słowacji można zauważyć, że kraj ten przed przystąpieniem do strefy euro był zobligowany do znacznej zmiany przepisów legislacyjnych dotyczących polityki monetarnej, utraty części polityki monetarnej Narodowego Banku Słowacji na rzecz Europejskiego Banku Centralnego, a aktywność EBC nie uwzględnia uwarunkowań ekonomicznych Słowacji.

BIBLIOGRAFIA

- Adamiec, J. (2010). Wpływ wprowadzenia euro na wskaźniki gospodarcze i sytuację konsumentów na przykładzie Irlandii i Słowacji : wnioski dla Polski. *Analizy BAS*, 13(38), 1-12.
- Aizenman, J. i Ito, H. (2014). The More Divergent, the Better? Lessons on Trilemma Policies and Crises for Asia. *Asian Development Review*, 31(2), 21-54. https://doi.org/10.1162/ADEV_a_00030
- Balcerowicz, L. (2012). Problemy strefy euro. 2012. *Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny*, 1, 81-87. DOI: 10.14746/rpeis.2012.74.1.6.
- Barburska, O. (2018). Jak jednoczyła się Europa – geneza integracji europejskiej. W: E. Latoszek, M. Proczek, A. Szczerba-Zawada, A. Maślóń-Oracz, K. Zajączkowski (red.), *Unia Europejska. Istota, szanse, wyzwania*. Warszawa: Wyd. CeDeWu sp. z o.o.
- Benczes, I. (2014). The theory of optimum currency areas. W: T. Palánkai (red.), *The economics of global and regional integration* (s. 83-95). Budapeszt: Akademiai Kiado.
- Buigut, S. (2010). Loss of Monetary Policy Autonomy and Public Attitude toward Monetary Union. *Journal of International and Global Economic Studies*, 2 (2), 61-76.
- Bukowski, S. (2013). *Integracja rynków finansowych w Unii Europejskiej: Czechy, Polska, Słowacja, Słowenia, Węgry – obszar euro*. Radom: Instytut Naukowo-Wydawniczy „Spatium”.
- Burange, L.G., Ranadive, R.R. (2011). The evolution of exchange rate regimes: a review. *Working Paper of University of Mumbai*, 36(9), 1-59.
- Churski, P. (2018). Międzynarodowa integracja gospodarcza jako megatrend współczesnych przemian czynników rozwoju w Europie. *Studia PAN*, 184(6), 29-42.
- Czaputowicz, J. (2008). *Teorie stosunków międzynarodowych. Krytyka i systematyzacja*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Czech, K. (2012). Rozwój strefy euro z perspektywy wybranych państw – wnioski dla Polski, *Studia Ekonomiczne Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach*, 123, 53-67.
- Dąbkowska N. (2019). Wstąpienie państwa do strefy euro – korzyści i niebezpieczeństwa, na przykładzie Słowacji. *Przegląd naukowo-metodyczny. Edukacja dla bezpieczeństwa*, 3(44), 31-44.
- Desquillet, J-B., Hefeker, C. (2007). The Stabilizing Role of a Dual Currency Board. *LEO Working Papers*, 1654, 1-25.
- Gradzewicz, M., Makarski, K. (2009). The macroeconomic effects of losing autonomous monetary policy after the euro adoption in Poland. *National Bank of Poland Working Paper*, 58, 1-42. DOI: 10.2139/ssrn.1752227.

- Ialnazov, D., Nenovsky, N. (2001). The Currency Board and Bulgaria's Accession to the European Monetary Union. *The Kyoto University Economic Review*, 70, 31-48.
- Koné, S. (2012). Is Economic Integration Between Developing Countries a Singular Process? *Journal of Economic Integration*, 27(3), 386-409. DOI: 10.11130/jei.2012.27.3.386.
- Kozłowska, J. (2015). Polityka Europejskiego Banku Centralnego w dobie kryzysu finansowego. *Zeszyty Naukowe Firma i Rynek*, 1(48), 19-32.
- Matysiak P. (2018). Niestandardowe instrumenty polityki monerarnej stosowane przez Europejski Bank Centralny. W: E. Gruszewska, K. Karpinska, A. Protasiewicz, *Współczesne problemy ekonomiczne w badaniach młodych naukowców. Wzrost, rozwój i polityka gospodarcza* (tom I) (s. 88-99). Białystok: Polskie Towarzystwo Ekonomiczne.
- McKinnon, R. (1963). Optimum Currency Area. *American Economic Review*, 53(4), 717-725.
- Mikhel, R. (2012). German influence on the EU monetary policy. *Jaunųjų mokslininkų darbai*, 4(37), 101-107.
- Mundell, R. (1973). A plan for a European currency. W: H.G. Johnson I A.K. Swoboda (red.), *The Economics of Common Currencies* (s. 143-176). Crows Nest: Allen and Unwin.
- Lee, E. i Vivarelli, M. (2006). The Social Impact of Globalization in the Developing Countries. *IZA DP*, 1925, 1-28.
- Liviu, C.A. (2012). The economic integration: concept and end of process. *Theoretical and Applied Economics*, 10(575), 55-70.
- Plümper, T., Troeger V.E. (2006). The Euro and Monetary Policy Autonomy in European Non-Euro Countries. *European Union Politics* 7(2), 213-234. DOI: 10.1177/1465116506063708.
- Pukin, P. (2019). Wpływ wprowadzenia euro na handel państw członkowskich unii monetarnej. *Catallaxy*, 4(2), 113-122. DOI: 10.24136/cxy.2019.007.
- Pukin P. (2020). Dimensions of Culture and the Size of the Shadow Economy in the Member States of the European Union. *Olsztyn Economic Journal*, 15(2), 165-173. DOI: 10.31648/oej.5839.
- Puszer, B. (2014). The euro as an international currency in the official sector. *Journal of Economics and Management*, 16, 78-96.
- Riaz Mir, U., Mahnaz Hassan, S. i Quadri, M.M. (2014). Understanding Globalization and its Future: An Analysis. *Pakistan Journal of Social Sciences*, 34(2), 607-624.
- Ryan, J., Loughlin, J. (2018). Lessons from historical monetary unions – is the European monetary union making the same mistakes? *International Economics and Economic Policy*, 15, 709-725. DOI: 10.1007/s10368-018-0416-8.

- Sawyer, M. (2006). Understanding Globalization and its Future: An Analysis.Future Possibilities. *World Economic Review*, 6, 31-43.
- Sporek, T. (2015) Perspektywy i konsekwencje wprowadzenia euro w Polsce – bilans korzyści i kosztów. *Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach*, 228, 7-21.
- Stankovic, M. (2013). The advantages of being a member of the European Monetary Union and its influence on trade in the Eurozone. *Skola biznesa*, 2, 30-46. DOI: 10.5937/skolbiz1302030S.
- Starrs, S. (2013). American Economic Power Hasn't Declined—It Globalized! Summoning the Data and Taking Globalization Seriously. *International Studies Quarterly*, 57, 817-830. DOI: 10.1111/isqu.12053.
- Stosic-Mihajlovic, L., Trajkovic, S. (2016). Modern economy: Features and developments. *Journal of Process Management New Technologies*, 4(2), 17-25. DOI: 10.5937/JPMNT1602017S.
- Suyanto, B. (2004). Currency board arrangements: arguments for and against adoption in Indonesia. *Jurnal Ekonomi & Pendidikan*, 2(1), 22-51. DOI: 10.21831/jep.v1i2.661.
- Tkalec, M., Vizek, M., Ivanov, M. (1999). The Determinants of Financial Euroization in a Post- Transition Country: Do Threshold Effects Matter? *Finance a Uver*, 61(3), 230-251. DOI: 10.2298/pan1301089t.
- Wang, S. (2015). One size does not fit all: the need for flexibility in policy responses to slow growth. *Wang China Finance and Economic Review*, 3(5), 1-7. DOI: 10.1186/s40589-015-0020-9.
- Zbierzchowska, D. (2010). Konsekwencje stosowania określonych systemów kursowych w warunkach kryzysu finansowego na przykładzie krajów Europy Środkowo-Wschodniej. *Equilibrium*, 1(4), 37-49.
- Zaremba, M. (2015). Integracja monetarna w Afryce Zachodniej – rozwój i funkcjonowanie strefy franka CFA. *Acta Universitatis Lodziensis, Folia Oeconomica*, 6 (317), 175-195.
- Żywiecka, H. (2011). Niekonwencjonalna polityka pieniężna systemu Rezerwy Federalnej, Europejskiego Banku Centralnego oraz Banku Anglii w odpowiedzi na kryzys finansowy lat 2007-2008. *Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny*, 2, 255-275.

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

ARTYKUŁY VARIA

VARIA ARTICLES

Horyzonty Polityki
2021, Vol. 12, N° 39

ANNA BUDZANOWSKA

<http://orcid.org/0000-0002-8662-605X>
Uniwersytet Jagielloński
abudzanowska@gmail.com

DOI: 10.35765/HP.2077

Od chrześcijańskiego racjonalizmu do racjonalistycznego ateizmu – francuska myśl oświeceniowa

Streszczenie

CEL NAUKOWY: Artykuł ma na celu wykazanie, że antychrześcijańskie treści, obecne we francuskiej filozofii podziemnej XVIII wieku (*philosophie clandestins*), libertynów erudycyjnych związanych z środowiskiem akademii: *Académie des Sciences*, *Académie française*, a zwłaszcza *Académie des Inscriptions et Belles Lettres* (tzw. Małej Akademii), miały wpływ na formowanie się idei laickości zaproponowanej przez ideowych ojców rewolucji 1789 roku dla Francji ery porewolucyjnej.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Głównym analizowanym problemem badawczym jest podejście do zagadnienia religii i wiary w ideach podziemnych filozofów, niekojarzonych z refleksją polityczną, związanych bowiem ze światem literackim epoki, zapisanych na kartach *manuscripts philosophiques clandestins*. Zastosowano metody badawcze właściwe dla nauk społecznych i humanistycznych, w tym analizę krytyczną, badania porównawcze i metodologię teorii literatury.

PROCES WYWODU: Na podstawie treści tajnych manuskryptów, w szczególności: N. Fréreta, J.L. de Burigny'ego i Du Marsais, zaprezentowano ślady przejścia z chrześcijańskiego racjonalizmu – idei wiodącej okresu absolutyzmu oświeconego we Francji – w koncepcję racjonalistycznego ateizmu, który stał się wyróżnikiem francuskiego oświecenia i ery porewolucyjnej.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Filozofia potajemna przyczyniła się do skruszenia *Ancien régime'u*. Libertyni erudycyjni wywodzący się ze świata

Sugerowane cytowanie: Budzanowska, A. (2021). Od chrześcijańskiego racjonalizmu do racjonalistycznego ateizmu – francuska myśl oświeceniowa. *Horyzonty Polityki*, 12(39), 143-155. DOI: 10.35765/HP.2077.

literatury, niekojarzeni z refleksją polityczną ani prawną, zakwestionowali istnienie boga, traktując religie jako systemy etyczne służące kontroli społecznych postaw. Idee niegroźne, jako obserwacja naukowo-badawcza, przełożone do sfery ustrojowo-politycznej ukonstytuowały rdzeń ideowy wyniesiony przez encyklopedystów na sztandary rewolucji 1789 roku, które następnie zapisano w doktrynie laickości epoki porewolucyjnej Francji republikańskiej.

WNIOSKI, INNOWACJE I REKOMENDACJE: Badania ostatnich dziesięcioleci dowiodły, że istniała zależność pomiędzy osiemnastowiecznymi akademikami a rozkwitem heterodoksyjnej i antyreligijnej, libertyńskiej myśli, krążącej w podziemnym obiegu za pośrednictwem manuskryptów filozoficznych. Zjawisko to równoległe do oficjalnej, publicznej działalności badawczej akademików z różnych dziedzin, w tym literatury czy nauk ścisłych, stało się ważnym elementem samookreślenia się epoki, zwłaszcza we Francji i tego, co tam zdarzyło się w odniesieniu do procesów sekularyzacji po 1789 roku.

SŁOWA KLUCZOWE:

philosophie clandestine, radykalne oświecenie we Francji, racjonalny ateizm, N. Fréret, J.L. de Burigny, Du Marsais

Abstract

FROM CHRISTIAN RATIONALISM TO RATIONALIST
ATHEISM. ANTYRELIGIJNE KONCEPCJE WE
FRANCUSKIEJ FILOZOFII PODZIEMNEJ

RESEARCH OBJECTIVE: The objective of the article is to prove that the anti-Christian libertine theories present in the French underground philosophy of the XVIII century (*philosophie clandestins*), the secret philosophers associated with the academy environment: Académie des Sciences, Académie française, and especially the Académie des Inscriptions et Belles Lettres (so-called. The Small Academy) influenced the formation of the idea of secularism proposed by ideological fathers of the Revolution of 1789 for post-revolution France.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The main research problem under consideration is the approach of the French secret philosophers to the issue of religion and faith that is not associated with political reflection but related to the literary world of the era, written on the pages of manuscrits philosophiques clandestins. Social and humanities-specific research methods were used, including critical analysis, comparative research and methodology of literature theory.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The article is based on the contents of secret manuscripts in particular: N. Fréret, J.L. de Burigny and

Du Marsais. It articulates visible traces of the transition from Christian rationalism, the leading thought of the period of enlightened absolutism in France, to the concept of rationalist atheism that became the signature of the the French Enlightenment and the post-revolution era.

RESEARCH RESULTS: The secret philosophers associated with the literary world, but not with political or legal reflection, questioned the thesis of the existence of God by treating religions as ethical systems for controlling social attitudes. The harmless thoughts of scientific observation, translated into the legal and political sphere, constituted the ideological core raised for the banners of the Revolution of 1789, which were then enshrined in the doctrine of secularism of the post-revolutionary era of the French republican concept.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, RECOMMENDATIONS: Studies of recent decades have also shown that there was a relationship between eighteenth-century academicians and the heterodox and atypical, liberal thought circulating in the underground through of philosophical manuscripts. This phenomenon is parallel to the official public research activities of academicians from various fields: including literature or science, which has become an important part of the self-determination of the era, especially in France and to what happened there with regard to the processes of secularization after 1789.

KEYWORDS:

philosophie clandestine, radical enlightenment in France, rational atheism, N. Fréret, J.L. de Burigny, Du Marsais

WSTĘP

Fenomen oświeceniowej filozofii podziemnej (*philosophie clandestine*), od upublicznienia wiedzy o jej istnieniu przez francuskiego historyka i bibliografa Gustave'a Lanson'a w 1912 roku, jest przedmiotem stałych poszukiwań badawczych, bowiem do dziś zjawisko to nie ujawniło całego swego bogactwa (Lanson, 1912, s. 293-317).

Badania z zakresu historii myśli politycznej, poświęcone tzw. *philosophie clandestine*, wpłynęły na zmianę tradycyjnego obrazu społecznego i ideowego oświeceniowej Francji oraz zweryfikowały konteksty dzieł wielkich nowożytnych filozofów, ukazując ich szczególną relację z europejskim dziedzictwem intelektualnym (Benítez, 1996). *Philosophie clandestine* jest także świadectwem istnienia podziemnych ośrodków opiniotwórczych oraz przenikania do społecznego obiegu undergroundowych, radykalnych koncepcji społecznych

i politycznych, które zainspirowały powstanie francuskiej, porewolucyjnej doktryny laickości (*laïcité*).

Ewolucja *philosophie clandestine* przebiegała w kilku etapach. Uznaje się, że podziemny obieg idei pojawił się już wraz z ruchem hugenotów w czasie francuskich wojen religijnych (1652-1698) i powstał w latach dwudziestych XVII wieku. Pierwsze manuskrypty tajnej filozofii nawiązywały do tradycji wielkich traktatów filozoficznych. Następnie były kompilacją fragmentów tekstów libertyńskich opatrzonych autorską, krytyczną lub apologetyczną interpretacją źródeł, dokonaną przez redaktorów, kopistów i podziemnych filozofów (McKenn, 1996, s. 523-535). Interesującym zjawiskiem powiązaniem z istnieniem filozofii podziemnej była inkorporacja wielu jej wątków do dzieł literackich epoki (Deprun, 1970, s. 331-340). Wreszcie, filozofia potajemna przyczyniła się do zaistnienia warunków, które zaowocowały „skruszeniem” *Ancien régime’u*. Autorzy tajnych manuskryptów przystąpili do prac nad hasłami *Encyklopedii*, tworząc dzieło, które pod względem edytorskiego rozmachu i metodycznie wyłożonego światopoglądu stało się ewenementem w literaturze europejskiej, symbolem ideowym epoki i dziedzictwem intelektualnym francuskiego oświecenia¹. Jedną z fundamentalnych koncepcji ideowych francuskich encyklopedystów była zmiana podejścia do zagadnień religii i wiary. Z pewnością nie byłyby one tak radykalne, gdyby w tekstach tajnych filozofów dostrzegalne nie stały się ślady przejścia z chrześcijańskiego racjonalizmu – idei wiodącej okresu absolutyzmu oświeconego we Francji – w koncepcję racjonalistycznego ateizmu, który stał się wyróżnikiem francuskiego radykalnego oświecenia – rdzenia ideowego koncepcji rozdziału tronu i ołtarza, wyniesionego przez encyklopedystów na sztandary rewolucji 1789 roku, a następnie zapisanego w doktrynie laickości epoki rewolucyjno-republikańskiej (Budzanowska, Pietrzykowski, 2020, s. 281-297).

---

1 *Encyclopédie – dictionnaire raisonné de sciences, des arts et des métiers*, wydana pomiędzy 1751-1780 składała się z 35 tomów (70 tys. haseł i 3 tys. ilustracji), opracowanych przez ponad 150 autorów.

KARTEZJAŃSKIE TROPY

Pierwsze zapowiedzi laickiego przełomu to rywalizacja pomiędzy sceptycyzmem a racjonalizmem, widoczna w polemikach toczonych wokół wyobrażeń pyrronizmu Michela de Montaigne'a a teorią racjonalizmu Kartezjusza (Craig, 1998, s. 370-375). Warto pamiętać, że dziedzictwo intelektualne de Montaigne'a znalazło się na indeksie dzieł zakazanych, gdy podważył on racjonalność dowodu cudów i duszy. Jednak w przedmiotowym aspekcie interesują nas rozważania Malebranche'a (1638-1715) i jego dzieło *De la recherche de la vérité* powstałe w wyniku wieloletnich, krytycznych studiów nad kartezjańskim *Traité de l'homme*. Traktat, mimo że skoncentrowany na myśli kartezjańskiej, podjął krytykę koncepcji de Montaigne'a, stając się świadectwem tajnych dysput o wiarygodności dwóch metod poznawczych, ważnych dla kształtowania się laickości – metafizycznej demonstracji i metody dowodów historycznych. Wybierając drugie podejście w odniesieniu do religii i wiary kontynuatorzy tradycji racjonalizmu twierdzili:

Jeśli dowodem rozumu jest pewność, nie potrzeba Objawienia; jeśli rozum ludzki jest przewodnikiem po rzeczywistości, boski rozum za nim podąża; Biblia to opowieść o tyranicznym Bogu, którego czyny są niezgodne z koncepcją sprawiedliwości, dobroci i mądrości Doskonałej Istoty, religia jest zamysłem politycznym i została wymyślona dla okiełznania prymitywnego i nieszczęśliwego ludu (Malebranche, 1678).

Równie wczesnym zwiastunem antyreligijnego przeobrażenia się elit intelektualnych Francji była popularność w kręgach arystokracji i bogatego mieszczaństwa *Theophrastus Redivivus*². Stanowił on jedną z pierwszych metodologicznie opracowanych antologii

---

2 Data powstania *Theophrastus Redivivus* nie jest znana. Wskazuje się na początki XVII w. *Theophrastus Redivivus* był zbiorem łacińskich tekstów propagujących ateizm i materializm takich autorów, jak m.in: Pietro Pomponazzi, Lucilio Vanini, de Montaigne, Machiavelli, Pierre Charron i Gabriel Naudé. Należy dodać, że pod tym samym tytułem w 1659 r. ukazał się we Frankfurcie druk Eliasza Johana Hesselinga w obronie szwajcarsko-niemieckiego badacza i eksperymentatora Paracelsusa. Poza wspólnym łacińskim tytułem oba dzieła nie mają ze sobą nic wspólnego: zob.: *Theophrastus Redivivus*. Renaissance Quarterly, doi. 10.2307/2861009.

antyreligijnych komponujących się w libertyńskie *credo* przeciw Bogu, którego myślą przewodnią było twierdzenie, że myśliciele od starożytności postrzegali religie jako systemy etyczne służące kontroli społecznych postaw (Gainluca, 2001).

AKADEMICCY PREKURSORZY

Zanim do prac nad dziełem *Encyklopedii* przystąpili jej twórcy pod redakcją d'Amberta i Diderota, antyreligijnymi ideami inspirowali Francuzów tajni filozofowie związani ze środowiskiem akademii: *Académie des Sciences*, *Académie française*, a zwłaszcza *Académie des Inscriptions et Belles Lettres* (tzw. Małej Akademii)³. To oni stali się inspiracją dla encyklopedystów. Byli pokoleniem badaczy i literatów, którym – po reformie Małej Akademii w 1701 roku dekretem królewskim Ludwika XIV – przyzwolono na interdyscyplinarne eksploracje z zakresu starożytności, średniowiecza, cywilizacji dalekich kultur, historii, archeologii i historii sztuki, językoznawca i literaturoznawstwa, dyplomacji i historii myśli. W swoich przedsięwzięciach akademicy libertyni siłą rzeczy dotykali zagadnień z dziejów religii i kultur innych cywilizacji, wzmacniając nowymi argumentami krytykę dogmatów chrześcijańskich i rozwijając idee laickości. Bibliothèque Mazarine w siedzibie Akademii przechowuje wyjątkowy zbiór rękopisów, w większości pochodzących z XVIII wieku, które odzwierciedlają naukowy, krytyczny wobec religii i intelektualnie wywrotowy nurt myślowy⁴. Badania ostatnich dziesięcioleci dowiodły też, że istniała bliska zależność pomiędzy osiemnastowiecznymi akademikami a rozkwitem heterodoksyjnej, libertyńskiej myśli, krążącej w podziemnym obiegu w postaci manuskryptów filozoficznych.

---

3 M.in.: Fontenelle (1657-1757, Ac. Fr 1691, Ac. D. Sciences 1697), JB. de Mirabaud (1675-1760, Ac. Fr 1726, wieczysty sekretarz 1742), N. Fréret (1688-1749, Ac D. Inscripti. 1714), wieczysty sekretarz 1742), J. Lévesque de Buriigny (1692-1785, Ac. D. Inscript. 1756), Voltaire (1694-1778, Ac. Fr. 1746), L.J. Lévesque de Pouilly (1691-1750, Ac. D. Inscript. 1722), JR. de Longueil markiz de Maisons (1699-1731, Ac.Fr.1728).

4 Zasoby tajnych manuskryptów filozoficznych, zob.: <https://www.bibliotheque-mazarine.fr/fr/impc/introduction/les-manuscripts-philosophiques-clandestins> (dostęp: 28.04.2021).

Zjawisko to było równoległe do oficjalnej, publicznej działalności badawczej akademików z różnych dziedzin nauk ścisłych, sztuki czy literatury. Niewielu jednak zdecydowało się na aktywność antyreligijną, nawet w podziemiu, bowiem groziły za to surowe represje.

Symboliczną postacią był Nicolas Fréret (1688-1749), wieczysty sekretarz Akademii Inskrypcji w latach 1742-1749, nawiązujący do tradycji libertynów erudycyjnych (Pintard, 127/1980, s. 131-162), któremu przypisuje się autorstwo antyreligijnych podziemnych manuskryptów, m.in: *La Moysade, et Examen critique du Nouveau Testament* czy *La Religion chretienne analyse* (Volpilhac-Auger, 1994). Na uwagę zasługuje oryginalność jego poglądów w zakresie historiografii (Skrzypek, 1989, s. 336-337). Akademik traktował dzieje cywilizacji jako zbiorowy wysiłek społeczeństw, a nie historię pojedynczych osobowości. Ponadto, podkreślając wkład wynalazców i postępu w rozwój cywilizacji, dystansował się wobec społecznej funkcji religii. W ujęciu historycznym skrytykował naturę pobożności, analizując zasady egzekwowania posłuszeństwa dogmatom i podkreślał, że praktyki te stoją w sprzeczności ze światopoglądem opartym na wartościach etycznych wywiedzionych z obserwacji świata i ludzkiej natury⁵. Teorie opracował na podstawie studiów nad kulturą i dziedzictwem antyku oraz historią Chin (Féret, 1744, 1758). Twierdził, że również we Francji należałoby rozpropagować konfucjański model moralności, bowiem uniwersalizm jego myśli wskazuje drogę do szczęścia dla całego społeczeństwa, a nie jednostek, i dlatego może zagwarantować trwałość wzorca kulturowego (Israel, 2006, s. 642; Rogacz, 2017, s. 140-145). Zwróćmy uwagę, że o ile poglądy Féreta były interesujące i stosunkowo niegroźne, gdy przedstawiał je jako efekt poszukiwań naukowych, to jednak jako rozważania libertyńskie stanowiły kolejny krok ku ateizmowi oświeceniowemu.

Uznaniem pośród filozoficznego undergroundu cieszył się historyk Jean Lévesque de Burigny (1692-1885), przyjęty w poczet Małej Akademii dopiero pod koniec życia w 1776 roku. Kultura francuska zawdzięcza mu inicjatywę *Słownika wiedzy uniwersalnej*, liczącego

---

5 Traktat krytyczny o Nowym Testamencie, który zaginął na wiele lat, przypisuje się N. Fréretemu. Zob.: https://books.google.pl/books?id=JPhbA-AAAQAAJ&printsec=frontcover&hl=pl&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (dostęp: 28.03.2021).

dwanaście tomów, ideologicznego dzieła poprzedzającego *Encyclopedię*. Burigny, sam będąc nietuzinkową postacią swoich czasów, współpracował z jednym z najbarwniejszych intelektualistów epoki, banitą i satyrykiem Thémiseulem de Saint-Hyacinthe'em (1684-1746). Owocem tej współpracy było współautorstwo libertyńskiego czasopiśma „L'Europe savante”. Burigny nie był radykałem, ówczesni wspominali go raczej jako zaangażowanego badacza historii miłującego pokój. Początkowo jego anonimowe manuskrypty dotyczyły krytyki apologetów religii chrześcijańskich⁶. Z czasem swoje zainteresowania poznawcze rozszerzył na zagadnienia gnozy i wiary, a pojawiające się kolejne manuskrypty poparte były studiami nad źródłami religijności różnych kultur. Burigny'emu przypisuje się autorstwo głośnej oświeceniowej sentencji „rozum unicestwia wiarę”⁷. Jednak wbrew tej formule, tuż przed śmiercią stwierdził:

Gdybym kiedyś bądź miał nieszczęście powątpiewania o nieśmiertelności duszy, terażniejszy stan mój uwolniłby mię zupełnie od takiego błędu. Ciało moje pozbawione jest czucia i ruchu, nie wiem nawet o jego istnieniu, a pomimo to myślę, rozważam, chcę, jestem (Baber, 1788).

Przypisywane mu anonimy nadal są przedmiotem analiz, badań porównawczych i interpretacji z powodu niejednoznaczności tropów ideowych.

*Filozof przystanął w mroku trzymając pochodnię – zanim zrobi krok*⁸

---

6 Wazniejszymi, rozpoznanymi do dnia dzisiejszego jako prace J. Lévesque de Burigny'ego są: *Histoire critique du Christianisme ou Examen de la religion chrétienne* (1766), *De l'Examen de la religion* (reed. S. Landucci 1996); *Traite de l'autorite du Pape* (1720), *Histoire de la philosophie paienne* (1724), *Vie de Grotius* (1752); *Recherches sur l'origine du despotisme oriental*; *Lettre de M. de Burigny a M. l'abbé Marcier sur les demeles de M. de Voltaire & de Saint-Hyacinthe* (1780).

7 Za: Recueil sans titre. Les manuscrits qui le constituent portent les titres suivants : A – B – C –. Zob.: <https://www.bibliotheque-mazarine.fr/images/Noticesclandestins/ms-1198.pdf> dostęp: 28.03.2021.

8 Du Marsais, Le Philosophe. W: *Nouvelles Liberté de penser* (1743), s. 173. Zob.: <https://encyclopedie.uchicago.edu/node/153> (dostęp: 28.03.2021).

Nieodkrytym przez wiele dekad undergroundowym filozofem był César Chesneau Du Marsais (lub Dumarsais) (1676-1756). Jego dorobek ideowy przysłoniły zainteresowania i sukcesy na niwie lingwistyki. Du Marsais był autorem najważniejszych osiemnastowiecznych rozpraw językoznawczych we Francji, ponadto na prośbę d'Alemberta przygotował większość definicji i pojęć literackich w tomach od I do VII *Encyklopedii*⁹. Najnowsze badania dowodzą, że pierwsze eseje filozoficzne Du Marsais zaczęły ukazywać się przed rokiem 1720 (Pichová, 2013, s. 2-12). Krytykował w nich dogmaty wiary, podkreślał rolę rozumu i badań empirycznych. Badacze, spierając się o autorstwo kilku manuskryptów, przypisali Du Marsais następujące teksty: *Le Philosophe*, *Les Réflexions sur l'existence de l'âme et sur l'existence de Dieu*, które ukazały się w podziemnym obiegu w ramach *L'Examen de la religion* w 1743 i 1745 roku.

Konstytutywnym esejem epoki, wyprzedzającym o wiele dekad dojrzałą doktrynę laickości, był *manuscrits clandestins – Le Philosophe*, jak okazało się wiele lat później właśnie jego autorstwa. *Le Philosophe* stał się symbolicznym manifestem francuskiego oświecenia, w którym dookreślono antyreligijność w analogii do *Ancien régime'u*.

Dumarsaisowy *Filozof* odżegnywał się od religii i nie poddawał nieświadomym namiętnościom: „Ci, którzy zdołali uwolnić się od moralizatorskich przesądów religii, uważają się za filozofów” (Du Marsais, 1743, s. 173). Przekonywał, że poznanie rzeczywistości może dokonywać się jedynie poprzez kartezjańskie dociekanie rozbudzone ciekawością badawczą, której towarzyszy chłodna refleksja i wyciszenie emocji. W ten sposób wolnomyśliciel rozprawiał się z kwestią religijności i wiary. Pisał:

Światło rozumu oraz obserwacja natury potwierdzą, że żadna Najwyższa Istota nie wymaga kultu, a wielość religii i ich transformacje są dowodem na brak Objawienia. Religia jest tylko ludzką pasją [...]. Ci są uważani za filozofów, którzy odważą się obalić religijne dogmaty, gdyż zerwą kajdany, w których wiara umieściła rozum (Du Marsais, 1743, s. 174).

---

⁹ W szczególności opracowania Du Marsais z zakresu logiki i zasad gramatyki (*Logique et principe de grammaire*) wydane w 1769 r.

Przez paralełę: rozum–objawienie libertyn przewidział przejście dokonujące się w umysłowości osiemnastowiecznych Francuzów prowadzące do racjonalistycznego ateizmu, który na poziomie społeczno-politycznym pośrednio był również bodźcem wzbudzającym rewolucję 1789 roku, a w wymiarze doktrynalnym urzeczywistnionym w zapisach art. X Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela (1789), a następnie w konstytucji cywilnej kleru (1790). Porównał filozofa (człowieka oświecenia, nadchodzącej nowej ery) do chrześcijanina (człowieka *Ancien régime'u*), zestawiając obrazowo sentencje:

Rozum jest dla filozofa tym, czym łaska dla chrześcijanina. [...] Łaska determinuje chrześcijanina w działaniu; rozum określa filozofa, lecz go nie ogranicza (Du Marsais, 1743, s. 176).

W kolejnych wersach podbijał idee antyreligijne nadając nadchodzącej koncepcji *laïcité* precyzyjny, wyostrzony i prowokacyjny obraz:

Złem, któremu nie sposób zaradzić jest to, że po ustanowieniu/ukonstytuowaniu religijnych dogmatów – fałszywych idei Boga – wpaja się je ludziom i dba, by wiara uniemożliwiła ich weryfikowania, sprawdzanie i badanie. Więcej nawet, wpaja się awersję do Filozofów – prawdziwych Uczonych z obawy, by ich wiedza nie wyzwoliła wiernych z błędu wiary, w jakim tkwią. Szalbierze dogmatów religii są skuteczni, a walka z nimi jest niebezpieczna. Dla nich najważniejsza jest powszechna nieświadomość oszustwa. Trudno więc dociekać prawdy lub jej się poświęcić. Na śmiałków czeka wściekłość Fałszywych Uczonych – kapłanów o tchórzliwych, interesownych pobudkach (Du Marsais, 1743, s. 179).

Du Marsais wykreował optymistyczną wizję człowieka nowej epoki – niewierzącego wolnomyśliciela. Nieświadomie stworzył antyreligijny manifest, określając cechy moralne oraz postulowany kształt relacji społecznych. Przy czym nie dążył do zniszczenia religii i chrześcijaństwa, lecz do ich marginalizacji, udowadniając nieistotność etyczną, społeczną i polityczną. Idea zapisana na kartach tajnego manuskryptu wkomponowała się w formujące się przekonania i stała się inspiracją dla wielkich myślicieli francuskiego oświecenia.

Opisany w wersach *Le Philosophe* model sojuszu tronu i ołtarza pomimo uproszczenia i przerysowania nabrał symbolicznego znaczenia w związku z wydarzeniami rewolucji 1789 roku. To wówczas w opozycji do *Ancien régime'u* libertyńskie idee zostały przekute

w działania polityczne i legislacyjne, porywając rzesze opozycjonistów monarchii i Kościoła katolickiego do dokonania rewolucji dogmatycznej. Laicki model społeczny zaczął realizować się w rzeczywistości porewolucyjnej. Ostatecznie urzeczywistniła go ustawa z 1905 roku o rozdziale kościołów i państwa.

WNIOSKI

Podziemni filozofowie związani z akademią postrzegali kult religijny jako proces zamierzony i długotrwały, którego celem było zmanipulowanie społeczeństwa i narzucenie norm postępowania. Według libertynów erudytów wierni Francuzi – wyznawcy katolicyzmu, w tym sam monarcha i jego dwór, stawali się grupą bezkrytyczną i sterowalną, bowiem zręcznie opowiedziane zabobonne przypowieści odwracały uwagę od dociekania rzeczywistych prawd, usprawiedliwiając zbiorowe niemyślenie.

Ważnym zagadnieniem, zwłaszcza w kontekście oświecenia francuskiego i następstw rewolucji 1789 roku, jest nierozwikłany problem, a ściślej odpowiedź na pytanie odnoszące się do dwóch obszarów: teologiczno-metafizycznego i historyczno-politycznego, w jakim stopniu potajemni filozofowie, w tym akademicy zaliczani do nurtu libertynów erudycyjnych, potępiając wiarę w imię rozumu, przyczynili się do rozwoju tolerancji religijnej lub/i do eliminacji religii ze sfery publicznej. Czy przypadkiem postrzeżenie przez nich religii jako projektu politycznego nie doprowadziło do radykalizowania francuskiej myśli na tyle silnie, by w przededniu transformacji ustrojowej 1789 roku zespolic ideologicznie oszustwo kultu z monarchią. Na tej podstawie oświeceniowi ojcowie rewolucji przyjęli doktrynę nietolerancji religijnej jako powinności politycznej nowej władzy (Habermas, 2008). A zatem podziemni filozofowie, nieświadomie w roli prekursorów rewolucjonistów, zanegowali tolerancję religijną dla kolejnych pokoleń Francuzów, mimo że im samym jej odmówiono.

Badania potwierdzają, że antyreligijny lub heteroortodoksyjny charakter filozofii undergroundowej był ważnym elementem samookreślenia się epoki, zwłaszcza we Francji, i tego, co tam się zdarzyło w odniesieniu do kościoła po 1789 roku. Na kartach tajnych

manuskryptów stworzonych przez przedstawicieli Akademii odnajdziemy załączki doktryn kwestionujących dogmaty i obalających prawdy objawione rozpowszechniane przez apologetów chrześcijańskich. Jednak będąc świadectwem społecznego życia idei, koncepcje tajnych filozofów nie wyjawiały jeszcze wszystkich swoich tajemnic, gdyż manuskrypty są przedmiotem poszukiwani i analiz.

BIBLIOGRAFIA

- Baber (1788). *Eloge de Burigny*, W J.-M. Quérard (eds.), *La France litteraire ou Dictionnaire bibliographique des savants*. Paris.
- Benítez, M (1996). *La face cache des Lumières: Recherches sur les manuscrits philosophiques clandestins de l'Age classique*. Oxford-Paris: The Voltaire Foundation.
- Budzanowska A., Pietrzykowski T. (2020). The Dreyfus Affair and the Rise of Political Religion in France. W: D. Bunikowski, A. Puppo (eds), *Why Religion? Towards a Critical Philosophy of Law, Peace and God. Law and Religion in a Global Context*. Cham: Springer. DOI: 10.1007/978-3-030-35484-8_14.
- Burigny de, J. (1766). *Histoire critique du Christianisme ou Examen de la religion chrétienne*. Burigny de, J. (reed. S. Landucci 1996). *De l'Examen de la religion*. Oxford-Paris: The Voltaire Foundation.
- Burigny de, J. (1720). *Traite de l'autorite du Pape*. La Haye.
- Burigny de, J. (1780). *Lettre de M. de Burigny a M. l'abbé Marcier sur les demeles de M. de Voltaire & de Saint-Hyacinthe*. Londyn: Valade.
- Craig, E. (eds.), (1998). *Routledge encyclopedia of Philosophy* (s. 370-375). Routledge.
- Deprun, J. (1970). *Quand Sade récrit Fréret, Voltaire et d'Holbach*. W: W. Krauss, R. Pomeau, R. Garaudy, J. Fabre (eds) *Roman et Lumières au XVIIIe siècle*. Paris: Editions Sociales.
- Du Marsais, C.Ch. (1769). *Logique et principe de grammaire*. Paris.
- Du Marsais, C.Ch. (1730; 1743) *Le Philosophe. Nouvelles Liberté de penser*. Paris. <https://encycopedie.uchicago.edu/node/153>
- Fréret, N. (1744) *Remarques sur la chronologie et sur la premier ecriture des Chinois*. <https://data.bnf.fr/fr/documents-by-rdt/11903570/te/page1>
- Fréret, N. (1758) *La defense de la chronologie fondée sur les monuments de l'histoire ancienne contre le systeme chronologique de M. Newton*. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k9780361f.texteImage>
- Fréret, N. (1777). *Examen critique du Nouveau Testament*. Londyn. <https://books.google.pl/books?id=JPhbAAAAQAAJ&printsec>

- =frontcover&hl=pl&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false
- Fréret, N. (1744). *Remarques sur la chronologie et sur la premier ecriture des Chinois*. <https://data.bnf.fr/fr/documents-by-rdt/11903570/te/page1> dostep: 28.03.2021.
- Gainluca, M. (2001). Athéisme et agnoscisme dans deux textes clandestins. *La Lettre clandestine*, 10, 183-192.
- Habermas, J. (2008). *Between naturalism and Religion: The Challenge of Democracy*. Paris: Gallimard. <https://journals.openedition.org/chretiens-societes/6957?lang=en>, pobrano 28.04.2021.
- Israel, J.I. (2006). *Enlightenment contested: Philosophy, modernity, and the emancipation of man 1670-1752*. Oxford: Oxford University Press.
- Lanson, G. (1912). Questions diversessur l’histoire de l’esprit philosophique en France avant 1750. *Revue d’Histoire littéraire de la France*, 19 (1), 1-29; 293-317. <https://www.jstor.org/stable/40517085?refreqid=excelsior%3A8143cfbda0e5c3581678acd0d399fb63&seq=1>
- Malebranche, N. (1678). *De la recherche de la vérité*. Paris: A. Plarald. (4ed.)
- McKenn, A. (1996). Bilan et perspectives des recherches. XVIIe siècle. *Les manuscrits philosophiques clandestins de l’Age Classique*, 192, 523-535.
- Pichová, D. (2013). Du Marsaisův Filozof. *Pro-Fil. An Internet Journal at Philosophy*, 14(1), 2-6. DOI: 10.5817/pf14-1-503.
- Pintard, R. (1980). Les problèmes de l’histoire du libertinage. *Dix-Huitième Siècle*, 127, 131-162.
- Rogacz, D. (2017). Jak „ Chiny” stworzyły Europę. Narodziny oświeceniowego sekularyzmu w duchu konfucjanizmu. *Diametros*, 54, 138-160. DOI: 10.13153/diam.54.2017.1137138.
- Skrzypek, M. (1989). *Oświecenie francuskie a początki religioznawstwa*. Warszawa-Wrocław: Wydawnictwo Ossolineum.
- Volpilhac-Auger, C. (1994). *Nicolas Fréret, légende et vérité*. Paryż-Oxford: Universitas/Voltaire Foundation.
- Zasoby tajnych filozoficznych manuskryptów – Les-manuscrits-philosophiques-clandestins. <https://www.bibliotheque-mazarine.fr/fr/impc/introduction/les-manuscrits-philosophiques-clandestins>

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Horyzonty Polityki
2021, Vol. 12, N° 39

MAŁGORZATA ŁAKOTA-MICKER

<http://orcid.org/0000-0001-6308-406X>
Uniwersytet Wrocławski
malgorzata.lakota-micker@uw.edu.pl

DOI: 10.35765/HP.2074

Szara Eminencja czarnogórskiej sceny politycznej – Milo Djukanović (cz. II)

Streszczenie

CEL NAUKOWY: Artykuł jest drugim z cyklu, poświęconego karierze i działalności politycznej Milo Djukanovića. O ile w pierwszej części opisane zostały lata młodości polityka, jego dojście do władzy i realizacja celu, jakim było doprowadzenie Czarnogóry do niezależności państwowej od Serbii, to kolejna część odsłania kulisy sławy polityka, jego powiązania biznesowe i nie zawsze przychylnie odbieraną działalność na rzecz państwa.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Przełomowym momentem w karierze Milo Djukanovića był rok 1997. Śmiałość, na jaką wówczas się zdobył, sprzeciwiając się Miloševićovi, pokazała, że nie ma sobie równych. Djukanović, architekt Czarnogóry, poprowadził ją ku wolności, politycznie i gospodarczo dystansując od Serbii.

PROCES WYWODU: Milo Djukanović, wielokrotny premier, prezydent Czarnogóry znany z ciętej riposty, skrupulatny, inteligentny, zyskał przydomek „Milošević w garniturze od Armaniego”. Stawiający granice w relacjach z Rosją, niedopuszczający do ingerencji Serbii w sprawy państwa, dopilnował by Czarnogóra znalazła się w 2017 roku w NATO i weszła na drogę zaawansowanych negocjacji akcesyjnych z UE. Oskarżany przez opozycję o oszustwa wyborcze, autorytarne rządy, wywieranie nacisków, mafijne powiązania, nazywany faszystą, przeciwnikiem Cerkwi, sprawować będzie funkcje głowy państwa do 2023 roku.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Bez względu na to, co zarzuca się Djukanovićovi, jego wcześniejsze zasługi położone dla narodu i państwowości

Sugerowane cytowanie: Łakota-Micker, M. (2021). Szara Eminencja czarnogórskiej sceny politycznej – Milo Djukanović (cz. II). *Horyzonty Polityki*, 12(39), 157-177. DOI: 10.35765/HP.2074.

Czarnogóry, przysłaniają obraz skorumpowanego polityka. Fakt, że Djukanović i jego partia (DPS) w trakcie ostatnich wyborów parlamentarnych po raz pierwszy od trzydziestu lat ponieśli klęskę, nie oznacza, że skończyła się „era Djukanovića”. Nastąpił czas starcia, w którym do głosu, doszło tym razem kolejne już, młodsze pokolenie, w osobach m.in. Aleksego Bečića czy Dritana Abazovića.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: Polityczne trzęsienie ziemi, nowe „zbliżenie z Serbią”, zawrotne tempo zmian personalnych, nieporównywalne do żadnego z państw, które przeszły transformację polityczną i gospodarczą po upadku komunizmu w Europie Środkowo-Wschodniej, nie wróżą niczego dobrego. Mogą negatywnie odbić się na bezpieczeństwie wewnętrznym państwa, negocjacjach z UE i walce z pandemią koronawirusa.

SŁOWA KLUCZOWE:

Milo Djukanović, Czarnogóra, kariera, władza, polityka, korupcja, przestępczość zorganizowana

Abstract

THE GRAY EMINENCE OF THE MONTENEGRIN
POLITICAL SCENE – MILO DJUKANOVIĆ. (PART 2)

RESEARCH OBJECTIVE: The article is the second in the series devoted to the career and political activity of Milo Djukanović. While the first part describes the politician's youth, his rise to power and the implementation of the goal of bringing Montenegro to state independence from Serbia, the next part reveals the backstage of the politician's fame, his business ties and not always favorably received activities for the state.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The turning point in Djukanović's career was the year 1997. The boldness he achieved in opposing Milošević at that time showed that he has no equal. Djukanović, the architect of Montenegro, led her to freedom, distancing her politically and economically from Serbia.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: Multiple prime minister, president of Montenegro. By setting limits in relations with Russia, preventing Serbia from interfering with the country's affairs, he would ensure that Montenegro joined NATO in 2017 and entered the path of advanced negotiations with the EU. Accused by the opposition of electoral fraud, authoritarian governments, exerting pressure, mafia connections, called an opponent of the Church will be the president until 2023.

RESEARCH RESULTS: Regardless of what Djukanović is accused of, his previous contributions to the Montenegrin nation and state obscure the image of a corrupt politician. The fact that Djukanović and his party (DPS) failed for the first time in the last parliamentary elections does not mean that the Era of Djukanovic is over. The time of a clash has come in which another, younger generation has come, including Alexa Bečić or Dritan Abazović.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS AND RECOMMENDATIONS: The political earthquake, new rapprochement with Serbia, the dizzying pace of personnel changes do not bode well. They can have a negative impact on the country's internal security, negotiations with the EU and the fight against the coronavirus pandemic.

KEYWORDS:

Milo Djukanović, Montenegro, power, phenomenon, biography, politics

Termin „szara eminencja” oznacza osobę mającą wpływ na ważne decyzje lub kierującą czymś z ukrycia nie zajmując oficjalnie wysokiego stanowiska (*Słownik języka polskiego*, PWN). Pomimo że Milo Djukanović pozostaje od lat u władzy, sprawując najwyższe funkcje państwowe, wiele jego działań, poza oficjalną działalnością polityczną, prowadzonych jest zza kulis, za pośrednictwem zaufanych osób, pozostających od lat w jego najbliższym otoczeniu. Niniejszy artykuł stanowi kontynuację rozważań nad ścieżką kariery jednego z najwybitniejszych polityków czarnogórskiej sceny politycznej. O ile w części pierwszej uwaga zwrócona była na lata młodości Milo Djukanovića, tak niniejsza ukazuje działania doświadczonego i dojrzałego już politika, który kontynuuje realizację europejskiej wizji Czarnogóry. Wiodąca rola Djukanovića w Czarnogórskiej Partii Komunistycznej, a później Demokratycznej Partii Socjalistów (DPS), i wieloletnie trwanie u władzy – tak w charakterze premiera, jak i prezydenta państwa – poddawana jest krytyce. Lata jego rządów i hegemonia DPS wpływają pod zarzutami o korupcję polityczną, brak wolności mediów, fizyczne ataki na dziennikarzy, ale i powiązania z przestępczością zorganizowaną (*Southeast European Times*, 2013). Utrwaleniu w dużym stopniu uległ system nieformalnych wpływów, obejmując kontrolę mediów, gospodarki, administracji, wymiaru sprawiedliwości, co niejednokrotnie utrudniało walkę z korupcją

czy przestępczością zorganizowaną (Szpala, 2010). Global Financial Integrity (GFI) w opracowanym raporcie za lata 2001-2010 wskazuje, że nielegalne straty finansowe Czarnogóry, sięgające 6,2 mld dolarów (138% PKB), związane z przestępczością zorganizowaną i korupcją, w ogromnym stopniu przyczyniły się do zrujnowania gospodarki państwowej. Doprowadziły do wzrostu bezrobocia, szczególnie zauważalnego wśród młodzieży, sięgającego poziomu 40% (International Leader Summit, 2020). Media obiegają doniesienia mówiące o tym, że czarnogórska Agencja Bezpieczeństwa Narodowego ma swój udział w przemyśle broni, narkotyków, a wchodzący w jej skład przedstawiciele mają kontakty z grupami przestępczymi, nie tylko z państw sąsiednich, ale i z Europy Zachodniej, a nawet Ameryki Południowej. W gestii Milo Djukanovića i jego rodzeństwa leży kontrola działalności banku Prva Banka. Dobrzy znajomi polityka w niewyjaśnionych okolicznościach wchodzi w posiadanie hektarów ziemi, do których dostępu nie mają przeciętni obywatele. Opozycja udostępnia nagrania odkrywające powiązania i ujawniające nadużycia powierzonej władzy przez obecnego przywódcę państwa celem uzyskania prywatnych korzyści (Uliasz, 2011), starając się zdeprecjonować osobę Milo Djukanovića. Na potrzeby niniejszego artykułu wykorzystane zostały monografie, źródła internetowe, doniesienia Państwowej Agencji Prasowej. Dominują metody analizy historyczno-opisowej, komparatystycznej, czy systemowej.

Należy stwierdzić, że rok 2006 był rokiem Milo Djukanovića. Ranga jego osoby wzrosła, oskarżenia o powiązania ze światem przestępczym zostały odłożone w niepamięć. Pozostała wdzięczność narodu za walkę o wolność i poświęcenie w imię niepodległości. 21 maja 2006 roku za niepodległością Czarnogóry opowiedziało się 55,5% głosujących, co przyniosło zwycięstwo premierowi i Demokratycznej Partii Socjalistów (DPS). Wymagany przez UE próg wyborczy został osiągnięty (ksaj, 2006, PAP). W referendum udział wzięło 86,3% uprawnionych do głosowania (ksaj, 2006, PAP). 3 czerwca Czarnogóra powróciła na mapę Europy jako samodzielne państwo. Pierwsze wybory parlamentarne i lokalne w republice odbyły się 10 września 2006 roku. Frekwencja wyborcza oscylowała wokół 70%; w wyborach uczestniczyło 475 tysięcy uprawnionych do głosowania, którzy wybierali 81 kandydatów do Zgromadzenia Republiki Czarnogóry. Sześć koalicji, pięć partii i Grupa Obywatelska zgłosiły

łącznie 747 kandydatów (jo/kan/gma, 2006, PAP). Koalicji Djukanovića (Demokratyczna Partia Socjalistów DPS i Socjaldemokratyczna Partia Czarnogóry SDP) przypadło utworzenie nowego rządu. Dwa opozycyjne bloki proserbskie zdobyły razem 23 mandaty, a nowe ugrupowanie opozycyjne – Ruch na Rzecz Zmian, Nebojszy Medojevicia – 11. Pozostałe miejsca uzyskały mniejsze partie (ksaj, 2006, PAP). Ku zaskoczeniu wszystkich Milo Djukanović zadecydował o zejściu na drugi plan czarnogórskiej sceny politycznej. Powołując się na względy osobiste i chęć zajęcia się biznesem, usunął się ze sceny politycznej. W rzeczywistości chodziło o zdystansowanie się od oskarżeń o korupcję, nepotyzm i romanse. Z polityką miało wiązać go wyłącznie kierownictwo partią DPS. „Urlop od polityki” nie trwał jednak długo. Nowym premierem, wyznaczonym przez socjalistów, został „zaufany człowiek”, partyjny kolega Djukanovića Željko Šturanović (w latach 2001-2006 minister sprawiedliwości). Za jego kadencji, w 2007 roku, w imieniu rządu Czarnogóry podpisane zostało Porozumienie o Stabilizacji i Stowarzyszeniu z Unią Europejską (SAA), a Skupština Crne Gore 22 października przyjęła nową ustawę zasadniczą. Prezydent Filip Vujanović podkreślał wówczas, że przyjęcie nowej konstytucji jest ważne przede wszystkim z uwagi na fakt, że potwierdza i gwarantuje niepodległość Czarnogóry, ale też pokazuje poszanowanie woli obywateli wyrażonej w trakcie referendum (Mondo, 2007). Dobra passa premiera nie trwała długo, względy zdrowotne (stwierdzony nowotwór płuc) sprawiły, że musiał ustąpić z piastowanego stanowiska 29 lutego 2008 roku. Prezydent Vujanović zwrócił się wówczas ponownie z nominacją do Milo Djukanovića. W lutym 2008 roku, po raz piąty w swej historii, przyjął on tekę szefa rządu (piastował go do czerwca 2009 roku). W kwietniowych wyborach prezydenckich fotel przypadł Filipowi Vujanovićowi. Zwycięstwo w tej i kolejnej turze wyborów (6 kwietnia 2008 roku oraz 7 kwietnia 2013 roku) nie mogło przypaść nikomu innemu. Czarnogórski garnitur partyjny pozostawał niezmienny. W gestii głównego architekta Czarnogóry pozostawało obsadzanie najważniejszych stanowisk państwowych. Po 2006 roku zauważalny stał się spadek poparcia dla opozycyjnej SNP. Partia Narodowa (*Narodna stranka NS*), zachowując serbską tożsamość, podobnie jak serbska partia Andriji Mandića, zaczęła ulegać osłabieniu. Jej liderzy – Dragan Šoć i Predrag Popović – nie mieli wystarczającej

charyzmy, aby wygrać z Milo Djukanovićem czy jego zaufanym człowiekiem Filipem Vujanovićem. Również sytuacja w Europie nie należała w tym czasie do korzystnych. Kryzys gospodarczy kładł się cieniem na problemy państwa. Stojąca przed istotnymi wyzwaniami, związanymi z przyszłą akcesją do NATO i UE, Czarnogóra musiała podjąć decyzję o przyspieszeniu, zaplanowanych na jesień 2009 roku wyborów parlamentarnych. Podobnie jak wcześniej przyniosły one zwycięstwo Europejskiej Czarnogórze Milo Djukanovića (*Evropska Crna Gora – Milo Đukanović*), która startowała jako koalicja w składzie: DPS, Partia Bośniacka (*Bošnjačka stranka*), Chorwacka Inicjatywa Obywatelska (*Hrvatska građanska inicijativa*), Partia Socjaldemokratów (*Socijaldemokratska partija*), uzyskując 48 z 81 mandatów. Czarnogórski Parlament ogłosił samorozwiązanie. W relacjach z Serbią panowało wówczas spore napięcie. Decyzja o uznaniu niepodległości Kosowa ponownie pogorszyła relacje między byłymi republikami związkowymi. Zagwarantowanie bezpieczeństwa państwa nastąpić miało dzięki włączeniu Czarnogóry do Planu Działań na Rzecz Członkostwa (MAP) i trwającym od 2007 roku rozmowom dotyczącym integracji Czarnogóry z NATO. Po tym, jak w grudniu 2010 roku Czarnogóra uzyskała status państwa kandydata do UE, Milo Djukanović postanowił kolejny raz „odpocząć” od polityki i powrócić do planów z 2006 roku. Czy były to konsekwencje presji ze strony UE, która niepocholebnie komentowała sposób sprawowania władzy przez ówczesnego szefa rządu, czy decyzja osobista, trudno stwierdzić (Wojnicki, 2018). Miejsce Milo Djukanovića zajął młody minister finansów Igor Lukšić. Daleko było mu jednak do ikony czarnogórskiej sceny politycznej. Protégowany dotychczasowego polityka, wspierany merytorycznie i taktycznie przez śledzącego bieg wydarzeń mentora, wówczas szefa partii DPS Milo Djukanovića, obiecywał społeczeństwu, że będzie kontynuował linię poprzednika.

Integracja euroatlantycka, korespondująca z procesem europejskim [...] oraz koncentracja na wymaganiach Komisji Europejskiej, jakie należało spełnić, aby uzyskać zielone światło dla rozpoczęcia negocjacji akcesyjnych (klm, kar, 2010, PAP)

stały się hasłami przewodnimi za rządów Lukšića. Nowy premier wprowadził pięciu nowych, zaufanych ministrów, wśród nich m.in.: Milorada Kantića – ministra finansów czy Milana Roćena – ministra

spraw zagranicznych i integracji europejskiej (klm, kar, 2010, PAP). Zastępowanie samego Djukanovića okazało się dla Lukšića niełatwym zadaniem. Jego kadencja bogata była w gafy polityczne i głośne kompromitacje własnej osoby. Mimo pełnego zaangażowania, odchodząc po dwóch latach z urzędu, Igor Lukšić nie mógł pochwalić się znacznymi osiągnięciami za czasu swej kadencji. Punktowane przez UE działania: potrzeba walki z korupcją w administracji publicznej, przestępczością zorganizowaną, zagwarantowanie niezależności sądów, zmniejszenie poziomu bezrobocia, zanim dojdzie do negocjacji akcesyjnych, wcale nie były tak łatwe do zrealizowania. Rozwiązaniem było zwołanie przez koalicję rządową przedterminowych wyborów parlamentarnych. Doszło do nich w październiku 2012 roku. Miały one przyczynić się do umocnienia pozycji koalicji w negocjacjach z Unią Europejską. Czteroletni mandat, w trakcie decydującego etapu negocjacji akcesyjnych, które rozpoczęto w czerwcu 2012 roku, miał gwarantować koalicji Djukanovića silną pozycję, a opozycji uniemożliwić konsolidację. Po raz dziewiąty w Czarnogórze zwycięstwo odniosła partia Djukanovića DPS, uzyskując 46,1% głosów. W październikowych wyborach udział wzięło 70,3% uprawnionych do głosowania (jm, 2012, PAP). Jej działacze pokonali w wyborach nawet największego przeciwnika, startującą samodzielnie Socjalistyczną Partię Ludową (SNP), dla której rozpoznanie przedterminowych wyborów już na wstępie oznaczało klęskę. Słabo wypadły również: Front Demokratyczny (FD), Ruch na Rzecz Zmian (PzP), Nowa Serbska Demokracja (NSD), centrolewicowa Pozytywna Czarnogóra (PCG). Do zwycięstwa daleko było również proserbskiej koalicji i kandydatom mniejszości albańskiej, chorwackiej i bośniackiej (awl, ews, kar, 2012, PAP). Pierwszy raz od jedenastu lat, stojąca u władzy DPS nie uzyskała jednak większości. Spadku popularności partii upatrywano przede wszystkim w wysokim bezrobociu, korupcji, ale i słabych dwóch latach rządów Lukšića, któremu teraz przypadło stanowisko ministra spraw zagranicznych. Na scenę polityczną powrócił Milo Djukanović. Obejmując urząd premiera, w grudniu 2012 roku, obiecywał, że „budowa sprawiedliwego państwa i walka z korupcją oraz przestępczością zorganizowaną będą przedmiotem szczególnej uwagi rządu” (awl, 2012, PAP). Rok 2015 w Czarnogórze należał do niespokojnych. Nadchodzące wybory parlamentarne sprawiły, że na ulice czarnogórskich miast zaczęli wychodzić demonstranci żądający

ustąpienia premiera. Oskarżano go o autorytarne rządy i nepotyzm. Grożono, że jeśli Djukanović nie odejdzie i nie powstanie rząd tymczasowy, do Podgoricy zjadą protestanci z całej Czarnogóry. Djukanović był jednak zdania, że za protestami w istotnym dla państwa momencie, tj. przed decyzją NATO o akcesji Czarnogóry do Sojuszu, stoi Rosja, dla której integracja ta byłaby niekorzystna (Lesiecki, 2016, PAP). Te i inne groźby nie stanowiły w Czarnogórze niczego nowego. Rosjanie nieraz już ostrzegali Podgoricę przed „możliwymi konsekwencjami, które miały być konsekwencją przystąpienia państwa do Sojuszu” (jhp, ro, 2015. PAP). Premier Djukanović stawiał sprawę jasno, mówiąc że odpowiedzialność za wszelkie działania, w tym demonstracje uliczne, spoczywa na koalicji partii prorosyjskich i proserbskich, wchodzących w skład Frontu Demokratycznego. Ich negatywny stosunek do integracji Podgoricy z międzynarodowymi organizacjami, w tym NATO, był wszystkim znany (b.d, 2016, PAP). W maju 2016 roku ministrowie spraw zagranicznych państw NATO podpisali w Brukseli protokół o przystąpieniu Czarnogóry do Sojuszu. „Przez te 10 lat Czarnogóra przeszła długą drogę, reformując prawo, budując instytucje i wracając do społeczności międzynarodowej” – mówił w trakcie ceremonii sekretarz generalny NATO Jens Stoltenberg. Nie da się ukryć, że i w tej kwestii znaczne zasługi należały do Milo Djukanovića. Przed zaplanowanymi na dzień 16 października 2016 roku wyborami parlamentarnymi nastroje społeczne nie należały do najlepszych. W Podgoricy doszło do nieudanego zamachu stanu. 15 października 2016 roku, pod nadzorem Rosji i przy współpracy z częścią czarnogórskiej opozycji, grupa obywateli serbskich miała doprowadzić do zamieszek na ulicach Podgoricy i przejąć władzę w państwie. W planach uwzględniano również porwanie i zabójstwo Milo Djukanovića (Seroka, Strzelecki, 2017). Dochodzenie potwierdziło, że spośród zatrzymanych dwudziestu osób większość przyznała się do zarzucanych im czynów. Skazanych zostało czternaście osób. Uważany za przywódcę puczu Aleksandr Sindelić (kierujący organizacją „Serbskie Wilki”) nie znalazł się na ławie oskarżonych, złożył on jedynie zeznania obciążające Rosjan (interia.pl, 2017). W akcję zamieszani byli oficerowie rosyjskiego wywiadu wojskowego GRU – Władimir Popov (wyrok: 12 lat więzienia) (Strzałkowski, 2019), i Eduard Szyszmakov vel Syrokov (wyrok: 15 lat więzienia) (Strzałkowski, 2019). Ostatni, notabene jako attaché

wojskowy Ambasady Rosji w Warszawie, został wydany z Polski w 2014 roku za szpiegostwo wraz z grupą rosyjskich dyplomatów (Bereza, 2017). Skazani przez sąd w Podgoricy na 5 lat więzienia za tworzenie organizacji przestępczej zostali także liderzy prorosyjskiej opozycji, szefowie czarnogórskiego Frontu Demokratycznego, tj. Andrija Mandić i Milan Knežević (tmw/gry, 2017). Nie udało się doprowadzić do destabilizacji państwa i umniejszenia jego pozycji na arenie międzynarodowej. Wybory parlamentarne w Czarnogórze zostały ostatecznie uznane przez przedstawicieli Unii Europejskiej i obserwatorów OBWE i NATO za prawidłowe (Seroka, Strzelecki, 2017). W wyborach 2016 roku zwyciężyła DPS, wspierana przez mniejszości narodowe: albańską, bośniacką i chorwacką, ostatecznie utrzymując swą pozycję. Frekwencja podczas wyborów była stosunkowo wysoka, wyniosła bowiem 73,2%. Po zliczeniu głosów ośrodek badawczy CEMI podał, że drugie miejsce (20,4% głosów) zdobył główny rywal DPS Front Demokratyczny (DF), trzecie zajęła koalicja Ključ (10,7% poparcia), również opozycyjna wobec DPS. Ugrupowania, na które mógł wówczas liczyć Milo Djukanović, jak Partia Bośniacka, Chorwacka Inicjatywa Obywatelska i koalicja Albańczycy otrzymały w sumie cztery mandaty (mmp, kar, 2016, PAP). Komentując wyniki wyborów, Milo Djukanović mówił, że

głosowanie było historycznym wyborem między bliższymi więziami z NATO lub Rosją [...], gdzie ta ostatnia starała się wykorzystać głosowanie, jako sposobność do wykolejenia pędu Bałkanów ku NATO i UE (mmp, kar, 2016, PAP).

Wyniki pokazały, że DPS wraz ze swymi partnerami nie mają sobie równych (uzyskali 42 mandaty). Przeciwnie integracji euroatlantycznej Front Demokratyczny oraz koalicja kilku partii prorosyjskich i proserbskich, nawet po połączeniu sił nie były w stanie uzyskać parlamentarnej większości (mmp, kar, 2016, PAP). Wydarzenia październikowe oraz powstała wokół nich burza spotęgowały międzynarodową dyskusję o tym, co dzieje się w Czarnogórze. Prezydent Donald Trump nie powstrzymał się przed ostrą krytyką, kiedy komentując wydarzenia nazwał Djukanovića „człowiekiem marginesu, zamieszany w przemyt oraz handel narkotykami i bronią” (Biografija.org., 2015). „Milo Djukanović jest jednym z najbogatszych przywódców państwowych na świecie. Jest bogatszy niż

sam prezydent Barack Obama” (BN, 2015) – pisano już w 2015 roku, określając rodzinę Djukanovića najbogatszym z klanów rządzących nie tylko w Europie, ale i na świecie; kontrolującym m.in. działalność Prva Banka i prowadzącym interesy z Darko Šarićem – szefem mafii narkotykowej. W czarnogórskiej prasie wielokrotnie pojawiały się doniesienia o tym, że Milo Djukanović jest właścicielem nieruchomości i firm wartości co najmniej 14,7 mln dolarów, jego brat Aco Djukanović – majątku sięgającego 167 mln dolarów, siostra Ana około 3,5 mln dolarów (BN, 2015). Spekulacji na temat sposobu, w jaki fortun dorobili się Djukanoviće, było wiele (BN, 2015). Rysujący się z nich obraz polityka daleki był od tego z początków jego kariery. Poważne zarzuty kładły się cieniem na karierze i renomie polityka, któremu Czarnogórcy zawdzięczali niezależność.

Tymczasem Demokratyczna Partia Socjalistów rozpoczęła tworzyć rząd. Fotel premiera objął 28 listopada 2016 roku Duško Marković. Doświadczony polityk, były wicepremier ds. systemu politycznego, polityki wewnętrznej i zagranicznej. Przez wiele lat odpowiadał w państwie za działalność tajnych służb. W latach 1998-2005 wiceminister spraw wewnętrznych ds. Służby Bezpieczeństwa Państwowego (SDB). Od 2012 roku szef Agencji Bezpieczeństwa Narodowego (ANB), w latach 2010-2016 wicepremier Czarnogóry (jo, kar, 2016, PAP). Przejmując po swym poprzedniku rozpoczęte przed dziesięcioma laty działania, w czerwcu 2017 roku, wprowadził Czarnogórę do NATO. Nie da się jednak i w tym miejscu nie zauważyć, że główne zasługi w tej kwestii przypisywać należy wysiłkom Milo Djukanovića, pod okiem którego finalizowany był proces integracji (Milo Djukanović pełnił w tym czasie funkcje przewodniczącego czarnogórskiej Skupštiny).

Oficjalne odsunięcie się Milo Djukanovića od sprawowanej funkcji zbiegło się z zapowiedzią nadchodzących wyborów prezydenckich. Niespełna rok po tym jak szefem rządu został Duško Marković, na 15 kwietnia 2018 roku zapowiedziano wybory prezydenckie. O kolejną kadencję nie mógł ubiegać się w nich cieszący się już zaufaniem i poparciem społecznym Filip Vujanović. Oczywiście było, że aby zachować silną pozycję partii DPS, umocnić mandat aktualnego premiera i utrzymać *status quo*, a tym samym realizować przedsięwzięte na rzecz integracji z UE reformy państwowe, potrzeba było „swojego człowieka”. Na scenę, po niespełna dwuletniej przerwie, powrócił

Milo Djukanović. „Przywódcą, męż stanu, prezydent wszystkich obywateli” – brzmiało hasło na plakatach wyborczych, które poprowadziły Milo Djukanovića do zwycięstwa. Ubieganie się o fotel prezydencki było dlań „wyrazem odpowiedzialności za przyszłość Czarnogóry” (jo, ap, 2018, PAP). „Ewentualna porażka w wyborach byłaby podważeniem przez społeczeństwo wcześniejszych starań i zabiegów na rzecz demokratyzacji Czarnogóry i zbliżenia jej z Zachodem” – podkreślał Djukanović (jo, ap, 2018, PAP). Mając na uwadze niezbyt poprawne relacje z Rosją zapowiadał podjęcie inicjatyw, które przyczynią się do zbliżenia stron i załagodzą napiętą po przystąpieniu Czarnogóry do NATO sytuację. Dla antyzachodniej opozycji porażka tak silnego kandydata stanowiłaby kwestionowanie sensu członkostwa państwa w NATO. Prawdopodobnie wpłynęłaby też na spowolnienie starań o przystąpienie Czarnogóry do Unii Europejskiej (Polskie Radio, 2018). Milo Djukanović był niekwestionowanym faworytem w kwietniowych wyborach prezydenckich. Pokonał reprezentanta opozycji Mladena Bojanića (biznesmena, wspólnego kandydata Frontu Demokratycznego, Zjednoczonej Akcji Reform i Demokratycznej Czarnogóry) oraz sześciu innych kandydatów, spośród których czterech nie uzyskało nawet 1% głosów (cyk, agz, 2018, PAP). 15 kwietnia 2018 roku Djukanović odniósł zwycięstwo w pierwszej turze wyborów. Uzyskane 54,1% głosów dało mu znaczną przewagę nad Bojanićem (33,2%) oraz prawniczką, deputowaną do parlamentu, startującą z ramienia Socjaldemokratycznej Partii Czarnogóry (SDP) Draginją Vuksanović (8,19%) (akl, kar, 2018, PAP). Wybory, mimo że korzystne dla partii rządzącej, odsłoniły jednak pewne polityczne słabości. Frekwencja wyborcza nie należała do wysokich – 63,98% (akl, kar, 2018, PAP), co świadczyło o zmęczeniu społeczeństwa polityką i międzypartyjnymi rozgrywkami. Sygnałem, który wówczas powinien poważnie zaniepokoić władze, był udaremniony przez czarnogórskie służby bezpieczeństwa zamach na premiera w 2016 roku. Odsunął on jednak Djukanovića od władzy tylko na krótką chwilę. Cykliczne protesty uliczne przeciwko stronniczości mediów, korupcji, nepotyzmowi, szerzącej się przestępczości zorganizowanej nie dziwiły nikogo. Na kanale youtube opozycja zamieszczała nagrania, na których odsłaniano łączące wpływowych działaczy politycznych powiązania i kulisy ich gospodarczych transakcji. Mało kto przypuszczał jednak, że względny ład polityczny

w Czarnogórze za kilkanaście miesięcy zostanie zaburzony. Zreformowani i „zdemokratyzowani” komuniści, którzy w latach dziewięćdziesiątych zdominowali czarnogórską scenę polityczną, wytworzyli tak silne powiązania i zależności wśród osób pełniących najbardziej odpowiedzialne funkcje w państwie, że zdawali się być nie do ruszenia. Sam fakt, że Podgorica – rozpościerająca się na powierzchni 1500 km kw., zamieszкана przez ok. 186 tysięcy osób – stanowiła centrum decyzyjne DPS, zdawał się działać na jej korzyść (podgorica.me, 2020).

W lutym 2019 roku w państwie wybuchł kryzys. Od momentu uzyskania przez Czarnogórę niepodległości rozpoczęły się największe fale protestów, których kulminacją była grudniowa bijatyka w czarnogórskim parlamencie. Społeczeństwo domagało się ustąpienia najwyższych przedstawicieli państwa, w tym prezydenta, premiera i bliskich im współpracowników. Skandowano za odsunięciem od władzy prokuratora generalnego – Ivicy Stankovića – i zarządu państwowego Radia i Telewizji, winionych o zatajanie informacji o protestach oraz wydarzeniach dotyczących afery „Koverta” (Koperta). O ile na początku niezadowolenie społeczeństwa wywoływały głównie kwestie socjalne, niskie wynagrodzenia, brak odpowiednich dotacji na dzieci i młodzież, podwyższenie składek na ubezpieczenia zdrowotne, tak oliwy do ognia dolał szef Atlas Group Duško Knežević (Al Jazeera Balkans, 2019). Po latach bliskiej współpracy z Milo Djukanovićem postanowił wypowiedzieć prezydentowi wojnę. Była ona odpowiedzią na oskarżenia i odseparowanie go od reszty wpływowych przyjaciół czarnogórskiej sceny politycznej. Na nagraniach zamieszczonych na youtube Knežević tłumaczy, że Djukanović groził mu odebraniem majątku i wpływów. Grupa Atlas, której jest właścicielem, łączy sieć firm obejmujących bankowość, ubezpieczenia, nieruchomości, handel, media i edukację. Jej działalność obejmuje nie tylko Bałkany Zachodnie, ale i Grecję, Cypr i państwa arabskie. Dopóki nie doszło do zaostrzenia relacji pomiędzy Czarnogórą a Rosją, Atlas Bank był obecny także na rynku rosyjskim. Centralny Bank Rosji w 2016 roku cofnął jednak licencję, odmawiając Duško Kneževićowi współpracy. Działania te zbiegły się z oskarżeniami, jakie pod adresem pracujących dla Kneževića kierowców przedstawiał Djukanović w związku z zaplanowanym na jego osobę zamachem (Al Jazeera Balkans, 2019). Był on zdania, że

znany mu bankier miał bliskie kontakty z rosyjskimi służbami, brał udział w procederze prania pieniędzy na rzecz opozycyjnego Frontu Demokratycznego, dyskredytując tym samym pozycję DPS i głównego architekta czarnogórskiej sceny politycznej (Al Jazeera Balkans, 2019). W odpowiedzi na zarzuty, w udzielonym dla stacji telewizyjnej Al Jazeera Balkans wywiadzie, Knežević podkreślał, że nie ufa czarnogórskim politykom i wymiarowi sprawiedliwości (Al Jazeera Balkans, 2019). Twierdził, że zgromadził wiele dowodów, które gotów jest przedstawić niezależnemu, międzynarodowemu wymiarowi sprawiedliwości w celu pociągnięcia do odpowiedzialności prawnej skorumpowanego architekta Czarnogóry. Jego zdaniem Djukanović dla własnej korzyści przez ostatnie 20 lat prowadził nielegalne interesy, przynosząc korzyści materialne sobie, a zubożając państwo i jego obywateli (Slobodna Evropa, 2019). Pranie pieniędzy, nielegalne interesy i wykorzystywanie na własne potrzeby Atlas Banku (będącego w posiadaniu rodziny Djukanovićów) oraz czarnogórskiej telewizji, to tylko niektóre z zarzutów, jakie pojawiły się na udostępnionym w styczniu 2019 roku pierwszym z nagrań. To, i kolejne, tylko utwierdzały w przeświadczeniu o niepoprawności układów politycznych w państwie i wykorzystywaniu środków finansowych na rzecz kampanii wyborczych, niezgodnie z ich przeznaczeniem. Na jednym z nagrań widać było jak Knežević osobiście wręcza byłemu burmistrzowi Podgoricy Slavoljubovi Stijepoviciovi, obecnie doradcy prezydenta, kopertę z kwotą 100 000 euro. Środki finansowe miały być przeznaczone na sfinansowanie kampanii DPS i na potrzeby partyjnych aktywistów. Zdaniem Kneževića to nie pierwsze tego typu „darowizny” świadczone na rzecz DPS. Ich kwota każdorazowo uzgadniana była z Milo Djukanovićem (kurir.rs., 2019).

Od stycznia 2019 roku czarnogórska partia „Demokrati” (założona 19 kwietnia 2015 roku), pod przewodnictwem Aleksy Bečića udostępnia na youtube kolejne nagrania, na których jej przedstawiciele opowiadają o panujących na czarnogórskiej scenie politycznej powiązaniach (demokrate.me, 2020). Nabywanie nieruchomości (patrz: *przypadek Atlas Capital Plaza*. Leković, 2019), zbywanie gruntów (Leković, 2019), milionowe inwestycje w luksusowe wille (Vuković, 2019), przejmowanie atrakcyjnych, czarnogórskich terenów (zob.: *przypadek zakupu ziemi przez firmę Hypo Bank Alpe Adria*. Martinović, 2019), fingowane kredyty (Martinović, 2019), niespełnione obietnice

DPS (Leković, 2019), to proceder trwający od lat. Działalność „czarnogórskiej ośmiornicy mafijnej” – jak mówią o układach wśród najwyższych przedstawicieli państwowych Czarnogóry Demokrati Crne Gore, nie ma sobie równych (Leković, 2019). Mimo że nie sposób ujawnić wszystkie układy, te z nich, które zostały ukazane w opowieściach opozycji, zdają się być wiarygodne i odpowiednio udokumentowane. Pokazują obraz Czarnogóry, w której społeczeństwo dzielone jest na równych i równiejszych. Ludzie z układu traktowani są inaczej niż przeciętni obywatele. Układy z bankami (patrz: *przypadek Milo Djukanovića i bliskich mu – Duško Bana i Željko Mihailovića*. Vuković, B., 2019), odraczane kredyty, specjalne warunki finansowe dla osób z klucza partyjnego stawiają pod znakiem zapytania transparentność finansowania wielu inwestycji. Kosztem obywatelemi prowadzi się do bankructwa fabryk i przejmowania ich przez prywatnych inwestorów, na cudzym nieszczęściu dorabiających się potężnych majątków (patrz: *przypadek Dragana Brkovića, krewnego Milo Djukanovića* (Vuković, 2019).

Koniec 2019 roku był niespokojny pod wieloma względami. Poza uderzającymi w osobę Milo Djukanovića aferami, społeczeństwo wzburzyła również ustawa kościelna, pod którą podpisał głowa państwa. Zgodnie z jej zapisem, wszystkie wspólnoty religijne, w tym Czarnogórska Cerkiew Prawosławna i Kościół katolicki, zostały zobligowane do przedstawienia dowodów własności majątku otrzymanego przed 1918 rokiem, tj. okresem, kiedy Czarnogóra wchodziła w skład Królestwa Serbów, Chorwatów i Słowenów (Instytut Europy Środkowej, Domachowska (*Projekt ustawy o wolności wyznania powodem napięć w relacjach serbsko-czarnogórskich*, 2019). O ile, zdaniem władz Czarnogóry, ustawa miała jedynie uregulować sprawy majątkowe wspólnot religijnych, tak dla Serbii stała się punktem zapalnym w relacjach Belgrad–Podgorica. Przedstawiciele duchownych i Serbowie, łącznie z prezydentem Serbii Aleksandrem Vučićem, odczytali jej zapisy jako zagrażające majątkowi Serbskiej Cerkwi Prawosławnej (tvn24.pl., 2019). Nadwężone już wcześniej relacje z Serbią uległy pogorszeniu. Pandemia koronawirusa, która spowodowała zamknięcie granic między państwami, potraktowana została dodatkowo jako wymierzona w Serbów i odbierająca im prawo wjazdu na terytorium Czarnogóry. Szczególnie ostry wydźwięk przybrała serbska kampania medialna, która skupiła się na osobie prezydenta Djukanovića.

Nie szczędząc niepochlebnych słów pod jego adresem, nazywano go niejednokrotnie dyktatorem, faszystą, nawołując tym samym do odsunięcia od władzy i ratowania narodu serbskiego i Czarnogóry. Poskutkowało to napięciem w obustronnych relacjach. Czarnogórskie MSZ zmuszone było wręcz poinformować przedstawicielstwa dyplomatyczne państw UE o agresji kierowanej pod adresem głowy państwa.

Nasiliła się również ingerencja ze strony Rosji. Oprócz Kremla sytuację w Czarnogórze zaczęli komentować przedstawiciele Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej.

Prezydent Czarnogóry wystąpił przeciwko własnemu narodowi. To, że jest przeciwny Cerkwi i stara się utworzyć nową organizację pokazuje, że nie rozumie przede wszystkim istoty Kościoła, a po drugie własnych obywateli. Serbska Cerkiew Prawosławna w Czarnogórze nie jest organizacją zagraniczną. To Kościół mieszkańców Czarnogóry. To, że pan Djukanović, który – o ile mi wiadomo – nie został ochrzczony i jest ateistą, próbując założyć własny Kościół, tj. to dużym błędem (Politika, 2020)

mówił w wywiadzie dla „Rusija 24” przewodniczący Wydziału ds. Zewnętrznych Kontaktów Kościelnych Patriarchatu Moskiewskiego metropolita Hilarion Volokolomski. Kiedy przyrównywał Milo Djukanovića do Petera Porosenki, mówiąc że skończy on swoją karierę polityczną podobnie jak były prezydent Ukrainy, który początkowo wywalczył autokefalię dla nieuznawanej Ukraińskiej Cerkwii, a następnie musiał pożegnać się ze stanowiskiem po tym, jak jego partia przegrała w wyborach parlamentarnych, nie wiedział, że w jego słowach zawarty jest wiele racji (Politika, 2020). Djukanović, który opowiadał się za potrzebą uznania Czarnogórskiej Cerkwi, w sierpniowych wyborach parlamentarnych poniósł porażkę. Rządzący od lat dziewięćdziesiątych XX wieku partia DPS w 2020 roku została odsunięta od władzy. Koalicja urzędującego prezydenta „Zdecydowanie dla Czarnogóry! DPS – Milo Djukanović” (Odlično za Crnu Goru! DPS – Milo Djukanović) i jej koalicjanci nie uzyskali wystarczającej liczby głosów, aby stworzyć rząd. Miejsce DPS zajęli tworzący porozumienie liderzy trzech opozycyjnych komitetów, które w wyborach uzyskały największą liczbę głosów, tj. Front Demokratyczny (Zdravko Krivokapić), Demokraci (Aleksa Bečić) i URA

(Dritan Abazović). Wyniki wyborów dla wspierających opozycję stały się powodem do świętowania na ulicach Podgoricy, a dla zwolenników DPS przyczynkiem do zorganizowania manifestacji poparcia dla prezydenta Djukanovića i jego partii. Od grudnia 2020 roku nowy rząd Zdravko Krivokapića, zapowiadając transparentność działań, rozpoczął rewolucję kadrową, mającą na celu odsunięcie od władzy osób ze starego układu politycznego (Nikolaidis, 2021). Przedstawiając program rządu, premier Krivokapić zapowiedział, że za kilka lat Czarnogóra stanie się drugim Luksemburgiem. „Ekonomia, walka z COVID-19 i rządy prawa” to najważniejsze wyzwania dla nowych władz (Vujić, 2020).

Tempo zmian personalnych i jego skala przybrały wymiar niespotykany dotąd w żadnym z państw, które przeszły transformację polityczną i gospodarczą od momentu upadku komunizmu w Europie Środkowo-Wschodniej. Polityka kadrowa dosięgła wszystkich szczebli, wprowadzając zmiany, zaczynając od najwyższych urzędników państwowych na szeregowych funkcjonariuszach kończąc. Do alternacji władzy politycznej w Czarnogórze doszło dopiero po trzydziestu latach. W niewielkiej Czarnogórze w urzędach, wojsku, policji, ośrodkach zdrowia, szkołach postanowiono lawinowo wymienić doświadczonych pracowników na osoby młode, nie uwikłane w politykę partyjną bądź bliskie otoczeniu rządzących. Szczególnie dotkliwy okazał się ten proces dla funkcjonariuszy wywiadu i kontrwywiadu cywilnego Agencji Bezpieczeństwa Narodowego, co w przyszłości może rodzić niepokoje o stan bezpieczeństwa wewnętrznego państwa. Zmiany, jakimi objęto organizację i pracę czarnogórskiej Prokuratury Krajowej i Specjalnej, przedłożenie projektów nowych regulacji ustawowych w zakresie jej funkcjonowania, mające na celu przyczynienie się do dalszego umacniania praworządności i walki z korupcją, nie tylko podważyły wcześniejszą działalność Prokuratury Specjalnej (powołanej w 2015 roku), ale i wzbudziły unijne obawy o dalszy rozwój negocjacji akcesyjnych z Czarnogórą (Tomović, 2021).

Ostatnie wydarzenia pokazały, że najbliższy okres będzie trudnym czasem dla prezydenta Djukanovića, którego mandat wygasa w 2023 roku. Jako osoba, która wiele wniosła w funkcjonowanie Czarnogóry, przyczyniając się do uzyskania przez nią niezależności państwowej, wprowadzając do NATO i dążąc do integracji z UE, Djukanović nie

ma sobie równych. Jest głównym architektem Czarnogóry i tego nikt nie jest mu w stanie odebrać. Badania opinii publicznej, tak te starsze, przeprowadzone w grudniu 2019 roku przez CEDEM, jak i nowsze, z września 2020 roku, podtrzymują że, mimo wszystko, największym poparciem społecznym wciąż cieszy się DPS (2019: 37%, 2020: 30,5%), a prezydent jest jedną z najbardziej cenionych osób w państwie (Ćetković, 2019). Trzęsienie ziemi, jakie wywołały ostatnie wybory parlamentarne, nadwerężone relacje z Serbią i Rosją, pandemia w najbliższym czasie wystawią Milo Djukanovića na próbę. Śledząc jego karierę polityczną i zważając na posunięcia, na które mało kto by się odważył, nie można przyjmować, że zabraknie mu woli walki. Szara eminencja czarnogórskiej sceny politycznej zdaje się, że jeszcze nieraz zaskoczy opinię publiczną. Destabilizacja budowanego od trzech dekad systemu władzy Milo Djukanovića i DPS, rozpościerających się na całe państwo powiązań „czarnogórskiej ośmiornicy” nie pozwolą tak łatwo zmienić pielęgnowanych od lat układów. Polityczne osłabienie przywódcy nie świadczy jeszcze o tym, że się poddał. Trudno jest przewidzieć dalszy scenariusz i czy zmiana polityczna, jaka zaszła w ostatnim czasie na czarnogórskiej scenie politycznej, utrzyma się, czy też z uwagi na słabości młodych, gniewnych i niedoświadczonych polityków żądnych pogłosu odejdzie w niepamięć, by ustąpić miejsca dawnym graczom. Nieprze-myślane decyzje i pokazowe akcje walki z mafią, zmiany kadrowe mogą za jakiś czas okazać się działaniami pochopnymi, które tylko dodatkowo pogłębią trudności, z jakimi walczy dziś państwo. Obsadzanie stanowisk osobami nierzadko bez doświadczenia, lecz przychylnymi partii rządzącej, może zaszkodzić dalszemu funkcjonowaniu kierowanych przez nie instytucji. Problemy w relacjach z Unią Europejską mogą przyczynić się do dalszego spowolnienia negocjacji bądź wręcz cofnięcia Czarnogóry na jej drodze do UE. Nie wspominając już o fakcie, że w obecnej sytuacji pandemicznej szczególna uwaga władz powinna skupiać się na walce z ogólnoświatowym problemem, wprowadzaniu restrykcji, obostrzeń, specjalnej dbałości o bezpieczeństwo obywateli, prawidłowym przebiegu ich szczepień, co w wolnym tempie udaje się realizować nowym władzom.

BIBLIOGRAFIA

- akl, kar. (2018, 16 kwietnia). *Czarnogóra: komisja potwierdza wygraną Djukanovića w wyborach prezydenta*. PAP.
- Al Jazeera Balkans. (2019, 30 stycznia). *Knežević za AJB: Višegodišnji pritisci na mene i banku*. <https://www.youtube.com/watch?v=BkJQBGuLWhw> (pobrano 10.01.2020 r.).
- awl. (2012, 4 grudnia). *Zaprzyśiężony nowy rząd*. Reuters.
- awl, ews, kar. (22, 12 października). *Rządząca DPS faworytem wcześniejszych wyborów do parlamentu*. PAP.
- Bereza, J. (2017, 2 czerwca). *Czarnogóra wchodzi do NATO. Co zrobi Putin?* RIA Novosti.
- b.d. (2016, 14 października). *Premier: Rosja finansuje kampanię przeciwko wejściu Czarnogóry do NATO*. PAP. <http://www.pch24.pl/czarnogora-wchodzi-do-nato--co-zrobi-putin-,51997,i.html#ixzz4m3nHlqmJ> (pobrano 3.06.2017 r.).
- cyk, agz. (2018, 15 kwietnia). *Czarnogórcy wybierają prezydenta – faworytem Djukanović*. AFP/ PAP.
- Ćetković, J. (2019, 13 grudnia). *CEDEM-a: DPS-u ubjedljivo najveća podrška; Marković i Đukanović najbolje ocenjeni političari*. Antenam.net. <https://www.antenam.net/politika/142833-istrazivanje-cedem-a-dps-u-ubjedljivo-najveca-podrska-markovic-i-djukanovic-najbolje-ocijenjeni-politricari> (pobrano 19.01.2020 r.).
- demokrate.me. (2020). *Demokrate, Demokratska Crna Gora*. <http://demokrate.me> (pobrano dn. 13.02.2020 r.).
- Domachowska, A. (2019, 11 lipca). *Projekt ustawy o wolności wyznania powodem napięć w relacjach serbsko-czarnogórskich*. Instytut Europy Środkowej. <https://ies.lublin.pl/komentarze/projekt-ustawy-o-wolnosc-i-wyznania-powodem-napiec-w-relacjach-serbsko-czarnogorskich-44-44-2019> (pobrano 10.10.2019 r.).
- interia.pl. (2017, 8 czerwca). *Domniemany zamach stanu w Czarnogórze. Liderzy opozycji przed sądem*. <http://fakty.interia.pl/swiat/news-domniemany-zamach-stanu-w-czarnogorze-liderzy-opozycji-przed-,nId,2403924> (pobrano 10.06.2017 r.).
- International Leader Summit. (2020, 18 października). *Joe Biden, „Mafia State of Montenegro” and Corruption in the Balkans*. <https://leaderssummit.medium.com/joe-biden-milo-djukanovic-the-mafia-state-of-montenegro-and-propping-up-corruption-in-the-48cfd1712c4c> (pobrano 1.03.2021 r.).
- jhp, ro. (2015, 2 grudnia). *NATO zaprasza Czarnogórę, by została 29. członkiem Sojuszu*. PAP.

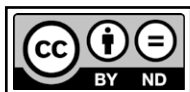
- jm. (2012, 15 października). *Djukanović ogłasza zwycięstwo w wyborach*. PAP.
- jo/kan/gma. (2006, 8 września). *Pierwsze wybory parlamentarne w niepodległej Czarnogórze*. PAP.
- jo, ap. (2018, 19 marca). *Weteran polityki Milo Djukanović kandydatem na prezydenta*. PAP.
- Jo, kar. (2016, 9 listopada). *Były szef tajnej policji desygnowany na premiera*. PAP.
- klm, kar. (2010, 29 grudnia). *Parlament zatwierdził rząd premiera Lukšića*. PAP.
- ksaj. (2006, 22 maja). *Za niepodległością 55,5 proc. głosujących, premier ogłosił zwycięstwo*. PAP.
- ksaj. (2006, 11 września). *Zwycięstwo koalicji premiera Djukanovića*. PAP.
- ksaj, ap. (2016, 11 lipca). *Wybory parlamentarne odbędą się 16 października*. AFP/ Reuters.
- kurir.rs. (2019, 16 stycznia). *Afera Koverta: Kneževiću pritvor 30 dana a Stijepović mora u Tužilaštvo za saslušanje*. <https://www.kurir.rs/region/crna-gora/3190403/afera-koverta-knezevicu-pritvor-30-dana-a-stijepovic-mora-u-tuzilastvo-na-saslusanje> (pobrano 10.01.2020 r.).
- Leković, M. (2019, 22 stycznia). *Evo dokle dosežu pipci Đukanovićeve hobotnice*. Slučaj broj 1. https://www.youtube.com/watch?v=BH_1w8B3amE (pobrano 10.12.2019 r.).
- Leković, M. (2019, 21 lutego). *Afera Koverat: nekoliko ljudi bliskih Milu Đukanoviću kupilo Budvansku obalu*. Slučaj broj 5. <https://www.youtube.com/watch?v=pCKpuwYoGRU> (pobrano 15.01.2020 r.).
- Leković, M. (2019, 19 czerwca). *Afera Gornja Zeta – porodici Đukanović novih 7 miliona*. Slučaj broj 6. <https://www.youtube.com/watch?v=vrVvd-45SQnk> (pobrano 16.01.2020 r.).
- Lesiecki, R. (2016, 19 maja). *Szefowie MSZ państw NATO podpisali protokół o przystąpieniu Czarnogóry*. PAP.
- Martinović .V. (2019, 30 stycznia). *Svi detalji sumnjivo stečene imovine Mila Đukanovića*. Slučaj broj 3. <https://www.youtube.com/watch?v=65Kf-cvDFhTo> (pobrano 12.12.2019 r.).
- mmp, kar. (2016, 19 października). *Oficjalne wyniki potwierdzają zwycięstwo prozachodniej DPS*. PAP.
- Mondo. (2018). *Svečano proglašenje Ustava Crne Gore*. <https://mondo.me/info/Crna-gora/a1975/Svecano-proglasenje-Ustava-Crne-Gore.html> (pobrano 13.12.2019 r.).
- Nikolaidis, A. (2021, 9 stycznia). *Crna Gora nakon Djukanovića prema EU ili praznoj suverenosti*, Deutsche Welle. <https://www.dw.com/hr/crna-gora-nakon-đukanovića-prema-eu-u-ili-praznoj-suverenosti/a-56178703> (pobrano 20.01.2021 r.).

- Podgorica. (2020). *Teritorija i stanovništvo – Glavni Grad Podgorica*. <http://podgorica.me/teritorija-i-stanovnistvo/> (pobrano 10.02.2020 r.)
- Polskie Radio. (2018, 15 kwietnia). *Czarnogóra: Milo Djukanović wygrywa wybory prezydenckie*. www.polskieradio.pl (pobrano 19.05.2018 r.).
- Seroka, M., Strzelecki, J. (2017, 3 czerwca) *Czarnogóra – Rosja oskarżana o próbę zorganizowania zamachu stanu. Analizy*. Ośrodek Studiów Wschodnich. <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2017-03-06/czarnogora-rosja-oskarzana-o-probe-zorganizowania-zamachu-stanu> (pobrano 7.04.2017 r.).
- Slobodna Evropa. (2019, 1 lutego). *Knežević: Spreman sam da odgovaram za saučesništvo*. <https://www.slobodnaevropa.org/a/29745527.html> (pobrano 10.01.2020 r.).
- Słownik języka polskiego PWN. <https://sjp.pwn.pl/sjp/szara-eminencja;3067990.html>, (pobrano dn. 02.02.2021)
- Southeast European Times (2013, 5 września). *Montenegro urged to investigate attacks against journalists*. https://web.archive.org/web/20140806155753/http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/en_GB/features/setimes/features/2013/09/05/feature-01 (pobrano 02.01.2021 r.).
- Strzałkowski, M. (2019, 10 maja). *Czarnogóra: Wyroki w sprawie udaremnionego puczu*. EUROACTIV.pl. <https://www.euractiv.pl/section/polityka-zagraniczna-ue/news/czarnogora-wyroki-w-sprawie-udaremnionego-puczu/> (pobrano 10.05.2019 r.).
- Szpała, M. (2010, 29 grudnia). *Czarnogóra: problematyczny kandydat do UE*. Analizy. Ośrodek Studiów Wschodnich. <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2010-12-29/czarnogora-problematyczny-kandydat-do-ue>
- tmw/gry. (2017, 14 kwietnia). *Mieli planować zamach na premiera. Wśród oskarżonych dwóch Rosjan*. PAP. <https://tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/czarnogora-oskarzono-14-osob-w-tym-dwoch-rosjan-o-udzial-w-spisku,731945.html> (pobrano 10.12.2019 r.).
- Tomović, P (2021, 15 lutego), *Crna Gora u riziku prekida pregovora sa EU*. Radio Slobodna Evropa. <https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-u-riziku-prekida-pregovora-sa-evropskom-unijom/31104237.html> (pobrano 16.02.2021).
- tvn24.pl. (2019, 27 grudnia). *Petardy w parlamencie, protesty na ulicach. Ustawa kościelna mimo to przyjęta*. <https://tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/czarnogora-ustawa-kościelna-przyjeta-protesty-serbskiej-cerkwi-prawosławnej,995967.html> (pobrano 30.12.2019 r.).
- Uliasz, J. (2011). *Prawne aspekty zwalczania korupcji politycznej. Przegląd Prawa Konstytucyjnego* 1 (5), 143-155.

- Wojnicki, J. (2018). Autorytarne tendencje w państwach postjugosłowiańskich. *Studia Politologiczne*, 47, 153-168.
- Wojnicki, J. (2014). Instytucja rządu Republiki Czarnogóry w systemie organów władzy. *Kwartalnik Kolegium Ekonomiczno-Społecznego. Studia i Prace*, 1, 47-62.
- Vujić, P. (2021, 4 grudnia). *Parlamentarni izbori u Crnoj Gori: Izabrana nova Vlada, prvi put bez DPS-a predsednika Mila Djukanovića*. BBC. <https://www.bbc.com/serbian/lat/balkan-55186317> (pobrano 12.01.2021).
- Vuković, B. (2019, 25 stycznia). *Evo ko su prijatelji Duška Kneževića*. Slučaj broj 2. <https://www.youtube.com/watch?v=xr3how1dgZU> (pobrano 12.12.2019).
- Vuković, N. (2019, 8 lutego). *Afera Koverat – Lice blisko DPS-u bogatije od 15 združenih budžeta opština u Crnoj Gori*. Slučaj broj 4. https://www.youtube.com/watch?v=SQy_WLtEm2M (pobrano 15.01.2020).

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Horyzonty Polityki
2021, Vol. 12, N° 39

MATEUSZ BARTOSZEWICZ

<http://orcid.org/0000-0002-4988-9934>
Uniwersytet Wrocławski
m.bartoszewicz92@gmail.com

PAULA WIŚNIEWSKA

<http://orcid.org/0000-0001-7664-8522>
Uniwersytet Wrocławski
paula.wisniewska@uwr.edu.pl

DOI: 10.35765/HP.2070

Koncepcja *smart university* na przykładzie Uniwersytetu Wrocławskiego*

Streszczenie

CEL NAUKOWY: Rozpoznanie zbieżności kierunków strategicznego rozwoju Uniwersytetu Wrocławskiego (UWr) z wyznacznikami koncepcji *smart university*. Cel ten zrealizowano poprzez zestawienie wybranych kategorii modelu *smart university* z założeniami aplikacji projektowej IDUB przygotowanej przez Uniwersytet Wrocławski. W artykule odpowiedziano na następujące pytania badawcze: W jakim zakresie planowane działania zawarte w projekcie IDUB wpisują się w koncepcję *smart university*? Które planowane działania scharakteryzowane w projekcie odbiegają od założeń koncepcji *smart university*?

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Przeprowadzone badanie miało charakter eksploracyjny. Przyjęto podejście hybrydowe, pokrewne metodzie idealizacji i konkretyzacji. Wykorzystano metody badawcze: analizę krytyczną literatury przedmiotu, analizę danych zastanych, jakościową analizę treści, technikę wywiadu ustrukturyzowanego oraz wywiady nieustrukturyzowane, zanonimizowane.

PROCES WYWODU: Artykuł składa się z trzech części: w pierwszej wyjaśniono założenia metodologiczne badań, w drugiej scharakteryzowano – czym jest koncepcja *smart university*. W podrozdziale trzecim opisano rys historyczny i potencjał rozwojowy UWr, natomiast w części przedostatniej artykułu

* Artykuł powstał na podstawie analizy założeń zawartych w treści wniosku Uniwersytetu Wrocławskiego złożonego w konkursie „Inicjatywa Doskonałości – Uczelnia Badawcza”.

Sugerowane cytowanie: Bartoszewicz, M. i Wiśniewska, P. (2021). Koncepcja *smart university* na przykładzie Uniwersytetu Wrocławskiego. *Horyzonty Polityki*, 12(39), 179-199. DOI: 10.35765/HP.2070.

zawarto wyniki analizy wniosku IDUB. Podrozdział ostatni stanowi zakończenie i podsumowanie.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: W treści aplikacji projektowej IDUB autorstwa UWr zawarto *explicite* elementy, które mają przyczynić się do rozwoju inteligentnych podkategorii funkcjonowania uczelni, takich jak: [1] nauka, [2] dydaktyka, [3] infrastruktura. Oprócz tego w treści aplikacji zidentyfikowano planowane działania mające na celu: [4] intensyfikację współpracy z otoczeniem społeczno-gospodarczym oraz [5] usprawnienie zarządzania uczelnią. Nie zawarto jednak jasno sprecyzowanych [6] narzędzi do realizacji działań prowsłnotowych, które nie byłyby nastawione w jednoznaczny sposób na „twardą” ocenę wskaźnikową.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: Prawdopodobną przyczyną niewykrycia jasno sprecyzowanych narzędzi realizacji działań prowsłnotowych był fakt, iż MNiSW w warunkach konkursowych nie przewidziało środków na tego typu działania. Analizę można rozszerzyć na pozostałe dziewięć zwycięskich w konkursie uczelni. Dalsze badania należy prowadzić także w kontekście analizy wdrażanych w ramach projektu IDUB mechanizmów, a po 2026 roku niezbędne będzie przeprowadzenie ewaluacji programu. Nieoczekiwanym (serendywnym) wynikiem przeprowadzonych badań było spostrzeżenie, że problemem, przed jakim stoją polskie uczelnie wyższe „na przełomie” ewolucji modelu liberalnego w przedsiębiorczy, jest kwestia replikowanych od dekad, nieelastycznych struktur zarządczych.

SŁOWA KLUCZOWE:

Smart university, uczelnia badawcza, Uniwersytet Wrocławski, IDUB

Abstract

THE CONCEPT OF SMART UNIVERSITY BASED ON
THE EXAMPLE OF THE UNIVERSITY OF WROCLAW

SCIENTIFIC OBJECTIVE: The Authors intended to identify the convergence of the directions of strategic development of the University of Wrocław with the determinants of the smart university concept. The objective was achieved by comparing selected categories of the smart university model with the assumptions of the IDUB project application prepared by the University of Wrocław. The article answers the following research questions: To what extent do the planned activities included in the IDUB project fit into the smart university concept? Which planned activities characterized in the project deviate from the smart university concept?

PROBLEM AND RESEARCH METHODS: The study was exploratory. Authors have applied a hybrid approach, related to the method of idealization

and concretization. The following research methods were used: critical analysis, desk research, qualitative content analysis, structured interview technique and unstructured, anonymized interviews.

EXECUTIVE PROCESS: The article consists of three parts: the first section explains the methodological assumptions of the research, the second section characterizes the issue – what is the concept of smart university. The third chapter describes the historical background and development potential of UWr, while the fourth part of the article contains the results of the analysis of IDUB application. The last chapter contains both: conclusion and summary.

RESULTS OF THE SCIENTIFIC ANALYSIS: The content of the IDUB project application prepared by UWr explicitly includes elements, that contribute to the formation of smart & internationalization-based: [1] science, [2] didactics, [3] infrastructure, as well as improve [4] cooperation with the socio-economic environment and [5] improve university management. However, authors haven't detected any clearly defined [6] tools for the implementation of pro-community activities that were not explicitly oriented towards "hard" indicative evaluation.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, RECOMMENDATIONS: The most probable reason for the failure to find clearly specified tools for the implementation of pro-community activities was the fact that the Ministry of Science and Higher Education did not foresee funds for this type of activities in the conditions of the competition. The analysis could be extended to the other nine (from ten) winning universities. Further research should also be conducted in the context of analyzing the mechanisms implemented under the IDUB project. In addition, an evaluation of the program will be necessary after 2026. A serendipitous result of the conducted research was the observation that the problem facing Polish universities "at the turning point" of the evolution of the liberal model into an entrepreneurial one – is the issue of inflexible management structures replicated for decades.

KEYWORDS:

Smart university, research university, University of Wrocław, IDUB

WPROWADZENIE

Model zarządzania uczelnią, który cechował się kolegialnością i autonomicznością podejmowania decyzji, określany w literaturze przedmiotu mianem „demokracji profesorskiej” lub „oligarchii akademickiej” (Sułkowski i Seliga, 2019, s. 481), w Polsce sukcesywnie ewoluuje

do modelu „menedżersko-założycielskiego”. Zmiany w tym kierunku wyraźnie przyspieszyły w wyniku reform wprowadzonych ustawą z dnia 20 lipca 2018 roku – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce oraz aktami pokrewnymi. Szczególnie wśród młodszej kadry i badaczy w średnim wieku zaczyna dominować podejście korporacyjne, przejawiające się coraz częstszym obieraniem strategii permanentnego wyścigu za punktami parametrycznymi (Kulczycki, 2017; Kulikowski, Antipow, 2020).

Przybierająca na sile „posthumboldtowość uniwersytecka” przejawia się stawianiem za cel prowadzenia badań naukowych oraz nauczania z bardzo wysokimi wymogami wskaźników ilościowych w procesie oceny, a także jeszcze jednym, istotnym dodatkiem. Mowa o rozszerzaniu działalności o rozliczne kontakty uczelni z otoczeniem. W tym sensie polskie uniwersytety istotnie ewoluują z modelu liberalnego (autonomicznego) w przedsiębiorczy, tj. nastawiony na poszukiwanie zdywersyfikowanych źródeł finansowania.

Komplementarną koncepcję prezentuje model uniwersytetu społecznie odpowiedzialnego (Leja, 2011, s. 185). Zgodnie z jego założeniami, w zarządzaniu uczelniami powinno się stosować podejście strategiczne (Maliszewski, 2019, s. 29), procesowe (Jedynak, 2019, s. 11) i systemowe (Baran i Strojny, 2013, s. 248), które stawiają sobie za cel nie tylko rozwój naukowy i tworzenie nowych idei, ale również budowanie współpracy i dialogu z interesariuszami.

Olga Hnatyszak (2018, s. 342) wskazuje na innowacyjny kierunek zmian, proponując określenie „uczelni nowej generacji”. Aby móc skutecznie realizować wszystkie trzy podstawowe misje, tj. naukę, nauczanie i współpracę z otoczeniem, coraz częściej wykorzystywane są efektywne wzorce koncepcyjne, tzw. *smart university* (uniwersytetu inteligentnego). Nie inaczej kwestia ta prezentuje się w przypadku Uniwersytetu Wrocławskiego (UWr).

Chociaż uczelnie w Polsce mogą korzystać z autonomii, to jednak są finansowane w zdecydowanej większości z budżetu państwa, a co za tym idzie – nieustannie muszą reagować i dostosowywać swoje plany do celów polityk publicznych, wdrażanych przez władze centralne. W 2019 roku UWr został włączony do programu Inicjatywa Doskonałości – Uczelnia Badawcza (IDUB), który jest instrumentem wprowadzonym przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego (MNiSW) w ramach reformy szkolnictwa wyższego.

Biorąc pod uwagę wyżej wymienione modele zarządzania, autorzy artykułu postawili za główny cel badań zestawienie wybranych kategorii modelu *smart university* z założeniami aplikacji konkursowej IDUB przygotowanej przez UWr. Założenia te skonkretyzowane zostały w szczegółowych działaniach służących realizacji planu na lata 2020-2026 (Wiszewski, 2019). Postawiono następujące pytania badawcze:

1. W jakim zakresie planowane działania zawarte w projekcie IDUB wpisują się w koncepcję *smart university*?
2. Które planowane działania scharakteryzowane w projekcie IDUB odbiegają od założeń koncepcji *smart university*?

Przeprowadzone badanie miało charakter eksploracyjny, w związku z czym autorzy nie stawiali wyraźnych hipotez kierunkowych. Szczegółowe założenia metodologiczne zostały scharakteryzowane w podrozdziale pierwszym. Podrozdział drugi zawiera przegląd literatury w zakresie koncepcji *smart university*. W podrozdziale trzecim opisano rys historyczny i potencjał rozwojowy UWr, natomiast w części przedostatniej artykułu zawarto wyniki analizy wniosku konkursowego IDUB. Podrozdział ostatni stanowi podsumowanie przeprowadzonych rozważań.

METODYKA BADANIA

Cel naukowy badania stanowiło rozpoznanie zbieżności kierunków strategicznego rozwoju Uniwersytetu Wrocławskiego z wyznacznikami koncepcji *smart university*. Cel ten zrealizowano poprzez zestawienie wybranych kategorii modelu *smart university* z założeniami aplikacji projektowej IDUB przygotowanej przez Uniwersytet Wrocławski. W artykule odpowiedziano na następujące pytania badawcze: W jakim zakresie planowane działania – zawarte w projekcie IDUB – wpisują się w koncepcję *smart university*? Które planowane działania scharakteryzowane w projekcie odbiegają od założeń koncepcji *smart university*?

Pod względem metodologicznym przyjęto podejście hybrydowe, pokrewne metodzie idealizacji i konkretyzacji (szerzej: Głowiński i Nowak, 2013, s. 139). Badanie zostało zrealizowane w pierwszym kwartale 2021 roku. Jego przebieg był następujący: po pierwsze,

przeprowadzono analizę krytyczną cech charakterystycznych modelu *smart city* określonych w literaturze przedmiotu (krajowej i zagranicznej). W efekcie wybrano sześć podstawowych podkategorii, w ramach których współcześnie realizowany jest inteligentny rozwój uczelni wyższych w różnych państwach i kulturach na świecie.

Są to kategorie, takie jak: 1. nauka, 2. dydaktyka, 3. współpraca z otoczeniem społeczno-gospodarczym, 4. wspólnoto-twórczość, 5. infrastruktura, 6. zarządzanie. Pierwsze trzy są tożsame z klasycznym podziałem na trzy misje uczelni, stanowiąc *de facto* „polityki szczegółowe” wprowadzane za pomocą odpowiednich metarozwiązań zarządczych (kategoria piąta). Kategoria czwarta związana jest z budowaniem trudnych do kwantyfikacji ilościowej form współpracy społeczności uczelnianej, np. w ramach samorządów. W przypadku kategorii piątej nie ograniczono się do nieruchomości będących w posiadaniu uczelni, wzięto pod uwagę także sprzęt teleinformatyczny, oprogramowanie oraz zaplecze technologiczne i aparaturę badawczą.

W ramach konkretyzacji przedmiotu badań zastosowano analizę danych zastanych związanych z podstawowymi ramami funkcjonowania UWr na tle innych uczelni wrocławskich. Następnie, za pomocą jakościowej analizy treści (Babbie, 2019, s. 350), zestawiono zakres zbieżności zaplanowanych w projekcie IDUB działań na lata 2020-2026 z wyprowadzonymi pięcioma kategoriami modelu *smart university*.

W ramach zastosowania triangulacji empirycznych metod badawczych przeprowadzono wywiad pogłębiony, ustrukturyzowany z rektorem UWr (prof. dr. hab. Przemysławem Wiszewskim), który przed rozpoczęciem kadencji rektorskiej w roku 2019 kierował zespołem przygotowującym wniosek konkursowy IDUB. Zagadnienia poruszane w rozmowie oscylowały wokół podstawowego problemu – w jakim zakresie treść wniosku wpisująca się w poszczególne wyznaczniki koncepcji *smart university*? Rozmawiano także z innymi osobami strukturalnie umocowanymi w instytucjach UWr, które w sposób bezpośredni są związane z wdrażaniem IDUB-u na polu naukowo-administracyjnym. Dane rozmówców innych niż rektor zostały zanonimizowane.

SMART UNIVERSITY – ISTOTA I WYZNACZNIKI MODELOWEJ KONCEPCJI

Kluczowymi instytucjami długiego trwania, w ramach których funkcjonują uczelnie wyższe od wieków, są miasta. Część z nich współcześnie określa się popularnym mianem *smart cities*. W przypadku miasta określenie to wiąże się ze zdolnością przyciągania i utrzymywania wysokiej klasy specjalistów (Korenik, 2019, s. 18-20), na co niebagatelny wpływ ma stosowanie inteligentnych rozwiązań zarządczych. *Smart cities* postrzegane są z jednej strony jako miasta mające zdolność do działania za pomocą technicznych i innowacyjnych technologii informacyjno-komunikacyjnych, a z drugiej strony – cechujące się kreatywnością mieszkańców (Stawasz i Sikora-Ferndandez, 2016, s. 7). Wiąże się to z występowaniem innowacji: poczynając od inwencji, poprzez etap zastosowania nowego rozwiązania, aż po proces jego dyfuzji (Korenik, 2019, s. 20-21). Na każdym z tych poziomów istotną rolę odgrywają ośrodki naukowe.

Określenie *smart* w kontekście uczelni wyższych wiąże się z pełnieniem funkcji centrum aktywności dla inteligentnej nauki i rozwoju, czego modelowy wręcz przykład stanowi działalność takich prestiżowych uczelni, jak: Stanford University w Dolinie Krzemowej USA (29. miejsce w prestiżowym *Raking Web of Universities* ze stycznia 2021 r.) lub Massachusetts Institute of Technology (35. miejsce). Jak wskazuje Regina Lenart-Gansiniec, koncepcja *smart university* istotnie wiąże się z technologiami informatycznymi, szczególnie z powstającym Internetem Rzeczy:

Smart university to wieloprzedmiotowa konfiguracja łącząca sześć obszarów, takich jak *smart* edukacja (ang. *smart education*), *smart* sala lekcyjna (*smart classroom*), *smart* środowisko uczenia się (*smart learning enviroments*), *smart* kampus (ang. *smart campus*), *smart* wykładowca (*smart teacher*) oraz *smart* społeczność ucząca się (*smart learning communities*) (Lenart-Gansiniec, 2019, s. 122-123).

Sprzężenie powyższych elementów ma na celu kilka zadań. Po pierwsze – interaktywny sposób zarządzania uczelnią; po drugie – systemowe podejście do dydaktyki, związane ze spersonalizowaniem uczenia się i wydajnego zarządzania grupami ćwiczeniowymi, a także efektywne monitorowanie postępów w nauczaniu (Lenart-Gansiniec,

2019, s. 122-123). Podobny punkt widzenia prezentują Antonella Nuzzaci i Loredana La Vecchia (2012, s. 27), dla których ostateczny cel *smart university* stanowi budowa dobrobytu. Kluczowe w tym kontekście jest dawanie studentom możliwości aktywnej współpracy z najlepszymi badaczami w wysoce innowacyjnym i międzynarodowym środowisku.

Vladimir L. Uskov wraz z zespołem (2018, s. 33), po przeprowadzeniu szczegółowego przeglądu literatury przedmiotu, proponują ujęcie tematyki w ramach inteligentnego systemu, którego różne „poziomy inteligencji” (ang. *“smartness” levels*) podlegają reformom rozwojowym. Zmiany mają charakter ilościowy i jakościowy, horyzontalny i wertykalny, technologiczny i społeczny.

Autorzy wymieniają sześć poziomów reform: 1. przystosowanie, 2. odczuwanie (świadomość), 3. wnioskowanie, 4. samokształcenie, 5. przewidywania, 6. samoorganizację i restrukturyzację. W ramach *smart university* wykorzystuje się liczne technologie, m.in. takie, jak: systemy RFID (ułatwiający logistykę przechowywania i wyszukiwania informacji), bezdotykowe karty ID (służące do identyfikacji i przeprowadzania transakcji) oraz technologie pracy w tzw. chmurze obliczeniowej (pozwalające na współdzielenie plików i zdalny dostęp do nich).

Smart university wiąże się ze zwiększeniem elastyczności uczenia się (Uskov i in., 2018, s. 33-35) poprzez dostosowanie stylu nauczania do pracy w klasie, *e-learningu* lub kombinacji tych dwóch metod zwanej *blended learning*. Można wymienić kilka zalet tej koncepcji, w szczególności takich, jak: 1. uczenie się w dogodnym czasie i za pomocą dowolnego urządzenia, 2. potencjał do nauki samodzielnej lub zorganizowanej, 3. odpowiednio zaprojektowany program nauczania, który realizuje zarówno lokalne potrzeby, jak i standardy międzynarodowe, 4. dostęp do zasobów z każdego miejsca o dowolnej porze.

Konkludując, w ramach realizacji koncepcji *smart university* oprócz kwestii *stricte* technologicznych kluczowe znaczenie zyskuje realizacja trzeciej misji uczelni, polegającej przede wszystkim na „robieniu więcej niż dotychczas” na rzecz lokalnych wspólnot. Założenie takie, wpisujące się w nowy kierunek zmian na uczelniach, odpowiada charakterystyce „uczelni nowej generacji” (Hnatyszak, 2018, s. 342).

POTENCJAŁ UNIWERSYTETU WROCŁAWSKIEGO – PODSTAWOWE INFORMACJE O UCZELNI

W skład Uniwersytetu Wrocławskiego wchodzi dziesięć wydziałów: 1. Biotechnologii, 2. Chemii, 3. Filologiczny, 4. Fizyki i Astronomii, 5. Matematyki i Informatyki, 6. Nauk Biologicznych, 7. Nauk Historycznych i Pedagogicznych, 8. Nauk Społecznych, 9. Prawa, Administracji i Ekonomii, 10. Nauk o Ziemi i Kształtowaniu Środowiska. Oprócz tego w ramach UWr działa Kolegium Międzywydziałowych Studiów Indywidualnych i Międzywydziałowe Studium Ochrony Środowiska. Na uczelni prowadzone są 144 kierunki, na których studiuje w sumie 22 978 studentów, z czego 1335 studentów to osoby z zagranicy (stan na dzień 31 grudnia 2020 r.). Poniżej dokonano zestawienia liczby studentów, pracowników i doktorantów oraz porównano te dane z pozostałymi wrocławskimi uczelniami, które starały się uzyskać środki z IDUB-u (BIP Uniwersytetu Wrocławskiego, 2021).

Tabela 1. Liczba pracowników naukowych i studentów UWr w roku akademickim 2019/2020 na tle uczelni wrocławskich starających się o środki z IDUBU

Nazwa uczelni	Liczba nauczycieli akademickich	Liczba studentów	Liczba studentów studiów III stopnia / słuchaczy szkoły doktorskiej	Koszty działalności operacyjnej za 2019 rok (wykonanie)
Uniwersytet Wrocławski	1955	23 297	979/155	546 763,30 zł
Politechnika Wrocławska	2077	24 692	657/151	721 419,20 zł
Uniwersytet Przyrodniczy	738	8 076	164/33	259 348,80 zł

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych dostępnych w sprawozdaniach finansowych dostępnych na stronach BIP UWr, PWr, UPWr. [dostęp: 20.04.2021]

Na tle pozostałych uczelni wyższych, które starały się o środki w ramach programu IDUB, najwięcej pracowników będących nauczycielami akademickimi w 2019 roku miała PWr (106 proc. w stosunku do ich liczby na UWr). Ponadto, uczelnia ta wypadła w 2019 roku najkorzystniej pod względem liczby studentów (106 proc.), a także wysokości budżetu operacyjnego (132% wobec budżetu UWr). W ramach porównywanych wartości warto odnotować, że UWr

wyraźnie wyprzedził PWr i UP w zestawieniu pod względem liczby doktorantów (140% w stosunku do PWr; 576% wobec liczby doktorantów UP).

Studenci UWr mogą rozwijać swoje zainteresowania naukowe poprzez aktywność w kołach naukowych. Obecnie na UWr jest zarejestrowanych ponad 150 kół naukowych i organizacji studenckich. Ponadto studenci oraz doktoranci są zaangażowani w funkcjonowanie UWr. Na uczelni działa Samorząd Studentów oraz Samorząd Doktorantów. Organy te mają swoich przedstawicieli w Senacie UWr, Komisjach Senackich, Radach Wydziału oraz wydziałowych komisjach.

Przy UWr od 2019 roku funkcjonuje Rada Uczelni, w skład której wchodzi osoby ze wspólnoty uczelnianej, przedstawiciel samorządu studentów, a także ludzie związani z otoczeniem społecznym i gospodarczym aglomeracji wrocławskiej. Rada jest organem o umocowaniu ustawowym, którego powołanie wynikało z reformy szkolnictwa wyższego.

W związku z ciągłym rozwojem UWr, coraz większą popularnością kierunków i zwiększającą się liczebnością kadry, kolejne władze rektorskie stają przez wyzwaniem zwiększenia pozycji uczelni w Polsce oraz zagranicą. Sięgają po nowe rozwiązania i instrumenty, które mają im to umożliwić. Tego rodzaju szansę stanowiło przygotowanie i złożenie wniosku konkursowego IDUB.

ANALIZA WNIOSKU KONKURSOWEGO IDUB

Od 2013 roku władze Uniwersytetu Wrocławskiego zarządzały uczelnią na podstawie „Strategii rozwoju Uniwersytetu Wrocławskiego na lata 2013-2020” (Strategia UWr, 2013) opracowanej i przyjętej w czerwcu 2013 roku. Plany rozwoju uczelni były formułowane w oparciu o ówczesną politykę Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Działania władz rektorskich oraz kadry administracyjnej na przestrzeni siedmiu lat były podejmowane na podstawie pięciu celów strategicznych: wysokiej jakości badań naukowych, doskonalenia kształcenia, wzmocnienia współpracy z otoczeniem społeczno-gospodarczym, unowocześnienia systemowego zarządzania Uczelnią i zwiększenia społecznej odpowiedzialności Uczelni oraz znaczenia UWr w regionie i w kraju.

Przyjęcie nowej strategii działania władz uczelni oraz wyznaczenie dalszych celów do realizacji na kolejne lata zbiegło się z ogłoszeniem przez MNiSW konkursu IDUB w 2019 roku. Mogło do niego przystąpić dwadzieścia polskich uczelni wyższych, w celu uzyskania środków na reformy wewnętrzne, finansowanie badań podstawowych oraz infrastrukturę badawczą. Aplikujące jednostki zobligowano do złożenia wniosku, który był następnie oceniony przez zagranicznych recenzentów. Komisja konkursowa wyłoniła dziesięć najlepszych aplikacji, które otrzymały podwyższoną o 10% dotację w latach 2020-2026 na realizację planów rozwojowych zawartych we wnioskach. Tym samym międzynarodowy zespół ekspertów wybrał uczelnie, które w przyszłości mają stać się wiodącymi ośrodkami badawczymi w Polsce. Uniwersytet Wrocławski starał się o dodatkowe środki i uzyskał je, plasując się na dziesiątym miejscu w rankingu. W sumie (w latach 2020-2026) UWr otrzyma dodatkowo około 230-250 milionów złotych na wdrożenie działań wpisanych do aplikacji.

Analizy przeprowadzone na potrzeby wniosku IDUB stanowiły na tyle szczegółowe i pogłębione ujęcie tematyki strategicznego zarządzania uczelnią, że – ujmując kwestię konstruktywistycznie – w opinii autorów stanowią reprezentatywną ilustrację planowanych na UWr zmian reformistycznych.

Jak przyznaje koordynator zespołu przygotowującego aplikację IDUB (Wiszewski, 2021):

wniosek konkursowy został podzielony na dwie części. Pierwsza wiąże się ze wspieraniem konkretnych działań w zakresie badań naukowych i komunikowania o nich na zewnątrz. W drugiej części wniosku zaproponowano działania, które mają usprawnić wewnętrzne mechanizmy zarządzania uczelnią, w tym przemiany kultury pracy.

Przystępując do pisania wniosku, jego autorzy postawili sobie trzy główne cele: „kulturę, badania i dydaktykę” (Wiszewski, 2021).

Poniżej dokonano analizy wybranej części zwycięskiego wniosku konkursowego, biorąc pod uwagę następujące kategorie: inteligentna nauka, inteligentna dydaktyka, inteligentna współpraca z otoczeniem społeczno-gospodarczym, inteligentny rozwój w zakresie infrastruktury uniwersyteckiej, inteligentne rozwiązania pro-wspólnotowe, inteligentne zarządzanie.

Pierwsza z analizowanych kategorii to „inteligentna nauka”. W efekcie niniejszego badania jednoznacznie dopasowano do tej grupy siedem zaplanowanych działań szczegółowych oraz jedno podstawowe zadanie określone mianem „0” – polegające na rozwoju sześciu Priorytetowych Obszarów Badawczych (tabela 1). Dopasowane działania wpisują się w koncepcję *smart* pod względem budowania systemu bieżącego wsparcia dla pracowników oraz zaprojektowania rozwiązań motywacyjnych dla zdolnych i aktywnych naukowo badaczy. Co istotne, założenia te wiążą się przede wszystkim z finansami.

Wymieniono m.in.: wsparcie publikacyjne w światowym obiegu naukowym na zasadach *open access* (np. finansowanie tłumaczeń tekstów naukowych), wewnątrzuczelniane, konkursowe wspieranie badań wstępnych, które docelowo mają skutkować prestiżowymi aplikacjami grantowymi, a także budowę tzw. „Inkubatorów Doskonałości Naukowej”, których celem ma być mierzalne zwiększenie osiągnięć naukowych w dyscyplinach o słabszych wynikach parametryzacyjnych. W ramach planowanych działań zwrócono uwagę na tworzenie systemu zachęt do prowadzenia badań naukowych na wysokim poziomie, np. w formie zmiany sposobu wynagradzania nauczycieli akademickich na taki, który będzie sprzyjał klarownemu wynagradzaniu naukowców osiągających sukcesy naukowe. Istotnie zaakcentowano potrzebę odciążenia zarówno administracyjnego, jak i dydaktycznego w przypadku kierowników grantów i osób przy grantach pracujących.

Druga z analizowanych kategorii to „inteligentna dydaktyka”. We wniosku konkursowym osadzono ją w koncepcji *Research Oriented Teaching* (szerzej: Böttcher i Thiel, 2018; Shabbir i Abbas, 2019). W przypadku studentów, a szczególnie wobec doktorantów, powiązano dydaktykę z inicjatywami pozwalającymi na uczenie się poprzez stały kontakt z profesjonalnie prowadzonymi badaniami naukowymi. Poprawienie jakości dydaktyki wymaga przygotowania oferty szkoleń dydaktycznych dla kadry akademickiej, a także – podobnie jak w przypadku nauki – stworzenia efektywnego systemu zachęt i motywacji. We wniosku wpisano w tym kontekście wprost, że polityka wynagradzania (w tym premiowania) zostanie silniej powiązana z oceną jakości dydaktyki opartej na opiniach studentów. Ponadto, wyróżniający się studenci mają zostać objęci dodatkową opieką wybitnych dydaktyków/naukowców. Kolejnym elementem

„inteligentnej dydaktyki” jest promowanie kierunków studiów anglojęzycznych oferowanych na UWr. Efektem tego działania ma być zwiększenie liczby studentów i doktorantów z zagranicy.

Kolejne z zadań zaplanowanych w ramach „inteligentnej dydaktyki” wiąże się z uruchomieniem programu wizyt gościnnych profesorów z dorobkiem naukowym. Podczas dwutygodniowych wizyt profesorowie braliby udział w intensywnych sesjach seminaryjnych ze studentami, doktorantami i pracownikami naukowymi. Oprócz tego, zaplanowane działania *Research Oriented Teaching* mają polegać na udostępnieniu studentom systemu stypendiów i grantów w celu realizacji naukowych inicjatyw, a także na opracowaniu specjalistycznych studiów jednostopniowych, które będą stanowiły wstęp do pracy badawczej lub biznesu.

Każde z działań zaplanowanych w treści wniosku do pewnego stopnia dotyczy budowania kapitału społecznego i ludzkiego. Jednakże żadne zadanie na 26 wymienionych nie wpisuje się wprost w koncepcję konstruowania pozadydaktycznych i pozanaukowych form działań prospołnotowych (*pro-community*). Mowa o zadaniach i inicjatywach, które nie podlegałyby kwantyfikacji ilościowej i takej ocenie (np. ministerialnej), ale przyczyniałyby się mimo to do budowania lub podtrzymywania poczucia wspólnoty akademickiej wśród studentów, doktorantów oraz pracowników uczelni. W tym sensie wniosek projektowy IDUB pozbawiony jest zaplanowanych zadań „miękkich”, integracyjnych, bezpośrednio sprzyjających realizacji koncepcji budowania „inteligentnej wspólnoty” akademickiej.

Czwarta z analizowanych kategorii to „inteligentna współpraca z otoczeniem społeczno-gospodarczym”. W treści wniosku dopasowano dwa zadania związane przede wszystkim z szeroko rozumianą optymalizacją procesów komercjalizacji badań naukowych, a także rozwojem strategicznych relacji z dolnośląskimi podmiotami otoczenia społeczno-gospodarczego. Rozwój w tym zakresie ma polegać na włączaniu w działania dydaktyczne ekspertów i praktyków wywodzących się z korporacji, takich jak: Google, McKinsey, Mellon, Credit Suisse, IBM. W tym kontekście we wniosku zaplanowano powołanie w ramach Biura Promocji nowej komórki ds. kontaktów z otoczeniem społecznym.

Kategoria piąta wiąże się z inteligentnym rozwojem w zakresie infrastruktury uniwersyteckiej. W tym kontekście zidentyfikowano

i dopasowano trzy podstawowe zadania, takie jak: rozbudowa wewnętrznego systemu informacji naukowej (polegająca m.in. na zakupie dostępów do prestiżowych baz danych), powstanie uniwersyteckiej sieci infrastruktury badawczej oraz powstanie związanego z nią funduszu aparatury badawczej w wysokości 2,5% subwencji uczelnianej.

Najwięcej (aż dziewięć) zadań zostało jednoznacznie zaklasyfikowanych jako przynależące do metakategorii „inteligentnego zarządzania”. Po pierwsze, w tej kategorii pojawił się wymóg powołania zespołu zarządzającego projektem IDUB, który odpowiadałby m.in. za jego wdrożenie. Ponadto, opierając się na przeprowadzonej analizie SWOT, wskazano przede wszystkim na potrzebę uaktualnienia mapy procesów zarządczych i administracyjnych na uniwersytecie, które ma prowadzić do wprowadzenia skutecznego zarządzania procesowego. Na poziomie zarządzania uczelnią wskazano na potrzeby zmian na kilku etapach współpracy z pracownikami – począwszy od zmian w procesie rekrutacji (wyższa transparentność konkursów i zwiększenie wymagań wobec przyszłych pracowników), poprzez zaostrzenie rygorów sposobu okresowej oceny pracowników (zarówno naukowo-dydaktycznych, jak i administracyjnych), aż po literalny zapis o dążeniu przez rektora do zakończenia stosunku pracy z pracownikami niespełniającymi podstawowych wymagań publikacyjnych. Ponadto, treść wniosku w warstwie organizacji i zarządzania podejmuje również temat rozbudowy elektronicznego obiegu informacji i optymalizacji jej przebiegu.

Tabela 2. Zestawienie działań zaplanowanych w projekcie IDUB na lata 2020-2026 z kategoriami modelu *smart university*

Kategoria <i>smart</i>	Działania zaplanowane w harmonogramie
Nauka	<p>(DZIAŁANIE „0”) Priorytetowe Obszary Badawcze zidentyfikowane w szczegółowej analizie SWOT:</p> <ul style="list-style-type: none"> • zdrowie – od analizy genu do opracowania leku; • materiały funkcjonalne; • operowanie na wielkich danych: od aspektów algorytmicznych i logicznych do <i>data science</i> i sztucznej inteligencji; • człowiek między naturą a kulturą; • człowiek – miasto – środowisko; • wielokulturowość – współpraca i jej struktury. <p>(DZIAŁANIE 3.) Projakościowy sposób wynagradzania nauczycieli akademickich. (DZIAŁANIE 4.) Wzmocnienie wsparcia publikacyjnego na światowym poziomie, w wolnym dostępie. (DZIAŁANIE 7.) Konkursowe wspieranie badań wstępnych (granty wewnętrzne do wys. 40 tys. zł; bez kosztów osobowych). (DZIAŁANIE 8.) Osiem Inkubatorów Doskonałości Naukowej dla słabszych badaczy i dyscyplin. Średni budżet każdego Inkubatora to 4 mln złotych na okres 5 lat. (DZIAŁANIE 12.) Wspieranie wyjazdów kadry UWr do wiodących uczelni światowych (premiowanie młodych naukowców). (DZIAŁANIE 14.) Niższe pensum jako instrument projakościowy. (DZIAŁANIE 24.) Utworzenie centrum pozyskiwania i obsługi funduszy zewnętrznych.</p>
Dydaktyka	<p>(DZIAŁANIE 9.) Program zapraszania profesorów wizytujących (wykłady skierowane głównie do słuchaczy szkoły doktorskiej). (DZIAŁANIE 10.) Promocja oferty edukacyjnej dla studentów zagranicznych. (DZIAŁANIE 11.) Pakiet działań na rzecz poprawy dydaktyki (silniejsze powiązanie z oceną studencką; specjalne kursy dla najlepszych dydaktyków). (DZIAŁANIE 13.) Granty i stypendia studenckie dla prestiżowych okołonaukowych inicjatyw studenckich i doktoranckich. (DZIAŁANIE 15.) Ambitne studia jednostopniowe.</p>
Wspólnoto-twórczość	-

<p>Współpraca z otoczeniem społeczno-gospodarczym</p>	<p>(DZIAŁANIE 19.) Optymalizacja działań na rzecz komercjalizacji badań naukowych na UW (rozbudowa Centrum Transferu Technologii, zintensyfikowanie współpracy z Siecią Łukasiewicz i Polskim Ośrodkiem Rozwoju Technologii). (DZIAŁANIE 21.) Rozwój strategicznych relacji z podmiotami otoczenia społeczno-gospodarczego (włączenie ekspertów, praktyków do dydaktyki, staże, praktyczne wykłady).</p>
<p>Infrastruktura</p>	<p>(DZIAŁANIE 16.) Rozbudowa systemu informacji naukowej. (DZIAŁANIE 17.) Powstanie uniwersyteckiej sieci infrastruktury badawczej. (DZIAŁANIE 20.) Powstanie funduszu aparatury badawczej (2,5% subwencji uczelni).</p>
<p>Zarządzanie</p>	<p>(DZIAŁANIE 1.) Powołanie zespołu zarządzającego projektem IDUB i monitorującego jego wdrożenie. (DZIAŁANIE 2.) Projakościowe zmiany w rekrutacji kadry badawczo-dydaktycznej. (DZIAŁANIE 5.) Poprawienie jakości oceny nauczycieli akademickich. (DZIAŁANIE 6.) Projakościowe zarządzanie kadrami zarządczą UW (nadzór centralny nad funkcjami kadencyjnymi i niekadencyjnymi – w tym wydziałowymi). (DZIAŁANIE 18.) Uaktualnienie mapy procesów zarządczych, administracyjnych i wsparcia propozycja optymalizacji ich przebiegu. (DZIAŁANIE 22.) Aktywne, projakościowe zarządzanie zasobami ludzkimi administracji uczelnianej. (DZIAŁANIE 23.) Opracowanie zasad ewaluacji pracy pracowników administracji i ścieżki kariery (dorcza ocena oparta na wydajności). (DZIAŁANIE 25.) Wdrożenie procesowego i strategicznego zarządzania uczelnią oraz systemu stałej optymalizacji procesów. (DZIAŁANIE 26.) Rozbudowa elektronicznego obiegu informacji wraz z optymalizacją jej obiegu.</p>

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych dostępnych we Wniosku w pierwszym konkursie w ramach programu „Inicjatywa Doskonałości – Uczelnia Badawcza (Wiszewski, 2019, s. 22-52).

ZAKOŃCZENIE

Kategoria *smart* cechuje się znaczną pojemnością denotacyjną, w związku z czym w kontekście uczelni wyższych powinna być analizowana i dostosowywana do potrzeb wewnętrznych, a także warunkowań społeczno-gospodarczych otoczenia. Z przeprowadzonej

analizy wynika, że w przypadku aplikacji projektowej IDUB UWr zawarto wiele elementów, które mają przyczynić się do wykształcenia inteligentnej i umiędzynarodowionej: nauki, dydaktyki, infrastruktury, a także do poprawienia zakresu i skali współpracy z otoczeniem społeczno-gospodarczym oraz usprawnienia zarządzania (traktowanego jako metakategoria).

W ramach projektowania „inteligentnej nauki” w treści wniosku zidentyfikowano m.in. takie działania, jak: rozwój oparty na priorytetowych obszarach badawczych i inkubatorach doskonałości naukowej dla przedstawicieli słabszych naukowo dyscyplin, jakościowej reformie wynagradzania i obniżenia pensum dla wybitnych dydaktyków/naukowców, a także konkursowym wspieraniu badań wstępnych.

W kontekście projektowania inteligentnej dydaktyki zaplanowano stały kontakt studentów z profesjonalnie prowadzonymi badaniami naukowymi. We wniosku zaakcentowano, że polityka wynagradzania nauczycieli akademickich powinna zostać silniej powiązana z oceną jakości dydaktyki. Ponadto, wyróżniający się studenci mają zostać objęci dodatkową opieką wybitnych dydaktyków/naukowców. W ramach „inteligentnej dydaktyki” zaplanowano również uruchomienie programu wizyt gościnnych profesorów z dorobkiem naukowym. Dydaktyka, ujmując tę kwestię syntetyzująco, została wyraźnie powiązana we wniosku z zyskującą na popularności koncepcją *Research Oriented Teaching* (Böttcher i Thiel, 2018; Shabbir i Abbas, 2019).

Kolejna kategoria, tj. „inteligentna współpraca z otoczeniem społeczno-gospodarczym”, została w treści wniosku powiązana z szeroko rozumianą optymalizacją procesów komercjalizacji badań naukowych, a także rozwojem strategicznych relacji z dolnośląskimi podmiotami otoczenia społeczno-gospodarczego. Do kategorii piątej, związanej inteligentnym rozwojem w zakresie infrastruktury uniwersyteckiej, dopasowano trzy podstawowe działania, takie jak: rozbudowa wewnętrznego systemu informacji, powstanie uniwersyteckiej sieci infrastruktury badawczej oraz powstanie związanej z nią funduszu aparatury badawczej.

Najwięcej działań zostało jednoznacznie zaklasyfikowanych jako przynależące do metakategorii „inteligentnego zarządzania”. W tym kontekście we wniosku znalazły się takie działania, jak: powołanie

zespołu zarządzającego projektem IDUB, potrzeba uaktualnienia mapy procesów zarządczych i administracyjnych na uniwersytecie, potrzeby zmian w procesie rekrutacji i oceny pracowników – zarówno naukowych, jak i administracyjnych. Treść wniosku w warstwie organizacji i zarządzania podejmuje również temat rozbudowy elektronicznego obiegu informacji i optymalizacji jej przebiegu.

Jednocześnie jednak wśród 26 zaplanowanych działań szczegółowych nie zidentyfikowano bezpośrednich narzędzi do prowadzenia działań prospołnotowych, które przyczyniałyby się do budowania poczucia wspólnoty akademickiej wśród studentów, doktorantów oraz pracowników uczelni, ale które nie podlegałyby bezwzględnej kwantyfikacji ilościowej i ocenie. Prawdopodobnie stało się tak, ponieważ MNiSW w warunkach konkursowych nie przewidziało środków na tego typu działania.

Analizę zaproponowaną przez autorów artykułu można byłoby rozszerzyć na pozostałe dziewięć zwycięskich w konkursie uczelni. Dalsze badania należy prowadzić także w kontekście analizy wdrażanych w ramach projektu IDUB mechanizmów. Po 2026 roku niezbędne będzie przeprowadzenie ewaluacji programu. Istotnym elementem wdrażania reform w szkolnictwie wyższym jest konieczność zapewnienia stabilnej ciągłości proponowanych zmian. Należy jednak wziąć pod uwagę, że IDUB jest projektem ministerialnym, a zatem zależnym od sytuacji budżetowej skarbu państwa oraz celów politycznych aktualnych władz wykonawczych. Powoduje to dwa istotne zagrożenia: niepewność co do skali finansowania programu w przyszłości oraz niepewność dotycząca woli politycznej władz centralnych dla dozwolonych ustawowo form kontynuacji IDUB po 2026 roku.

Jako nieoczekiwany (serendypny) wynik przeprowadzonych badań autorzy wymieniają następujące spostrzeżenie: problemem, przed jakim stoją polskie uczelnie wyższe „na przełomie” ewolucji modelu liberalnego w przedsiębiorczy, jest kwestia replikowanych od dekad, nieelastycznych struktur zarządczych. Osoby piastujące funkcje kierownicze na uczelniach wyższych są przede wszystkim naukowcami, którzy rzadko dysponują kompetencjami menedżerskimi. Ponadto w kontekście inteligentnego zarządzania uczelnią wyższą ważną kwestią stanowi rozdzielenie płaszczyzny naukowej od płaszczyzny administracyjnej. Zadaniem administracji powinno

być odpowiadanie na potrzeby naukowo-badawcze, nie zaś tworzenie dodatkowych barier dla aktywnych naukowców.

IDUB w przypadku UWr może być postrzegany jako instrument porządkujący oraz strukturyzujący cele uczelniane, które mają być realizowane przez struktury całego uniwersytetu. Ryzyko trudności i problemów wzrasta, gdy struktury niższego szczebla nie dzielą celów zaproponowanych przez władze centralne, przede wszystkim rektorskie. W tym kontekście możliwe staje się zaistnienie nieporozumień, a także rozbieżnych działań pomiędzy zhierarchizowanymi szczeblami uczelni.

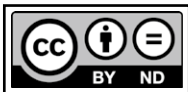
BIBLIOGRAFIA

- Babbie, E. (2019). *Badania społeczne w praktyce*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Baran, M., Strojny J., (2013). Kompleksowe podejście do zarządzania projektami na przykładzie uczelni wyższej. *Przedsiębiorczość i Zarządzanie*, 14(12), 247-262.
- BIP Politechniki Wrocławskiej. (2021). *Sprawozdanie z wykonania planu rzeczowo-finansowego za 2019 rok*. https://bip.pwr.edu.pl/fcp/iGBUKOQtTKIQhbX08SlkTVxZeUTgtCgg9ACFDC0RF5n9BG1gnBVcoFW8SBDRKHg/_users/code_mDIYWLAtnVYhUVozCQ9EGVVXR3g8Gh9MDCEUHxYb/2019/sprawozdanie_z_wykonania_planu_za_2019_publiczne.pdf?fbclid=IwAR0BwVNCd9ADPP34Cp7nD9tsNvlqGkxykJBSBkx_ZLWchTtVoDbRxydMA
- BIP Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu. (2021). *Sprawozdanie Rektora Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu z działalności uczelni w roku 2019*. https://bip.upwr.edu.pl/download/v7WVRWb0ERbyl9FRcjCxNCEEAAABishDI5GS2tSFHhfXy4YVA-ooCVp-BHsbUHPdfRIGVwkQPy8ADINJY0UvTIIZNgBPCzoQWijUZxRHb0BBFQBPEVR7YkYAAQQmUBFTXhk2ABBSZkALU-lIkA1pzTEEEUSkcBFUiXEB_B2BFA0REUnxWH1RkeVc3RiRE-aTYdFywNRm8dKyEOSkpEYQJKBUVLfkMBVHBBGWaf-cS5HfEJWH1AUbEd5e15zWXdgWhlGWLpGTBIlaUwnexVuFFI3QH0HfUCDAzBSXgJTTGICXAVaWmJFVAEoVRQsCw/sprawozdanie_rektora_upwr_z_dzialalnosci_uczelni_w_2019_r.pdf?fbclid=IwAR1WbBtZYUvTS6-DQUkF6As6kOXpcBU4mgQL-WAB7TL4Su0RctI5QQ8EQUOk

- BIP Uniwersytetu Wrocławskiego. (2021). *Sprawozdanie z wykonania planu rzeczowo-finansowego za 2019 rok*. <https://bip.uni.wroc.pl/download/attachment/27976/sprawozdanie-i-plan-rzeczowo-finansowy-na-rok-2019.pdf>
- Böttcher, F., Thiel, F. (2018). Evaluating research-oriented teaching: a new instrument to assess university students' research competences. *Higher Education*, 75, 91-110. <https://doi.org/10.1007/s10734-017-0128-y>
- de Boer, H.F., Enders, J., Schimank, U. (2008). Comparing Higher Education Governance Systems in Four European Countries. W: N.C. Soguel, P. Jaccard (red.), *Governance and Performance of Education Systems* (s. 35-54). Dordrecht: Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4020-6446-3_3
- Historia Uniwersytetu Wrocławskiego. (n.d.). <https://uni.wroc.pl/historia-universytetu/>
- Hnatyszak, O. (2018). Uczelnia nowej generacji – redefinicja instytucjonalna uczelni. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, 54(2), 336-345. DOI: 10.15584/nsawg.2018.2.24.
- Jedynak, P. (2019). Podejście procesowe w zarządzaniu uniwersytetem. W: Ł. Sułkowski, J. Górniak (red.), *Strategie i innowacje organizacyjne polskich uczelni*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Korenik, A. (2019). *Smart cities. Inteligentne miasta w Europie i Azji*. Warszawa: CeDeWu.
- Kulczycki, E. (2017). Punktoza jako strategia w grze parametrycznej w Polsce. *Nauka i Szkolnictwo Wyższe*, 1(49), 63-78.
- Kulikowski, K., Antipow, E. (2020). Niezamierzone konsekwencje punktozy jako wartości kulturowej polskiej społeczności akademickiej. *Studia Socjologiczne*, 3(238), 207-236.
- Leja, K. (2011). *Koncepcje zarządzania współczesnym uniwersytetem*. Gdańsk: Wydawnictwo Politechniki Gdańskiej.
- Leja, K. (2015). Trzy misje uczelni, trzy ścieżki kariery – Krzysztof Leja na łamach FA. *Obywatele Nauki*. <http://obywatelenauki.pl/2015/01/trzy-misje-uczelni-trzy-sciezki-kariery-krzysztof-leja-na-lamach-fa/>
- Lenart-Gansiniec, R. (2019). Przesłanki i bariery wdrożenia koncepcji smart university. W: Ł. Sułkowski, J. Górniak (red.), *Strategie i innowacje organizacyjne polskich uczelni*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Maliszewski, T. (2019). Strategiczne zarządzanie uczelniami, czyli synteza rzemiosła i sztuki. Kluczowe obszary zarządzania – interakcja z otoczeniem konkurencyjnym – perspektywy rozwoju. W: Ł. Sułkowski, J. Górniak (red.), *Strategie i innowacje organizacyjne polskich uczelni*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

- Nuzzaci, A., La Vecchia, L. (2012). A Smart University for a Smart City. *International Journal of Digital Literacy and Digital Competence*, 3(4), 16-32. DOI: 10.4018/jdlcdc.2012100102.
- Shabbir, M, Abbas, Q. (2019). Research-Oriented Teaching and Students' Academic Performance: Perception of University Teachers. *Social Science. European Online Journal of Natural and Social Sciences*, 8(1), 1-8.
- Stawasz, D., Sikora-Ferdandez, D. (2016). *Koncepcja smart city na tle procesów i uwarunkowań rozwoju współczesnych miast*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Struktura Uniwersytetu Wrocławskiego. (n.d). <https://uni.wroc.pl/dzial/struktura/>
- Strategia Rozwoju Uniwersytetu Wrocławskiego 2013-2020. (2013). https://uni.wroc.pl/wp-content/uploads/2015/08/Uchwa%C5%82a-Nr-100_2013-Senatu-UWr-z-dnia-26.06.2013-r.-w-sprawie-strategii-rozwoju-Uniwersytetu-Wroc%C5%82awskiego-na-lata-2013-2020.pdf
- Sułkowski, Ł., Seliga, R. (2016). Przedsiębiorczy uniwersytet – zastosowanie zarządzania strategicznego. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 444, 479-489. DOI: 10.15611/pn.2016.444.42.
- Uskov, V., Bakken, J.P., Howlett, R.J., Jain, L.C. (2018). *Smart Universities Concepts, Systems, and Technologies*. Dordrecht: Springer.
- Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce Dz. U. poz. 1668 (2021) (Polska). <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20180001668/U/D20181668Lj.pdf>
- Wiszewski, P. (red.). (2019). *Wniosek w pierwszym konkursie w ramach programu "Inicjatywa Doskonałości - Uczelnia Badawcza"* (IDUB/1/3/2019). Uniwersytet Wrocławski.

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

RECENZJE

REVIEWS

Radosław Sztyber, „Skądże to zbłąźnienie świata?” Wojciecha Dembołęckiego „Wywód jedynowłasnego państwa świata” (studium monograficzne i edycja krytyczna), Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra 2012, ss. 487. ISBN 978-83-7481-453-9

Wojciech Dembołęcki OFM Conv. (Dębolecki, 1585/86-1645/47) to jedna z najbarwniejszych i niezwykle kontrowersyjnych postaci Rzeczypospolitej pierwszej połowy XVII stulecia. Mający w matczynej linii rodowodowej słynnego Lucjusza Ludwika Decjusza, prawdopodobnie za namową i protekcją matki wstąpił do zakonu franciszkanów. Był w swoim życiu prowincjałem i kronikarzem zakonu, kompozytorem, teologiem, kapelanem lisowczyków, gwardianem kamienieckim, członkiem Bractwa Żołnierki Chrześcijańskiej, w ramach której stał na czele (jako generał) Społeczności Wykupowania Więźniów i ideologiem sarmatyzmu. Oskarżano go (zapewne zgodnie z prawdą) o to, że prowadzi tryb życia – mówiąc eufemistycznie – mało duchowy i duchowny: miał być awanturnikiem i hulaką, malwersantem (chodzi o środki finansowe, za które miał wykupywać jeńców z niewoli tureckiej) oraz osobą notorycznie łamiącą nakaz posłuszeństwa wobec przełożonych. Przez wiele lat skonfliktowany z władzami kościelnymi i zakonnymi spędził prawdopodobnie ostatnie lata swego życia w zakonnej celi klasztoru we Lwowie, zmarginalizowany w działalności zakonnej do spraw najmniejszej wagi, oddający się swej pracy badawczej. Był też, a może i przede wszystkim Dembołęcki pisarzem i to pisarzem szczególnym. Sporą część jego literackiej spuścizny zajmują dzieła związane z kapłańską posługą pełnioną wśród żołnierzy sławnej polskiej formacji lekkiej kawalerii, zwanej od nazwiska swego założyciela lisowczykami. Najważniejszym spośród tych dzieł jest bez wątpienia utwór *Przewagi elearów polskich, co ich niegdy lisowczykami zwano*, drukiem ogłoszony w Poznaniu w roku 1623. Szczególne miejsce w dorobku franciszkanina, choć treścią swą kompatybilne z duchem całości twórczości, zajmuje dzieło zatytułowane *Wywód jedynowłasnego państwa świata* (1633). Wyróżniała się ta książka nawet na tle epoki, która tak w literaturze krajowej, jak i europejskiej obfitowała w twórczość z współczesnej perspektywy niezwykłą, pełną fantazyjnych analiz językowo-etymologiczno-historycznych,

starających się w ten sposób uzasadniać starożytność poszczególnych nacji i ich uprawnienia do zajmowania wyróżnionego miejsca wśród narodów współczesnych. Były to czasy „gdy nauka historii była dopiero w zaczątkach, gdy dzieje pierwotne narodów były jedną wielką bajką kronikarską na starych wzorach opartą, uświetnienie przeszłości narodowej za pomocą takich wywodów było na porządku dziennym” (Bystroń, 1995, s. 21). Do najważniejszych autorów zagranicznych reprezentujących wspomniane tendencje, których dzieła stanowiły zresztą inspirację (a zarazem wyzwanie) dla Dembołęckiego, wymienić należy przede wszystkim dwa nazwiska: Johannes Goropius Becanus (1519-1572) i Filip Kluwer czy też Cl (1580-1622). Spośród polskich z kolei autorów najbardziej godnym wzmianki jest Maciej z Miechowa (1457-1523), Andrzej Glaber z Kobylina (ok. 1500-1555), a także Marcin Bielski (1495-1575) czy Łukasz Górnicki (1527-1603). Lecz nawet w takim gronie *Wywód* godzien jest szczególnej pozycji. Jak stwierdza w odniesieniu do *Wyvodu* autorstwa naszego franciszkanina Zbigniew Ogonowski:

Kuriozalność dzieła Dembołęckiego przejawia się nie tylko w osobliwej zgoła niefrasobliwości, z jaką nagina do swoich tez fakty czerpane z Biblii i z historii; i nie tylko w megalomanii narodowej, która osiąga u niego chyba szczyt szczytów. Przejawia się ona także w niezwyklej wprost śmiałości – a i do pewnego stopnia: w konsekwencji, z jaką buduje swoje wywody etymologiczne, w miarę spójne (w ramach tej fantastycznej wizji), zadziwiające inwencją, fantazją i przedziwną zdolnością do skojarzeń (Ogonowski, 1979, s. 144-145).

Postaci Wojciecha Dembołęckiego i jego dorobkowi zwłaszcza literackiemu poświęcono nieco miejsca w literaturze naukowej. Stanowił on zawsze spore wyzwanie dla badaczy, którzy borykali się z fundamentalnym problemem przy analizach i ocenie dzieł franciszkanina, tj. jaki był cel tych prac oraz na ile metody przez autora stosowane wynikały z pewnych ogólnych tendencji ówczesnych „metod badawczych”, a na ile były świadomą manipulacją. Szczególnym zaś wyzwaniem w tej kwestii był właśnie *Wywód* (zob. zwłaszcza Puzynina, 1955; Ogonowski, 1979; Ogonowski, 1992; Kochańska, 1956; Jurewicz, 2007). Pełen niebywałych wręcz analiz etymologicznych i genealogicznych, ukazujący język polski jako najstarszy język świata, będący pierwotnym językiem całej ludzkości sprzed budowy

wieży Babel, próbujący na tej drodze uzasadnić polskie uprawnienia i legitymację do rządów nad całym światem, oglądany oczami czytelnika o kilka stuleci młodszego od epoki, w której powstał, rodzi u owego czytelnika podejrzenia co do poczytalności autora. Nawet uwzględnienie wspomnianego powyżej w cytacie z Bystronia kontekstu intelektualnego zdaje się bardzo niewystarczające. Próby rozwiązania tej zagadki podjął się w recenzowanej pracy wybitny znawca twórczości Wojciecha Dembołęckiego Radosław Szyber.

Szyber przez wiele lat analizował prace Dembołęckiego, badał jego życie i intelektualny kontekst jego wystąpienia. Praca poświęcona *Wywodowi* stanowi swoiste podsumowanie jego imponującego (zarówno ilościowo, jak i jakościowo; zob. Szyber, 2012, literatura cytowana (wybór), s. 434-435) dorobku dotyczącego franciszkanina. Praca składa się z dwóch zasadniczych części: dogłębnej i wszechstronnej analizy *Wyvodu* oraz z jego krytycznego wydania. Już sama edycja tekstu Dembołęckiego zasługuje na słowa uznania. Jest to pierwsze pełne wydanie dzieła franciszkanina od czasu pierwodruku w roku 1633, czyli jest to w istocie pierwsze wydanie dostępne dla szerokiego grona czytelników. Edycja jest wyposażona w bardzo bogaty aparat krytyczny, dzięki któremu dzieło Dembołęckiego staje się względnie łatwo przyswajalne nawet dla czytelnika mniej zaznajomionego z problematyką, stylem i językiem epoki baroku.

Pierwsza część pracy, czyli analiza *Wyvodu*, uwzględnia również szeroko rozumiany kontekst. Szyber szkicuje biografię Dembołęckiego (Rozdział I i II, s. 36-58), referuje dzieje badań nad *Wywodem* (Rozdział IV, s. 85-104) oraz zestawia lisowiana i *Wywód* (Rozdział III, s. 59-84). Poddaje wnikliwej analizie metodologię stosowaną przez Dembołęckiego (szczególnie Rozdział V, s. 105-117) i środki wyrazu, z których tenże korzystał (szczególnie rozdział VI i VII, s. 118-150), zastanawia się nad głównym celem, który przyświecał kapelanowi lisowczyków (w wielu miejscach, szczególnie rozdział VIII i IX, s. 151-173). Ukazuje dzieło gwardiana kamienieckiego na tle analogicznych tendencji w Europie (Rozdział XII, s. 215-235), jak i w kontekście sarmatyzmu i megalomanii narodowej w Rzeczypospolitej (Rozdział X, s. 174-195, również rozdział XI, s. 196-214). Zaprezentowana powyżej treść opracowania ukazuje ogrom pracy włożonej w konstrukcję dzieła i równocześnie kompletność analiz przeprowadzonych przez Radosława Szybera.

W niniejszej recenzji chciałbym skoncentrować się na jednym, w mojej opinii kluczowym, aspekcie pracy Szybybera. Chodzi mianowicie o próbę identyfikacji celu, który przyświecał Dembołęckiemu i doprowadził go do stworzenia *Wywodu*. Co więcej, byłby to po- niekąd cel całej twórczości franciszkanina. Kwestia ta o tyle ważna i nowatorska, że w dotychczasowych badaniach nad twórczością kapelana lisowczyków, a szczególnie w odniesieniu do *Wywodu*, dominowało podejście, które dostrzegało w tym dziele dziwactwo, bałamutność, horrendalne wręcz naginanie wszelkich możliwych instrumentów analiz językowych (zwłaszcza etymologii) i historycznych. Mówiąc inaczej, *Wywód* postrzegany był jako kuriozum, wymagające ze względu na ową ekscentryczność pewnej wzmianki, ale zarazem niekoniecznie godne poważnej i dogłębnej analizy. Szybyber w sposób przekonujący dowodzi, że *Wywód* nie jest dziełem szaleńca. Wprost przeciwnie, jest to w pełni przemyślana manipulacja, hochsztaplerskie dzieło skierowane do zadufanych w sobie i zarazem ciemnych oraz niedouczonej mas szlacheckich. Celem, który przyświecał Dembołęckiemu, była chęć dodania szlachcie wiary w Rzeczpospolitą, zwiększenia dumy z jej dokonań i ugruntowanie przekonania, że sprawy Rzeczypospolitej, jako *Antemurale Christianitatis*, są słuszne i zgodne z Bożym planem i Bożą wolą. Mówiąc inaczej, mamy tu do czynienia z XVII-wieczną wersją „pokrępienia serc”, którego instrumentem ma być nadzwyczaj wysoki ton narodowej megalomanii. Generalnie rzecz ujmując, tego typu interpretacje pojawiały się już wcześniej w odniesieniu do Dembołęckiego. A.F. Grabski pisał na przykład: „główną tezą tego fantastycznego utworu (scil. *Wywodu* – P.Ś.) było twierdzenie, że Polacy są narodem wybranym, któremu przysługuje pierwsze miejsce wśród innych, mającym do spełnienia szczególną, uniwersalną misję dziejową” (Grabski, 2010, s. 58). Dodajmy mimochodem, że tę megalomańską tezę o misji dziejowej, rozumianej jako *Antemurale Christianitatis*, powtórzy ponad dwa stulecia później filar krakowskiej szkoły historycznej Józef Szujski (zob. e.g. Szujski, 1867), a z kolei J.M. Bystron konkludował:

Polska miała również rodowody zaszczytne: w chwilach rozkwitu i potęgi miały one uzasadnić jej przewodnictwo, w chwilach upadku podtrzymywać ducha i krzepić wiarę w jej wartość i siły. Jednym z takich genealogów narodowych był choćby X. Wojciech Dębołęcki,

[...] – umysł odpowiadający potrzebom szerokich sfer szlacheckich (Bystroń, 1995, s. 19).

Ujęcie Szybybera jest jednak precyzyjnie i szeroko udokumentowane, a także wnosi jakże ważną tezę o świadomej manipulacji dokonanej przez franciszkanina. Kluczowym tropem, który w tym kontekście podejmuje Autor, jest interpretacja *Wywodu* (czy też mówiąc precyzyjniej: prawdopodobnie *Wywodu*, a z pewnością historiozofii o charakterze zbliżonym do tej, reprezentowanej przez Dembołęckiego, Szybyber, 2012, s. 268 i przypis 80) dokonana przede wszystkim w *Myszeidzie* przez Ignacego Krasickiego (Szybyber, 2012, szczególnie s. 259-269), ale odwołujący się również do innych dzieł księcia biskupa warmińskiego i arcybiskupa gnieźnieńskiego. Znakomicie istotę ujęcia Krasickiego oddaje fragment, którego druga strofa posłużyła Szybyberowi jako motto monografii:

A w reszcie, gdy to nikomu nie szkodzi
Wierzmy z pospolstwem, a śmiejemy się w ciszy
(Krasicki, 1780, Pieśń VIII, s. 82)

W konsekwencji Szybyber proponuje złożoną interpretację, z perspektywy której

Dembołęcki nie jawi się ani jako szaleniec, ani tym bardziej pokorne ciele (jako niewolniczo wierny wyznawca doktryny kościelnej i patriota bezkrytycznie miłujący swą ojczyznę), okazuje się raczej obłudnym ideologiem czy raczej promotorem megalomańskich treści gloryfikujących rodzimą nację, aczkolwiek zarzucając i degradując dawniejsze mity historiozoficzne, zastąpił je nowymi, wydawałoby się, z gruntu przesiąkniętymi wręcz ortodoksyjną wiarą w wyższość Polaków, a przecież kształt wymyślonych figur oraz ich kontekst przedstawia obraz co najmniej karykaturalny (przynajmniej w wielu jego rysach), nie wolny od pierwiastków wyjątkowo bolesnej satyry, naigrawającej się z zapatrzonych w siebie rodaków pod przykrywką lukrowanej słodyczy (Szybyber, 2012, s. 258).

Szybyber uznaje, że w *Wywodzie* „podskórnym nurtem płynie” swoista krytyka czy wręcz „kpina z przesadnie ambitnego narodu” (Szybyber, 2012, s. 267). Mamy zatem do czynienia z sytuacją, która ponownie ilustruje cytat z Krasickiego (tym razem z listu *Do księdza Adama Naruszewicza, koadiutora smoleńskiego*):

Bajarz choć sam nie wierzył, plół bajki wymownie.

Pozostaje zatem rozważyć, w jakim celu „plół bajki” Dembołęcki i czy aby to, co zmyślił w *Wywodzie* (i nie tylko w *Wywodzie*) rzeczywiście „nikomu nie szkodzi”. Rzecz jasna, tego typu rekonstrukcja intencji Dembołęckiego ma charakter hipotetyczny, mniej lub bardziej prawdopodobny. Nie sposób jednak wykluczyć i takiej możliwości, że pragnąc popularności i znając doskonale mentalność szlachecką pisał po prostu pochlebstwa, być może przy okazji kpiąc sobie ze swych zauroczonych czytelników, ale używając takiej formy i takich środków, aby być pewnym, że docelowy odbiorca w żaden sposób nie zorientuje się w owej grze. Jeśli jednak zgodzimy się, że Dembołęcki powodował się pobudkami natury społeczno-politycznymi, a nie prywatnymi (a przynajmniej nie tylko prywatnymi), to wypada zgodzić się z tezą, że wszelka wiedza i talenty franciszkanina zostały „niestety celowo spożytkowane w karkołomny sposób i poświęcone na ołtarzu [...] ojczyzny, narodu i rodzimej mowy” (Szyber, 2012, s. 258). Czy manipulacje i „bajania” Dembołęckiego przyczyniały się do budowania „trwałej podstawy dla najlepszego funkcjonowania wielonarodowego państwa czasów Władysława IV, w którym dominującą rolę zachowałyby Polacy” i czy rzeczywiście „Dębołęckiego należy [...] czytać z uśmiechem”, jak postrzega intencje franciszkanina i interpretuje *Wywód* Stanisław Cieślak (Cieślak, 2007, s. 292, za: Szyber, 2012, s. 275)? Wskażmy na dwie, ściśle ze sobą związane, kwestie. Chodzi mianowicie o megalomanię i narcyzm, pojęcie z dziedziny psychologii i psychiatrii, zastosowane w tym miejscu *per analogiam* w kontekście społecznym. Jest powszechnie przyjmowane, że pewne cechy narcystyczne obecne są w każdej jednostce ludzkiej (bądź przynajmniej w przytłaczającej większości), stanowiąc nierzadko warunek konieczny jej przetrwania, zwłaszcza w sytuacji pojawiających się w życiu przeciwności losu czy przeciwności społecznych. Takie cechy narcystyczne stanowią podstawę samoakceptacji i wiary we własne możliwości. Pewne ślady narcyzmu nie są jednak tym samym co *narcissistic personality disorder* – narcystyczne zaburzenia osobowości¹. Jedną z fundamentalnych cech NPD jest całkowity brak

---

¹ „The essential pathological character traits of those with NPD center on pathological self-love, pathological object love, and pathological superego.

poczucia winy i odpowiedzialności. Wszelkie działania, choćby najbardziej jednoznacznie negatywne, znajdują usprawiedliwienie i to takie usprawiedliwienie, które w świadomości osoby z NPD czyni z niej samej postać całkowicie niewinną, a nawet wręcz ofiarą tych wszystkich, wobec których przewiniła. Dlaczego przywołuję ten aspekt NPD w odniesieniu do Dembołęckiego? Ze względu zarówno na *Wywód*, ale przede wszystkim na lisowiana. Jak podkreśla Szyber w odniesieniu do *Wyvodu*, megalomania i imperializm tego dzieła w zasadzie wolne były od uprzedzeń, agresji czy nienawiści. Charakterystyczne było również podejście do przemocy, do której franciszkanin nie namawiał, „co najwyżej ją usprawiedliwiał (a to może i więcej, i gorzej – podkreśl. P.S.)” (Szyber, 2012, s. 64). Sprawa wygląda zdecydowanie bardziej niekorzystnie dla Dembołęckiego w odniesieniu do pochwał lisowczyków² i usprawiedliwiania ich samowoli, zbrodni, rabunków i gwałtów. Czyż Dembołęcki nie był świadom wszystkich win swoich duchowych podwładnych? Szyber nie pozostawia w tej kwestii wątpliwości: „seria sześciu tekstów oraz *Przewagi* przynoszą nie tylko apoteozę, lecz apologię, czyli pochwałę

Pathological self-love is expressed in excessive self-reference and self-centeredness. These patients also manifest also manifest grandiosity, reflected in exhibitionistic tendencies, a sense of superiority, recklessness, and ambitions that are inordinate in view of what they can actually achieve. [...] A pathological superego is less decisive in establishing the diagnosis but is very important in establishing the prognosis for psychotherapeutic treatment. These character patterns and affective disturbances include the incapacity to experience differentiated forms of self-critique or mild depression (such as remorse, sadness, and critical self-reflection) in contrast to the presence of severe mood swings, often sparked by a failure to succeed in grandiose efforts or obtain admiration from others or following criticism that shatters grandiosity”. Kernberg, 2004, s. 50-51. “The main clinical characteristic of the narcissistic personality disorder are grandiosity, extreme self-involvement and lack of interest in and empathy for others, in spite of the pursuit of others to obtain admiration and approval. The patient manifesting a narcissistic personality disorder seems to be endlessly motivated to seek perfection in all he or she does, to pursue wealth, power and beauty and to find others who will mirror and admire his/her grandiosity. Underneath this defensive façade is a feeling state of emptiness and rage with a predominance of intense envy” (Masterson, 1981, s. 7).

2 Odnośnie do dziejów formacji lisowczyków zob. e.g. Wisner, 2013.

i jednocześnie obronę”³ (Szyber, 2012, s. 77-78), konkluduje zaś te rozważania, syntetyzując lisowiana i *Wywód* następująco:

wyróżnia się nasz ksiądz swoim szczególnym, bo nie bezstronnym podejściem do moralnej oceny awanturniczej zgrai lisowskiej, co ujawnia skalę ideologicznego zaangażowania. [...] z tych tekstów wyłania się patriota, jednoczący interesy ojczyzny z interesami Kościoła katolickiego, a dopiero *Wywód* zdaje się ostatecznie uwieńczył i przypieczętował polonofilskie wizje księdza. [...] gotowego udowodnić, że czarne to białe lub też wyznaczyć paralełę godzącą przeciwstawność natury ognia i wody (Szyber, 2012, s. 83).

Aby móc odpowiedzieć na postawione powyżej pytanie o uśmiech towarzyszący czytaniu megalomańsko-narcystycznych etymologiczno-genealogicznych wywodów Dembołęckiego należałoby uprzednio znać odpowiedź na inne pytanie, dotyczące wpływu dzieł franciszkanina na świadomość mas szlacheckich. Jeśli utrwały one poczucie narodowej wyższości, kompletny brak krytycyzmu w myśleniu społeczno-politycznym i wrogość wobec innowierców, to uśmiech ów musi być gorzki⁴. Dodajmy również, że analizy Szybera wykazują, że wbrew ustaleniom Janusza Ekesa (Ekes, 1987, s. 212-213), megalomania sarmacka nie zawsze cechowała się wyłącznie defensywnym charakterem – i to, dodajmy, nie tylko w oczekiwanych czynach, ale również w słowach *Wywodu* (por. Szyber, 2012, s. 64, przypis 26). Wszak stwierdza Dembołęcki w *Części Szóstej* swego *Wywodu*:

Pewna rzecz jest, że biały orzeł niedługo znowu przez wszystkich świat skrzydła swe rozciągnie, gdy którykolwiek król polski abo akwiloński, Turki podbiwszy, tron abo majestat świata z Polski do Syryjey

---

3 Czyż nie mamy tu do czynienia, do pewnego stopnia przynajmniej, z analogią wobec współczesnego problemu tak zwanych „żołnierzy wyklętych”?

4 Niedorzeczność może wywołać uśmiech, gdy jasne jest, że nikt nie traktuje jej poważnie. Gdy jednak wykorzystuje się niedorzeczność dla kształtowania materii społeczno-politycznej, to nie bardzo wiem, z czego się śmiać. *Per analogiam*, można byłoby się śmiać z niedorzeczności *blood libel*, gdyby nie fakt, że niedorzeczność ta była przez stulecia pretekstem do zbrodni a i dziś – także w Polsce – używana jest w dyskusjach dotyczących usprawiedliwienia antysemityzmu. Mamy tu do czynienia z modelowo wręcz narcystycznym podejściem: „That didn’t happen. And if it did, it wasn’t that bad. And if it was, that’s not a big deal. And if it is, that’s not my fault. And if it was, I didn’t mean it. And if I did, you deserved it”.

przeniesie i tamże go na górze libańskiej, gdzie się był począł i skąd go tu do nas Polach, przodek nasz, przeniósł, postanowi. Na którym z następcami swemi aż do skończenia świata znowu, jako przedtem Azyjej, Afryce i Europie (jeżeli nie szerzej) panować będzie (Szyber, 2012, s. 417).

Nawet jeśli skwitujemy ów cytat uśmiechem sarkazmu, to jest to uśmiech z perspektywy niemal czterystu lat – z takiej perspektywy można patrzeć z uśmiechem na wiele kwestii, które same w sobie niekoniecznie musiały być śmieszne. A że ów imperializm pozbawiony był jakichkolwiek realnych podstaw? Tym właśnie cechuje się megalomania (*grandiosity*) narcyzmu – jest daleko idącym przecenieniem swoich możliwości połączonym z zaprzeczeniem i wyparciem własnych wad i słabości.

* * *

Reasumując wszystkie powyższe uwagi, pragnę podkreślić, że monografia Radosława Szybera jest dziełem o wielkiej wartości naukowej-poznawczej, a jej znaczenie wykracza, w moim przekonaniu, poza wagę akademicką i poza wyłączny historyczny kontekst sarmatyzmu XVII stulecia. Jest dziełem ważnym również z perspektywy aktualnych dyskusji społeczno-politycznych, dziełem ukazującym mechanizmy manipulacji związane z tak zwaną polityką historyczną, uprawianą przez pryzmat narcyzmu i megalomanii narodowej, a nawet przez pozornie niewinnie brzmiący pryzmat patriotyzmu i marzenia o niewinności (zob. e.g. Tokarska-Bakir, J. 2019; Tokarska-Bakir, J. 2001 i angielska wersja Tokarska-Bakir, J., 2004). Stanowi także ważny przyczynek do dyskusji o specyfice katolicyzmu polskiego (o ogólnej charakterystyce tej specyfiki, zob. e.g. Tazbir, 1974, s. 252-262⁵) i jego

---

5 „W nadawaniu kultowi religijnemu cech specyficznych, uwzględniając narodowość i mentalność odbiorców, celowali z zakonów franciszkanie i jezuici. Pierwsi w nader umiejętny sposób prowadzili dzieło adaptacji katolicyzmu do umysłowości i przyzwyczajęń Tatarów, indiańskich mieszkańców Meksyku, czy Chińczyków. Drudzy usiłowali uczynić z niego narodową religię ‘państwa środka’. Zdawali oni sobie bowiem sprawę, iż radykalizm treści musi być okupiony konserwatyzmem form, nawiązujących do obyczajów przodków. Polski polemista antyjezuicki, Jan Brożek, stwierdza w związku z tym zjadliwie, iż jezuici mają ‘habit inszy w Chinie, inszy a Japonach, inszy

związków z archetypem polskiej kultury politycznej (znakomicie analizuje ten temat w swym szkicu poświęconym Henrykowi Sienkiewiczowi Witold Gombrowicz, 1988, s. 352-364; niezwykle interesującym wyzwaniem byłoby wpisanie Dembołęckiego w bardzo szeroko rozumiany – i nieco anachronicznie potraktowany – spór „pesymistów” z „optymistami”). Jestem przekonany, że lektura dzieła „Skądże to zbłąźnienie świata?” jest bezwzględnie konieczna dla każdego, kto podejmuje badania dotyczące sarmatyzmu czy szeroko rozumianej kultury politycznej Polski XVII stulecia (m.in. kultury literackiej i kultury politycznej). Dobrze byłoby jednak, by po książkę Szybera sięgnęły jak najszersze kręgi humanistów i przedstawicieli nauk społecznych (a może i tak zwanych „elit politycznych”? Można czasem pomarzyć!), gdyż jest to swoiste *speculum*, w którym możemy dojrzeć nas samych i czasy nam współczesne.

BIBLIOGRAFIA

- Bystron, J.M. (1995). *Megalomania narodowa*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Cieślak, S. (oprac.) (2007). Dębołęcki, W. O tym, że najdawniejsze w Europie jest Królestwo Polskie, a język słowiański pierwotnym językiem świata. *Lignum Vitae*, 8, 273-294.
- Ekes, J. (1987). *Złota demokracja*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax.
- Gombrowicz, W. (1988). *Dziennik 1953-1956*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Grabski, A.F. (2010). *Zarys historii historiografii polskiej*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Jurewicz, K. (oprac.) (2007). Wojciech Dębołęcki. „Perspektywa na dojrzewanie tego wywodu, którą pierwiej trzeba przeczytać temu, kto by miał wolą rzeczym przeczyć”. *Terminus*, 1 (16), 287-335.
- Kernberg, O. (2004). *Aggressivity, Narcissism, and Self-Destructiveness in the Psychotherapeutic Relationship. New Developments in the Psychopathology*

---

w Anglii, inszy między Grekami.' Gdyby zaś byli pierwszymi apostołami 'pewnie by byli odmieniali Ewangelią co roku'. Towarzystwo Jezusowe jednak doprowadziło po prostu do perfekcji ogólną, wszędzie stosowaną, taktikę kontrreformacji. Godziła się ona w Hiszpanii na organizowanie w ważniejsze święta kościelne corridy, w Polsce zaś na to, iż urządzany od wieków lajkonik został przeniesiony na dzień Bożego Ciała” (Tazbir, 1974, s. 258-261).

- and Psychotherapy of Severe Personality Disorders*. New Haven–London: Yale University Press.
- Kochańska, M. (1956). Książd Wojciech Dembołęcki z Konojad. *Prace Literackie*, 1, Seria A, 2, 126-138.
- Krasicki, I. (1780). *Myszeidos*. Warszawa: Nakładem y Drukiem Mich. Grölla, Księgarza Nadwornego J.K. Mości.
- Masterson, J.F. (1981). *The Narcissistic and Borderline Disorders. An Integrated Developmental Approach*. New York–London: Routledge.
- Ogonowski, Z. (1979). *Filozofia i myśl społeczna XVII wieku*. Cz. I. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Ogonowski, Z. (1992). *Filozofia polityczna w Polsce XVII wieku i tradycje demokracji europejskiej*. Warszawa: IFiS PAN.
- Puzynina, J. (1955). Ze staropolskich teorii pochodzenia narodu i języka polskiego (Wojciech Dembołęcki). *Poradnik Językowy*, 10.
- Sztyber, R. (2012). „Skądże to zbłaźnienie świata?” Wojciecha Dembołęckiego „Wywód jedynowłasnego państwa świata” (studium monograficzne i edycja krytyczna). Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego.
- Szujski, J. (1867). *Kilka prawd z dziejów naszych ku rozważeniu w chwili obecnej*. Kraków: Drukarnia C.K. Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Tazbir, J. (1974). Polonizacja katolicyzmu. W; J. Tazbir (red.), *Polska XVII wieku. Państwo–Społeczeństwo–Kultura* (s. 252-262). Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Tokarska-Bakir, J. (2019). Jawne i ukryte. Dwie wersje polskiej historii na przykładzie debat o elitach w pogromie kieleckim. *Dialog*, 1 (746), 146-157.
- Tokarska-Bakir, J. (2001). Obsesja niewinności. *Gazeta Wyborcza* 13-14 stycznia.
- Tokarska-Bakir, J. (2004). Obsessed with Innocence. W: A. Polonsky and J.B. Michlic (eds.), *The Neighbors Respond. The Controversy over the Jedwabne Massacre in Poland* (75-86). Transl. E. Dzurak with C. Lillvik. Princeton & Oxford: Princeton University Press.
- Wisner, H. (2013). *Lisowczycy, Łupieżcy Europy*. Warszawa: Bellona.

Piotr Świercz

Akademia Ignatianum w Krakowie

DOI: 10.35765/HP.2114

INFORMACJE DLA AUTORÓW

(wymogi edytorskie, etyczne oraz merytoryczne)

ZASADY OGÓLNE

1. Artykuły przyjmowane są zarówno w języku angielskim (preferowany), jak i w języku polskim.
2. Wszystkie nadesłane teksty są recenzowane. Warunkiem opublikowania tekstu jest pozytywna opinia co najmniej dwóch recenzentów potwierdzona akceptacją do opublikowania przez Komitet Redakcyjny.
3. Złożony do „Horyzontów Polityki” tekst nie powinien być wcześniej nigdzie publikowany ani w tym samym czasie złożony w redakcjach innych czasopism.
4. Autor (autorzy) wraz z tekstem artykułu naukowego składają wniosek o jego nieodpłatne opublikowanie oraz oświadczenie, którego wzór dostępny jest na stronie internetowej czasopisma. Autor jest zobowiązany przesłać do Redakcji (faks, dokument zeskanowany, tradycyjna poczta) oświadczenie o wyrażeniu zgody na nieodpłatną publikację artykułu w wersji papierowej i elektronicznej (PDF) oraz indeksowanie abstraktu artykułu w krajowych i międzynarodowych bazach danych, z którymi współpracuje Redakcja.
5. Zapraszamy zarówno do zgłaszania artykułów tematycznych (każdy numer poświęcony jest odrębnemu tematowi, danemu zagadnieniu, artykuły te są publikowane w dziale „Artykuły tematyczne”), jak i artykułów na dowolny temat (publikowanych w dziale „Varia”). Artykuły przyjmowane są w następujących terminach:
  - do 30 września – do numeru marcowego następnego roku (teksty w języku polskim i/lub językach kongresowych)
  - do 31 grudnia – do numeru czerwcowego następnego roku (teksty w języku polskim i/lub językach kongresowych)
  - do 31 marca – do numeru wrześniowego tego samego roku (teksty w języku polskim i/lub językach kongresowych)
  - do 30 czerwca – do numeru grudniowego tego samego roku (teksty w języku polskim i/lub językach kongresowych)

(w/w terminy mogą być zawężone w wypadku niektórych numerów tematycznych, szczególnie dotyczące artykułów tematycznych podawane są w odrębnych zaproszeniach do składania artykułów tzw. Call for Papers)

6. Czasopismo nie pobiera opłat za proces wydawniczy (APC) oraz za zatwierdzenie tekstu (submission charge).

WYMOGI TECHNICZNO-EDYTORSKIE

1. Nadsyłane do Redakcji propozycje artykułów powinny być opracowane zgodnie z przyjętymi przez Redakcję zasadami edytorskimi:
  - a. czcionka: Times New Roman, 12 pkt;
  - b. odstępy między wierszami: 1,5 wiersza;
  - c. tekst obustronnie wyjustowany;
  - d. wcięcia akapitowe: standardowe;
  - e. tytuły i podtytuły: czcionka Times New Roman, 12 pkt, pogrubiona;
  - f. marginesy: standardowe (2,5 cm z każdej strony);
  - g. numeracja stron: ciągła, pośrodku dolnej części strony;
  - h. cytaty w tekście pisane w cudzysłowie.
2. Nadesłany tekst powinien objętościowo zawierać 20 000-30 000 znaków ze spacjami (tj. 0,5-0,75 ark. aut.).

3. W artykule należy stosować odwołania do literatury w systemie „autor – data wydania” (tzw. nawiasy referencyjne) według **stylu APA 6** (<http://www.apa-style.org/> oraz Przewodnik po kodowaniu w stylu APA; przydatna strona w języku polskim: <http://socjolekt.uni.opole.pl/?p=2531>). Zgodnie z nim przypisy umieszcza się bezpośrednio po cytacie lub w innym miejscu wymagającym wskazania źródeł w formie skróconej informacji bibliograficznej: w nawiasach podaje się nazwisko autora (ewentualnie współautorów) lub skrót tytułu źródła (w przypadku prac zbiorowych bez podanego redaktora), datę wydania oraz numery stron, na które powołuje się autor pracy, np. (Smith, 2012, s. 44). Pełną bibliografię należy podać na końcu artykułu w formie wykazu alfabetycznego.
4. Jeżeli w proponowanym artykule występują ilustracje, powinny być one przesłane w osobnych plikach graficznych (.tif; .eps; .jpg) w rozdzielczości 300 dpi; a wykresy (tylko odcienie szarości) przygotowane za pomocą Microsoft Office Excel należy dołączyć wraz z plikami źródłowymi (.xls).
5. **Propozycje artykułów powinny być przesłane pocztą elektroniczną, po uprzednim zalogowaniu do systemu OJS:** <https://horyzonty.ignatianum.edu.pl/index.php/HP> według jednego z trzech sposobów:
  - Jeśli Autor zna swój login i hasło, bo wcześniej zakładał swoje konto w „Horyzontach Polityki” (jako autor, recenzent, czytelnik): <https://horyzonty.ignatianum.edu.pl/index.php/HP/login>
  - Jeśli Autor nie jest pewny, czy posiada konto w systemie OJS lub nie pamięta hasła: <https://horyzonty.ignatianum.edu.pl/index.php/HP/login/lostPassword>
  - Jeśli Autor rejestruje się po raz pierwszy: <https://horyzonty.ignatianum.edu.pl/index.php/HP/user/register>
6. Proszę się rejestrować jako „czytelnik”, „autor” oraz w wypadku osób z co najmniej stopniem doktora jako „recenzent”. Domyślnie rejestracja uwzględnia tylko „czytelnika”, a brak zaznaczenia opcji „autor” uniemożliwi wgranie artykułu.
7. **UWAGA: Przy wgrzywaniu artykułu proszę umieścić plik bez danych Autora, ze względu na podwójnie tzw. ślepą recenzję, natomiast w „Metadanych”: imię i nazwisko, stopień, tytuł naukowy, numer osobisty ORCID, miejsce pracy: uczelnia, wydział, instytut, katedra, zakład z adresem, ew. numer grantu, z jakiego powstał artykuł.**

STRUKTURA ARTYKUŁU

1. Nadesłane propozycje artykułów powinny mieć następującą strukturę:
  - imię i nazwisko autora/autorów wraz z jego/jej/ich afiliacją (podane w „Metadanych” do wiadomości Redakcji)
  - adres e-mail
  - ORCID

ARTYKUŁY W JĘZYKU POLSKIM lub INNYM JĘZYKU KONGRESOWYM (poza angielskim):

- tytuł w języku polskim (lub języku oryginału)
- streszczenie w języku polskim (lub języku oryginału) max. 2000 znaków ze spacjami (ca. 300 wyrazów)
- słowa kluczowe w języku polskim (max. 5) oddzielane klikając ENTER
- tytuł w języku angielskim
- streszczenie w języku angielskim max. 2000 znaków ze spacjami (ca. 300 wyrazów)
- słowa kluczowe w języku angielskim (max. 5) oddzielane klikając ENTER
- wykaz wykorzystanej bibliografii w stylu APA

ARTYKUŁY W JĘZYKU ANGIELSKIM:

- tytuł w języku angielskim
  - streszczenie w języku angielskim max. 2000 znaków ze spacjami (ca. 300 wyrazów)
  - słowa kluczowe w języku angielskim (max. 5) oddzielane klikając ENTER
  - wykaz wykorzystanej bibliografii w stylu APA
2. Artykuł winien posiadać merytoryczną strukturę: wstęp, metody badawcze, część zasadnicza, wyniki i wnioski.
  3. Streszczenie powinno prezentować główne tezy artykułu, a nie informacje o problemach, które autor porusza, i być zrozumiałe bez czytania pracy. Streszczenie powinno zawierać max. 2000 znaków ze spacjami (ca. 300 wyrazów) i posiadać określoną strukturę, odzwierciedlającą istotę artykułu:

WZÓR:

STRESZCZENIE

CEL NAUKOWY:

PROBLEM i METODY BADAWCZE:

PROCES WYWODU:

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ:

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE:

WYMOGI MERYTORYCZNE

1. Przed nadesłaniem propozycji artykułu prosimy zapoznać się z formularzem recenzji, w którym szczegółowo wyartykułowano zasady oceny merytorycznej artykułu. Formularz recenzji można pobrać ze strony internetowej czasopisma.
2. Każdy nadesłany artykuł powinien składać się z następujących części:
  - a. **WSTĘP**, gdzie opisany jest cel naukowy artykułu, hipoteza badawcza/teza badawcza (problem badawczy) w formie krótkiej i zrozumiałej, z zaznaczeniem nowości/wyjątkowości stawianego problemu badawczego
  - b. **INSTRUMENTY I NARZĘDZIA BADAWCZE** (metody) (bezwzględnie wymagane dla artykułów statystyczno-analitycznych) oraz źródła badawcze z uwzględnieniem najnowszej literatury naukowej dotyczącej traktowanej problematyki
  - c. **CZĘŚĆ ZASADNICZA (PROCES WYWODU)** (z możliwością podziału na sekcje według schematu 1; 1.1; 1.1.1; 2; 2.1.) przeprowadzona w sposób zrozumiały i konkretny, która powinna wykazać znaczenie wyników dociekań naukowych w sposób komparatywny
  - d. **WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ** – jasne i zwięzłe
  - e. **WNIOSKI**, które są odpowiedzią na wcześniej postawiony problem badawczy z konkretnymi **INNOWACJAMI/REKOMENDACJAMI NAUKOWYMI** – może stanowić krótką, niezależną część podsumowującą całość wywodu

Przydatna pomoc naukowa:

http://www.ease.org.uk/sites/default/files/ease_guidelines-june2014-polish.pdf

Autorzy tekstów badawczych wykorzystujących analizy statystyczne są proszeni o zapoznanie się z uwagami:

http://www.pwe.com.pl/files/1436255816/file/wiecej_respektu_dla_liczb_i_zasad_statystyki.pdf

**ARTYKUŁY NIEPOSIADAJĄCE TYCH ELEMENTÓW NIE BĘDĄ PRZYJ-
MOWANE DO DALSZEGO PROCEDOWANIA.**

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS

GENERAL PRINCIPLES

1. Articles will be accepted in both English (preferred), as well as in Polish
2. All articles submitted for consideration will undergo a process of peer-review. In order for the article to be published, it will need to receive two positive reviews, and confirmation of acceptance from the Editorial Board.
3. Submissions to "Horizons of Politics" should not already have been published elsewhere, or be currently under consideration by another academic journal.
4. The author(s), along with the text of the academic article, must submit a statement and a declaration consenting to the article's free publication, a template of which is available on the journal's website. The author is required to send to the Editor (in the form of a fax, scanned document, or through the post) a statement that consents to the publication of the article free of charge in both hard copy and electronic formats (PDF), as well as for the indexing of the article abstracts in national and international data bases, with whom the editor collaborates.
5. We invite you to submit articles on particular subjects (each issue is devoted to a separate topic, and these articles are published in a special section in each edition that discusses a particular subject), as well as articles on other subjects (published in the section 'Varia'). Deadlines for future editions are:
  - 30 September – the March edition next year (text in Polish and / or congress languages, preferably English);
  - 31 December – the June edition next year (text in Polish and / or congress languages, preferably English);
  - 31 March – the September edition the same year (text in Polish and / or congress languages, preferably English);
  - 30 June – the December edition the same year (text in Polish and / or congress languages, preferably English);

(These deadlines may be restricted in the case of some special subject issues, especially in relation to thematic articles, which will be invited for submission after a 'call for papers').

6. No article submission or article processing (APC) fees are charged.

TECHNICAL and EDITORIAL REQUIREMENTS

1. Articles sent to the Editor for consideration should be prepared in accordance with the editorial rules:
  - a. font: Times New Roman, 12 pt.;
  - b. line spacing: 1.5 lines;
  - c. the text justified on both sides;
  - d. indentation: standard;
  - e. headings and subheadings: font Times New Roman, 12 pt, bold;
  - f. margins: standard (2.5 cm on each side);
  - g. numbering: continuous, at the centre of the bottom of the page;
  - h. citations contained within the text should be enclosed in quotation marks.
2. The submitted text should contain 20 000-30 000 characters.
3. References to the literature contained in the article should use the author-date system (i.e. the parenthesis system) according **style APA 6** (<http://www.apa-style.org/>). Accordingly, the notes placed directly after the citation or elsewhere should indicate the source in an abbreviated form or bibliographic information.

This following should be enclosed within brackets: the author(s) or in the absence of authors an abbreviated title of the source (such as in the case of collective works without a clear editor), the date of publication, as well as the page number(s) which are cited in the article, e.g. (Smith, 2002, p. 44). A complete bibliography should be produced at the end of the article, and the sources should be listed in alphabetical order.

4. If the article contains an illustration it should be sent in the following file types (.tif; .eps; .jpg) at a resolution of 300 dpi; and graphs (only shades of gray) prepared using Microsoft Office Excel must be accompanied by the source files (.xls).
5. **Articles submitted for consideration should be sent via email, after the sender has logged in at this address:** <https://horyzonty.ignatianum.edu.pl/index.php/HP>
6. **Because of "blind review", please submit article without of informations about the author(s).**
7. Informations about the author(s) should contain the following data: the first and family name(s), the author(s)' degree and academic title, personal ORCID number their place of work (university, faculty, institute, research unit) with address, please submit in the "Metadata".

STRUCTURE of the ARTICLE

1. The submitted article should contain the following structure:
  - The first name and family name(s) of the author(s) along with their institutional affiliation (submitted only in the "Metadata")
  - E-mail address
  - ORCID
  - The title in English
  - An abstract written in English of maximum 2000 characters (ca. 300 words) including spaces
  - Key words in English (a maximum of 5) confirmed by ENTER
  - The article should take into consideration the following substantive structure: an introduction, methodology, some basic results and conclusions
  - A bibliography of sources consulted in the style APA
2. The abstract should present the main thesis of the article, and not information about problems that the author is pursuing and which can be understood without reading the article.
3. The abstract should contain maximum 2000 characters (ca. 300 words) including spaces and be structured in a way reflects the essence of the article.

TEMPLATE:

ABSTRACT

RESEARCH OBJECTIVE:

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS:

THE PROCESS of ARGUMENTATION:

RESEARCH RESULTS:

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS:

BASIC RECOMMENDATIONS

1. Before submitting your article for consideration we ask that you refer to the reviewer's form, which presents the details of the guidelines of assessment of the article. The review form can be downloaded from the journal's internet page.
2. Each submitted article should consist of the following parts:
  - a. Introduction, which describes the aims of the article, the research hypothesis/thesis (the research problem) in a way that is short and understandable, indicating the new/original research problem.
  - b. Research tools (methods) (essential for those articles using statistical analysis) as well as the sources of research taking into consideration the newest academic literature in relation to the issues that are being discussed.
  - c. The body of the article (development of the argument) (which can be divided into sections according to the following scheme 1; 1.1; 1.1.1; 2; 2.1.) This should be presented in a clear and concrete manner, and place the research results in a comparative context.
  - d. Results of the research analysis – which should be clear and concise
  - e. Conclusion, which provides an answer to the problem which had been earlier posed with innovations and recommendations – there can also be a short separate section that summarizes the whole argument
A useful study aid can be found: http://www.ease.org.uk/sites/default/files/ease_guidelines-2015.pdf

ARTICLES WHICH DO NOT CONTAIN THE ABOVEMENTIONED ELEMENTS WILL NOT BE ACCEPTED FOR FURTHER CONSIDERATION.

Warunki prenumeraty

„Horyzontów Polityki”

Roczna prenumerata

„Horyzontów Polityki” wynosi 100,00 PLN

Cena 1 egz. w sprzedaży detalicznej wynosi 27,00 PLN
w prenumeracie 25,00 PLN

Annual Subscription Price 80,00 € (mailing cost included)

Zamówienia prosimy kierować na adres:

Akademia Ignatianum w Krakowie

„Horyzonty Polityki”

ul. Kopernika 26, 31-501 Kraków

ALIOR BANK SA

nr konta: 94 2490 0005 0000 4600 9871 1366

SWIFT: ALBPPLPW

DYSKURS POLITOLOGICZNY

Seria wydawnicza Instytutu Nauk o Polityce i Administracji Akademii Ignatianum w Krakowie pod redakcją Włodzimierza Bernackiego, Wita Pasierbka, Bogdana Szlachty

Dotychczas w części „monografie” ukazały się publikacje:

- Anna Krzynówek, *Rozum a porządek polityczny. Wokół sporu o demokrację deliberatywną*, Kraków 2010, ss. 416.
- Paweł Kaźmierczak, *Dietrich von Hildebrand wobec narodowego socjalizmu*, Kraków 2011, ss. 324.
- Radosław Rybkowski, *Upadek stopni – stopnie upadku. Problemy amerykańskiego szkolnictwa wyższego*, Kraków 2011, ss. 224.
- Konrad Oświecimski, *Grupy interesu i lobbying w amerykańskim systemie politycznym*, Kraków 2012, ss. 652.
- Mirosław Lakomy, *Rynek radiowy w Polsce*, Kraków 2012, ss. 144.
- Paweł Armada, *Szkoła myślenia politycznego Leo Straussa*, Kraków 2012, ss. 612.
- *The Problem of Political Theology*, ed. by Paweł Armada, Arkadiusz Górniewicz, Krzysztof C. Matuszek, Kraków 2012, ss. 228.
- Agnieszka Puszkow-Bańka, *Polska i Polacy w myśli narodowej demokracji na przełomie XIX i XX wieku (Jan Ludwik Poptawski, Zygmunt Balicki, Roman Dmowski)*, Kraków 2013, ss. 314.
- Mirosław Lakomy, *Demokracja 2.0. Interakcja polityczna w nowych mediach*, Kraków 2013, ss. 404.
- Rafał Lis, *Ku społeczeństwu cywilnemu i bogactwu narodów. Główne koncepcje polityczne i prawne szkockiego Oświecenia*, Kraków 2014, ss. 399.
- Konrad Oświecimski, *Lobby etniczne a polityka zagraniczna USA – wybrane przykłady*, Kraków 2014, ss. 311.
- *Problemy demokracji*, redakcja naukowa Mirosław Lakomy i Maria Nowina Konopka, Kraków 2014, ss. 221.
- Mirosław Lakomy, Leszek Porębski, Natalia Szybut, *Polityka 2.0. Aktorzy polityczni w świecie nowych technologii*, Kraków 2014, ss. 254.

- Aleksandra Pohl, *Autorytaryzm. Studium psychologiczne*, Kraków 2015, ss. 286.
- *NetoDEMOKracja: Web 2.0 w sferze publicznej*, redakcja Konrad Oświecimski, Aleksandra Pohl, Mirosław Lakomy, Kraków 2016, ss. 268.
- *Zarządzanie i nowe technologie ICT w sferze publicznej*, redakcja Mirosław Lakomy, Konrad Oświecimski, Kraków 2017, ss. 178.
- Konrad Oświecimski, Mirosław Lakomy, *E-kampanie prezydenckie w USA i w Polsce*, Kraków 2017, ss. 286.
- Tomasz Litwin, Krzysztof Łabędź, Radosław Zyzik, *Aktualna debata wokół zasad ustrojowych w Polsce*, Kraków 2019, ss. 168.
- Mateusz Filary-Szczepanik, *Anarchia i dyscyplina. Rzecz o realistycznych teoriach stosunków międzynarodowych Hansa Morgenthaua i Kennetha Waltza*, Kraków 2019, ss. 460.
- Wojciech Michnik, *Wojny hegemonu? Interwencje zbrojne USA w latach 1990-2003*, Kraków 2020, ss. 392.

Dotąd ukazały się następujące zeszyty tematyczne
„Horyzontów Polityki”

- 2010, Vol. 1, N° 1 – Polityczna natura człowieka /
Political Nature of Man
- 2011, Vol. 2, N° 2 – Polityczny potencjał człowieka /
Political Potential of Man
- 2011, Vol. 2, N° 3 – Edukacja polityczna / Political Education
- 2011, Vol. 3, N° 4 – Nie-ludzki wymiar polityki /
Non-Human Dimension of Politics
- 2012, Vol. 3, N° 5 – Religijne wizje polityki /
Religious Visions of Politics
- 2013, Vol. 4, N° 6 – Patriotyzm i tożsamość / Patriotism and Identity
- 2013, Vol. 4, N° 7 – Rzeczpospolita i republikanizm /
Polish Commonwealth and Republicanism
- 2013, Vol. 4, N° 8 – Europeizacja Europy /
Europeanization of Europe
- 2013, Vol. 4, N° 9 – Poza horyzont / Beyond the Horizon
- 2014, Vol. 5, N° 10 – Procesy europeizacji / Europeanisation
Processes
- 2014, Vol. 5, N° 11 – Ćwierć wieku wolności: Polska 1989-2014 /
25 Years of Freedom: Poland 1989-2014
- 2014, Vol. 5, No 12 – System polityczny: autonomia, autoreprodukcja
i dehumanizacja? / The Political System:
Autonomous, Self-Reproducing
and Non-Human?
- 2014, Vol. 5, N° 13 – Różne oblicza polityki / Politics, Policy
and Polity
- 2015, Vol. 6, N° 14 – Suwerenność / Sovereignty
- 2015, Vol. 6, N° 15 – Dehumanizacja adwersarza politycznego /
The Dehumanization of the Political Adversary
- 2015, Vol. 6, N° 16 – Polityka publiczna / Public Policy
- 2015, Vol. 6, N° 17 – European Economy and Geopolitics /
Gospodarka europejska a geopolityka
- 2016, Vol. 7, N° 18 – Wokół sporów o suwerenność / Around
the Disputes over Sovereignty
- 2016, Vol. 7, N° 19 – Osoba, wspólnota, polityka / Person,
Community, Politics
- 2016, Vol. 7, N° 20 – Konflikt na Ukrainie – reaktywacja
geopolityki? / The Conflict in Ukraine –
the Reactivation of Geopolitics?

- 2016, Vol. 7, N° 21 – Secularization of Political Thought in Russia: From the “Right of Existence” to the Empire and Geopolitics
- 2017, Vol. 8, N° 22 – Handel międzynarodowy / International Trade
- 2017, Vol. 8, N° 23 – Międzynarodowe stosunki gospodarcze / International Economics
- 2017, Vol. 8, N° 24 – Globalne dobra publiczne / Global Public Goods
- 2017, Vol. 8, N° 25 – The Scottish Enlightenment and the Challenges of Commercial Society
- 2018, Vol. 9, N° 26 – Analiza zapisów Konstytucji z 1997 r. / Analysis of the Provisions of the Constitution from 1997
- 2018, Vol. 9, N° 27 – Procesy sekularyzacyjne w Kościele katolickim / Secularization in the Catholic Church
- 2018, Vol. 9, N° 28 – Namysł politologiczny nad Konstytucją RP z 1997 roku / The Reflection on the Constitution of the Republic of Poland 1997 from the Political Science Perspective
- 2018, Vol. 9, N° 29 – Local Public Policies
- 2019, Vol. 10, N° 30 – Namysł nad władzą polityczną / The Reflections on the Power
- 2019, Vol. 10, N° 31 – Władza polityczna w tradycji judeo-chrześcijańskiej / Political Power in Judeo-Christian Tradition
- 2019, Vol. 10, No 32 – Władza polityczna i natura ludzka w refleksji starożytnej / Political Power and Human Nature in Ancient Thought
- 2019, Vol. 10, N° 33 – Koncepcja władzy politycznej w refleksji średniowiecznej i renesansowej / The Notion of Political Power in Medieval and Renaissance Thought
- 2020, Vol. 11, N° 34 – Władza i rozum – władza polityczna w świetle idei oświeceniowej i Rewolucji Francuskiej / Reason and Political Power: Political Power in light of the Enlightenment and French Revolution
- 2020, Vol. 11, N° 35 – W okresie światowych konfliktów – problematyka władzy politycznej w pierwszej połowie XX stulecia / In an Age of Global Conflicts – the Problem of Political Power in the First Half of the 20th Century
- 2020, Vol. 11, N° 36 – Społeczeństwa postpandemiczne / Post-pandemic Societies

- 2020, Vol. 11, № 37 – Internacjonalizacja szkolnictwa wyższego i biznesu dla przedsiębiorczości / Internationalization of higher education and business for entrepreneurship
- 2021, Vol. 12, No 38 – „Zimna wojna”. Refleksja polityczna w okresie 1945-1990 / “Cold War”: Political Reflection in the Period between 1945 and 1990

